

AVRUPA DİLLERİNDE SÖZLÜKLERE VERİLEN ADLAR ÜZERİNE*

Abdullah BAĞDEMİR**

ÖZET

Avrupa dillerinde sözlüklere verilen adların incelendiği bu çalışmada önce belli başlı dillerdeki sözlük adları gösterilerek bu diller hakkında kısa bilgiler verilmiştir. Sonra Avrupa dillerindeki *glossary, lexicon, thesaurus, dictionary, vocabulary, Wortschatz, wordbook, Wörterbuch, slovár* gibi sözlük adlarının anlamı, kökeni, yapısı, türevleri, adların geçtiği eserler verilir aralarındaki farklar açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın sonunda, Avrupa dillerindeki sözlük adlarının Grekçe kökenli sözlüklerle (*glossary, lexicon, thesaurus*) başladığı, bunları da kullanmakla birlikte Latince sözlüklerle (*dictionary, vocabulary*) devam ederek geliştiği, ulusal dillerin sözlük adlarıyla (*Wortschatz, wordbook, Wörterbuch, slovár*) olgunlaştığı anlaşılmaktadır. Bu sözlüklerin hazırlanış amaçlarına göre aralarında birtakım farklar olduğu da gözlenmektedir. Ayrıca bir dil ailesini temsil eden başat dildeki sözlük adının, ailenin öteki üyelerinde ya da bu başat dilin çevresindeki küçük toplulukların dillerinde de aynı sözcüğün değişik biçimlerinin kullanıldığı görülmektedir. Sözlük adlarının kökenlerinin 'açıklamak, söylemek, saklamak, seslenmek' eylemlerine ve 'ses, söz, hazine' adlarına dayandığı anlaşılmaktadır. *Glossary* 'açıklanmış sözler kitabı' (*gloss* 'açıklamak', *glōssa* 'açıklanması gereken söz, dil'); *lexicon* 'söz kitabı' (*légein*, 'söz söylemek', *leksis*-s 'söz söyleme, söylenen söz'); *thesaurus* 'hazine, söz hazinesi' (*thē* 'saklamak'); *dictionary* 'söz kitabı' (*dicere* 'söylemek'); *vocabulary* 'söz hazinesi' (*vōx, vōc-* 'ses, 'seslenmek', *vocā-re*, 'seslenmek, çağırma'); *Wortschatz* 'söz hazinesi' (*wer* 'söylemek'); *wordbook* 'söz kitabı' (*wer* 'söylemek'); *Wörterbuch* 'sözler kitabı' (*wer* 'söylemek'); *slovár* 'sözlük' (*sloviti* 'söylemek', *slov* 'söz' [*zvuk* 'ses']) anlamını taşıyan sözcüklerden yapıldığı izlenebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa dilleri, sözlük adları, *glossary, lexicon, thesaurus, dictionary, vocabulary, Wortschatz, wordbook, Wörterbuch, slovár*.

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: bagdemir@pamukkale.edu.tr

ON THE NOUNS USED FOR DICTIONARIES IN THE EUROPEAN LANGUAGES

ABSTRACT

In this study which analyzes nouns given to dictionary in the European languages, brief information for these languages are given in the beginning by demonstrating certain dictionary names in these languages. Then, the meanings, origins, structures, types of the nouns for the dictionaries like *glossary*, *lexicon*, *thesaurus*, *dictionary*, *vocabulary*, *Wortschatz*, *wordbook*, *Wörterbuch*, *slovár* are given and their differences are explained. At the end of the study, it is understood that the dictionary names in the European languages started with Greek originated words (*glossary*, *lexicon*, *thesaurus*), continued its development with Latin words (*dictionary*, *vocabulary*) coexisting the Greek ones, and finally matured with national dictionary names (*Wortschatz*, *wordbook*, *Wörterbuch*, *slovár*). Differences may also be observed depending on the preparation purposes of these dictionaries. Moreover, it is also observable that a dictionary name in a dominant language representing a language family can be found in the other relative languages or in the languages of the small communities either in the same or a different form. It is understood that the names of dictionaries are based upon the nouns like 'voice, word, treasure', or the verbs like 'explain, say, hide, voice'. For instance, *glossary* 'book of explained words' (*gloss* 'to explain', *glōssa* 'language, word to be explained'); *lexicon* 'word list' (*légein*, 'to speak', *leksí-s* 'a saying, spoken word'); *thesaurus* 'treasure, word treasure' (*thē* 'hide'); *dictionary* 'wordbook' (*dícere* 'to say'); *vocabulary* 'word treasure' (*vōx*, *vōc-* 'voice, to voice', *vocā-re*, 'voice, call'); *Wortschatz* 'word treasure' (*wer* 'to say'); (*wer* 'to say'); *Wörterbuch* 'wordbook' (*wer* 'to say'); *slovár* 'dictionary' (*sloviti* 'to say', *slov* 'word' [*zvuk* 'sound']).

STRUCTURED ABSTRACT

The aim of this study is to analyse nouns used to denote dictionaries in the European languages. In the study, those nouns are shown on a diagram by giving their form in the European languages, and, respectively, their meanings, origins, structures, types and works in which these names are encountered are given and their differences are explained.

I. Glossary. At the end of the Middle Age, in order to make the old, closed, incomprehensive Latin words more understandable, word explanations between the lines were started to be given. To make Latin texts more readable, word explanations and commentaries (glosses) were collected in the index (glossary) which explained meanings of words and terms mostly in a single alphabetic list, like in the 8th century *Corpus Glossary*. Consequently, glossaries transmitted from the Greek to other European languages were prepared as small dictionaries which explained old or incomprehensible or foreign words with new words.

The root of *glossary* comes from the Latin *gloss* meaning “a commentary, explanation. The word is originally Greek and it was transmitted to Latin from Greek. Greek γλῶσσα [*glōssa*] is the ‘tongue’; also, ‘a tongue’, ‘language’, ‘a word needing explanation’. In Latin, *glōssa* means ‘a difficult word (closed, obscure) requiring explanation’. In the Middle English, it was used with single *s* as *glose*; however, the verb *glosen* meaning ‘to explain, to comment; to make between the line explanation’ was more common than the noun. This ME. *glose* is from the OF. *glose*, ‘a glosse’; Cot. But the L. from *glosse* (with double *s*) was substituted for the F. form in the 16th century. Its derivatives; *gloss*, (verb); *gloze*, *gloss-ar-y*, *glosso-graphy*, *glosso-logy*; *glottis*. Greek originated word *glossary* is used in Latin as *glōssarium*, in English as *glossary*, in German as *Glossar*, in French as *glossair*, in Italian as *glossario*, in Spanish as *glosario*, in Portuguese as *glossário*, in Dutch as *glossarium*, in Swedish as *glossar*, in Norwegian as *glossar*.

The word *glossary* has been in use since the antiquity and from its roots many words have been derived for dictionary terminology. For instance, *glossarial* mean ‘peculiar to explanation, of dictionary; annotative, interpretive; small dictionary or like’; *glossography*, means ‘explanation, interpretation; small dictionary collection; writing small dictionary, writing glossary; a work on language’; *glossarist*, *glosser*, *glossist*, *glossator*, *glossographer* ‘one who explains and comments; one who interprets the laws of the Roman Catholic Church in the Middle Ages; small dictionary editor; glossary writer, lexicographer’.

II. Lexicon, is a word used for dictionary generally in ancient languages like in Europe Greek, Latin, Arami, Hebrew, Assyrian and Arabic. As known, the dictionary written by the Byzantine Aristophanes (257? -?180 B.C.), the director of the Library of Alexandria, is called *Lexicon*. This dictionary provides definitions and a list for rare and difficult Greek words.

Leg, to collect; hence, to put together, to read. Gk. λέγειν [*légein*] to collect, read, L. leg-ere, to read, de-lec-tus, choice, lec-tus, chosen. Ex. logic, eclogue, syllogism, and the suffix -logy; legend, legion, elect, delight, &c.

“Lexicon, a dictionary. (Gk.) In Blount’s Gloss., ed. 1674. – Gk. λεξικόν (with βιβλίον, a book, understood), a lexicon; properly neut. of λεξικός, adj., of or for words. – Gk. λέξι-s, a saying, speech. – Gk. λέγειν, to speak; see Legend. Der. *lexico-graph-y*, *lexico-graph-i-c-al*, *lexico-graph-i-c-al-ly*, *lexico-graph-er*; all from γράφειν, to write; see Graphic.”

Lexicon [*lek'sikən*] n. a dictionary (usu. applied to Greek, Hebrew, Arabic or Syriac)... Gk. lexikon, orig. neut. of lexikos, pertaining to words, from lexis, a saying, a word, from legein, to speak. Greek originated word *lexikón* is *lexicon* in Latin, *Lexikon* in German, *lexique* in French, *lexiconu* in English, *lessico* in Italian, *lexicon* in Romanian, *lexicon* in Dutch, лексикон (=lexikon) in Russian, *lexikon* in Swedish, *leksikon* in Norwegian, *leksikonas* in Lithuanian.

The word *Lexicon* has also provided words for dictionary terminology. For example, *lexicology*, science of words, is a branch of science studying meanings and uses of words; *lexicological* means pertaining to lexicology; *lexicologist* is the person studying lexicology.

Turkish Studies

III. Thesaurus, treasure, store, especially vocabulary store, wordbook; a dictionary of synonyms and antonyms; dictionary which presents words in a clustered form according to the connection of meanings rather than an alphabetic order.

Treasure, wealth stored up, a hoard (F. -L. -Gk.) ME. *tesor*, occurring very early, in the A.S. Chron. an. 1137. -OF. *tesor*, mod. F. *trésor*, *treasure*. [Cf. Ital. *tesoro*, Span. *tesoro*, Port. *thesouro*, spelt without *r* after *t*.] -L. *thēsauros*, acc. of *thēsauros*, a treasure. Gk. *θησαυρός*, a treasure, a store, hoard; formed (it is not very clear with what suffixes) from the base *θη-*, to lay up, as seen in *ρθημι*, I place, lay up; or from *θησ-* as in the future *θήσ-ω*. See Theme, Thesis. Der. *treasure*, verb Shak. Sonnet 6; *treasur-er*, from F. *tresorier*, spelt *thesorier* in Cot., and explained by 'a treasurer'; *treasur-y*, ME. *tresorie*, *tresorye*, Rob. of Glouc. P. 274, l. 5540. contracted from OF. *tresorerie*, spelt *thresorerie* in Cotgrave, so that *treasury* is short for *treasurership*. Also *treasure-trove*, i.e. treasure found 'bulunmuş hazine, define'; see Trover. Doublet, thesaurus.

This word is *tesoro* in Italian, *tesoro* in Spanish, *thesouro* in Portuguese, *Thesaurus* in German, Norveççe *tesaurus* in Norwegian, Rumencede *tezaur* in Romanian.

IV. Dictionary, Latin *dictionarius* was first used by John Garland (Joannes de Garlandia, c.1180-c.1252) around 1225 to denote Latin words and terms collection classified under subject titles for new beginners. The term 'dictionarie' in English was first placed in Henry Cockeram's work titled *The English Dictionarie*, London, 1632.

Dictionary means glossary, language, camus; a book that provides meanings and pronunciations of words in an alphabetic order; foreign language glossary; a book that gives the counterparts of each word in another language; special themed glossary, a book that involves definitions of words pertaining to a particular subject.

The term *dictionary* comes from the Latin *diction*, and *diction* means 'style of speech, pronunciation, oratory, eloquence, rhetoric, expression, language, wording, wordage, phrase, intonation'. -*ary* ... is the suffix meaning 'member, belonging to, a place for'. In this case, it denotes "belonging to words, for words; glossary, a book for the things said, orders and decisions". First of all, the word *diction* means "style of speech, way of pronouncing words, way of speech, speech". The word is Latin and from Latin it passed to French and other European languages. *Diction* in French means oration, rhetoric, way of saying, style of speech, saying, the thing said, word, glossary. The Latin accusative form is *dictiōnem* and this is derived from nominative *dictio* meaning "the thing said, word, glossary; saying, rhetoric, oration"; the verb root is *dict-*. This root is the participle for *dicere* which means both "to say, to tell" and "to decide, to order, to prescribe, to edict"; it shares the root with *dicāre* which means "to say, to transfer, to express, to narrate, to certify, to announce, to spread, to explain, to declare".

The form that verbal root takes in other languages than the Latin is like this: Gk. *δεικνυμι* [*deiknumi*], I show, point out; Skt. *diç*, to show, produce; Goth. *ga-teihan*, to tell, announce; G. *zeigen*, to point out. -√ Deik, to show, point out; Brugmann i. § 207 Der. *diction-ary*; also

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/16 Fall 2015

dictum (neut. sing. of L. pp. *distus*), pl. *dicta*; and see *ditto*. Hence also *bene-diction*, *benison*, *male-diction*, *malison*, *contra-diction*, &c. From the same root are *indicate*, *indict*, *index*, *avenge*, *judge*, *preach*, &c. Indo-German root is *deik* and it means “to show, to tell, to express, to herald”.

As known, in the Roman branch of the Aryan languages, this Latin word takes the form of *dictionnaire* in French, *diccionario* in Spanish, *dizionario* in Italian, *dicionário* in Portuguese, *dictionar* in Romanian.

V. Vocabulary, Ger. *Wortschatz*.

Vocabulary comes from *vocable*, ‘term, word’. Originally Latin, the word passed to the French. In Latin, *vocā-re* means ‘to call, to invite’. The word is related to the root *vōx*, *vōc-* ‘voice, to voice’; and *voice* means ‘sound, tone, articulation’. The Latin *vocābulum* means ‘name, reputation’. The late Latin form is *vocābulārium*. The French *vocabulaire* means ‘word-stock, small dictionary, glossary; dictionary’; from here it can also denote ‘world of words’. This word is *vocabolario* in Italian, *vocabulario* in Spanish, *vocabulário* in Portuguese and *vocabular* in Romanian.

The compound word **Wortschatz**, used in German for the word *vocabulary*, is formed with *Wort* meaning ‘word, statement’ and *Schatz* meaning ‘treasury, wealth, trove’ and this compound word means ‘words of a language, word-stock, vocabulary’.

VI. Wordbook, is ‘glossary list, dictionary, glossary’. In the compound *Wordbook*, *word* is ‘vocable, phrase’, and *book* is ‘work, notebook’. The other forms of *word*, first word of the English *wordbook*, in other European languages are: *verbum* in Latin, *verbe*, *rhéteur* in French, *Verb*, *Wort* in German, *verbo* in Italian, *verbum*, *woord* in Dutch, *ord* in Icelandic, *verb* in Norwegian, *verbo* in Spanish, *verb*, *ord* in Swedish, *vort* in Yiddish.

Word is ‘an oral utterance, or written sign, expressing thought; talk, message, promise’. In Middle English, *word* is ‘statement, utterance, wording’, *wordes* for plural; Indo-European root is *wer* meaning ‘to say, to tell’; from there to Greek *εἶπεω* [*eirō*] meaning ‘to say’; Such that it literally means ‘the thing said or stated word. The Greek *ρή-τωρ* [*rē-tōr*], ‘speaker, talker’ from the same root. Words related to this root are: *word*, to say, *word*, söylemek, Middle English. *worden*; *word-less*; *word-ing*; *word-y*, Middle English. *woordi*, earlier version; *word-i-ness*. *word-book*, dictionary, glossary, derived words Dutch *woordenboek*, German *Wörterbuch*.

Word as the first word of the English **wordbook** is *verbum* in Latin, *verb* in English, *verbe*, *rhéteur* in French, *Verb*, *Wort* in German, *verbo* in Italian, *verbum*, *woord* in Dutch, *ord* in Icelandic, *verb* in Norwegian, *verbo* in Spanish, *verb*, *ord* in Swedish. *Book*, the second word of the English *wordbook*, is *beech* (beech tree, hornbeam), *book* in English, *Buch*, *Buche* in German, *boek*, *beukeboom* in Dutch, *bok* in Swedish, *bók* in Icelandic.

VII. Wörterbuch means ‘dictionary, glossary’. *Wort* ‘word, utterance, phrase, vocable, glossary; and its plural is *Worte* meaning

Turkish Studies

‘words, sentences’ and *Wörter* meaning words, utterances, glossary. German word *Wörterbuch* is used in Dutch as *woordenboek*, in Danish as *ordbog*, in Swedish as *ordbok*, in Norwegian as *ordbok*.

VIII. Slovár’ (словарь) means ‘dictionary, glossary; word treasure, vocabulary. This word *слова* (*slovo*) is related with the verb root of Old Slavic *sloviti* which means ‘to call, to voice, to say, to say its name, to make popular, to count’ and probably with its narrowed form in Russian as Русча *слыть* (*slit’*) which means ‘to know as, to be remembered as, to become prominent, to become famous/popular, to be respectful and the structure of the word *словарь* (*slovár’*) is comprised of the root *слов* (*slov*), *слова* (*slovo*) or *слова* (*slóba*) which means ‘word, utterance, wording’ and the derivational affix *-арь* (*-ar*).

In the etymological dictionaries *slovo*, as the root of the word *slovár’* is thus explained: *Slovo* ‘word’: the modern meaning of the word *slovo* emerged with the reduction of its former old meaning as ‘narrated, narrative’, ‘story’. In pre-Old Slavic period, from *slovo*, a noun, derived *sloviti*, a verb, which means ‘to tell’. In the Old Russian, this *sloviti* was preserved and used as ‘to make popular. *Sloviti* means ‘to say’ and *slovo* means ‘narrative’.

According to another opinion, at its narrowest meaning *slovo* (word) is related with *slit’* (be reputed to be), *slava* (fame) and may also be related with ‘a Slavic person’. In its oldest meaning, it may be close with “*zvuk*” (sound), “*gul*” (whish). In Latvian, *slava*, slave means “*hvala*” (praise), “*priziv*” (call), “*šum*” (noise).

Russian *slovár’* is *zodynas* in Lithuanian; *rečnik* in Bulgarian, *rečnik* in Serbian-Croatian, *slovar* in Slovenian, *slovník* in Czech, *slovník* in Slovak, *słownik* in Polish, *slovník* in Ukrainian, *slovar* in Latvian.

Consequently, it appears that the nouns used as dictionary names in the European languages came from the Greek originated words (*glossary, lexicon, thesaurus*), and continued and developed from the Latin words (*dictionary, vocabulary*), matured with dictionary names of the national languages (*Wortschatz, wordbook, Wörterbuch, slovar’*) and have formed a cluster of terms. It is also observed that some terms pertaining to language and dictionary terminology are related with the roots of *glossary* and *lexicon*.

It is understood that the origins of the dictionary names are related with the verbs ‘to explain, to say, to hide, to call’ and with nouns ‘voice, word, treasure’. It can also be traced that these names are made out of words with such meanings: *glossary* ‘wordbook with explanations’ (*gloss* ‘to explain’, *glōssa* ‘an utterance or language to be explained’) *lexicon* ‘wordbook’ (*légein*, ‘to say’, *leksi-s* ‘saying a word, said word’); *thesaurus* ‘treasure, word treasure’ (*thē* ‘to hide’); *vocabulary* ‘word treasure’ (*vōx, vōc-* ‘voice’, ‘to voice’, *vocā-re*, ‘to voice, to call’); *Wortschatz* ‘word treasure’ (*wer* ‘to say’); *wordbook* ‘book of words’ (*wer* ‘to say’); *Wörterbuch* ‘words book’ (*wer* ‘to say’); *slovár’* ‘dictionary’ (*sloviti* ‘to say’, *slov* ‘word’ [*zvuk* ‘voice’]).

It is also observed that there are differences among these dictionaries according to the purposes of their preparations. These differences can be summarized as such:

Glossary, a small dictionary that explains old, rare, inapprehensible and foreign words with new words. *Lexicon*, a dictionary that explains the difficult and rare words of old (antique, archaic) languages with new words; especially a dictionary that explains the vocabulary of an individual, a group, a job or language. *Thesaurus*, a dictionary that shows vocabulary; synonymicon; a dictionary that provides a categorised list of words in relation to the meaning among them rather than alphabetically. *Dictionary*, a book that provides the translation and pronunciation of a foreign word as well as the explanation of words alphabetically; especially it shows the spelling, pronunciation, stresses and etc. of words. *Vocabulary*, it is a list of words that explains the meaning of words briefly by providing an alphabetical order of the vocabulary of a language, a book, a science or art branch, a small dictionary. *Wortschatz*, a word list that has the vocabulary of a language, small dictionary. *Wordbook*, a book of words, notebook of words; a book or notebook that the words written in; dictionary. *Wörterbuch* a book of words, notebook of words; a book or notebook that the words written in; dictionary, wordbook. *Slovár*, dictionary, wordbook.

The names that are given to dictionary in European languages indicate that they are not the different versions of a single word but rather different terms derived from different words. The name of dictionary in a dominant language which represents a language family is used differently by the other members of the same family or by the small communities around the principal language. Various naming of the variety of dictionary indicates the richness of languages. In parallel with the development of languages, the separation of linguistic groups and different naming of these groups is a natural outcome of human struggles in naming and understanding. It can be said that the variety of sounds that are generally dental consonants c/d/l/r/s/t/v/z in the terms that are used for dictionary are stimulating in contemporary linguistics. It is necessary to reveal the same observation within Ural-Altaic languages. However, the names of dictionary in Ural-Altaic languages are the topic of another research.

Keywords: European languages, dictionary names, glossary, lexicon, thesaurus, dictionary, vocabulary, Wortschatz, wordbook, Wörterbuch, slovár’.

“Türkiye Türkçesi Sözlüklerine Verilen Adlar Üzerine” başlıklı makaleyle Türkiye Türkçesindeki sözlüklere verilen “*lügat, kamus, okyanus, burhan, ferheng; lehçe, zübde, müntehap, üns, tuhfe, nuhbe*” gibi asıl ve “*muhit, basit; babus; katı, tbyan, nafi; behçet*” gibi ikincil adlar daha önce ele alınarak işlenmişti.¹

Bunun devamı olarak bu kez Avrupa dillerinde sözlüklere verilen adlar üzerinde durulacaktır.² Bu çalışmada söz konusu adların Avrupa dillerindeki biçimleri verilerek bir şema

¹ “Türkiye Türkçesi Sözlüklerine Verilen Adlar Üzerine” Yarmakan, Semih Tezcan’a Armağan, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Journal of Social Sciences, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Basımevi, Cilt: 13, Yıl: 13, s. 39-65, Bolu, 2013.

² English *dictionary*, French *dictionnaire*, Spanish *diccionario*, Italian *dizionario*, Portuguese *dicionário*, Rumanian *dictionar*, German *Wörterbuch*, Dutch *woordenboek*, Swedish *ordbok*, Danish *ordbog*, Polish *slownik*, Czech *slovník*, Serbo-Croat *rečnik*, Hungarian *szótár*, Finnish *sanakirja*, Esperanto *vor'taro*, Russian *slovár*, Greek *lexikón*, Arabic

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/ 16 Fall 2015

üzerinde gösterilecek; sırasıyla adların anlamı, kökeni, yapısı, türevleri, adların geçtiği eserler verilip bu adların aralarındaki farklar açıklanmaya çalışılacaktır.

Dünyada 194 bağımsız ülkede yaşayan 6.8 milyar insan, 5.000'den fazla dil kullanmaktadır. Japonya gibi bazı ülkeler tek bir resmi dile sahiptir. Başka ülkelerde ise pek çok dil konuşulur. Örneğin Hindistan, 23 resmi dilin kullanıldığı bir ülkedir. Uzmanlar insanların 10.000 dolayında dil konuştuklarına inanmaktadırlar. Ama bu sayı yarıya düşmüştür ve hâlen de azalmaktadır.

Diller sözcük kökenleri ve yapılarına göre ailelere ayrılmışlardır. En büyük dil ailesi, neredeyse 3 milyar konuşanı ile Hint-Avrupa dil ailesidir. Bu grupta İngilizce, Almanca ve hatta Hindistan'ın en büyük dillerinden Hinducayı da içine alan toplam 449 farklı dil bulunmaktadır. Hint-Avrupa dillerinin Rusya'nın güneyindeki bozkırlarda doğduğu düşünülse de, keşif ve sömürgecilik bu dilleri dünyanın dört bir yanına taşımıştır.

Bazı dilleri sadece birkaç yüz kişi konuşur ama 23 dilin 50'şer milyondan fazla konuşanı vardır. Sömürgecilik, yayılma, ticaret ve göçler bazı dillerin yayılmasını sağlamıştır. Artan internet kullanımı sayesinde İngilizce teknoloji çağının dili hâline gelmektedir.³

Sözlüklere verilen adlar konusunda genel bir fikir vermek amacıyla belli başlı dillerde "sözlük" için kullanılan terimler aşağıda alfabetik sıra ile verilmiştir.⁴

Afrikaanca⁵: (İng. Afrikaans, Fr. Afrikaans, Alm. Afrikaans) *woordeboek*, Arapça:⁶ *mu'cem*, *قَامُوسٌ kāmūs*, (İng. Arabic, Fr. Arabe, Alm. Arabisch), Almanca⁷ (İng. German, Fr. Allemand, Alm.

qamous, Hebrew *milon*, Japanese *jiten*, Swahili *kamusi*. *International Dictionary, 22 Dilde 22.000 Kelime*, Milliyet Tesisleri Matbaası, Milliyet gazetesi Yay., s. 212, İstanbul, 1987.

³ bk. *National Geographic Dünya Atlası*, (çev. Serkan Çetinkaya), İkinci Basım, Baskı ve Cilt: Pasifik Ofset, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., s. 49, İstanbul, 2015. Avrupa: *Kuzey Avrupa*: Danimarka, Estonya, Fillandiya, İzlanda, Letonya, Litvanya, Norveç, İsveç; *Batı Avrupa*: Andorra, Avusturya, Belçika, Fransa, Almanya, İrlanda, İtalya, Liechtenstein, Lüksemburg, Malta, Monako, Hollanda, Portekiz, San Marino, İspanya, İsviçre, İngiltere, Vatikan; *Doğu Avrupa*: Beyaz Rusya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Moldova, Polonya, Slovakya, Ukrayna; *Balkanlar*: Arnavutluk, Bosna & Hersek, Bulgaristan, Hırvatistan, Yunanistan, Makedonya, Karadağ, Romanya, Sırbistan, Slovenya. age. s. 4.

⁴ Burada dikkati çeken nokta, bir dil ailesini temsil eden başat dildeki sözlük adının, ailenin öteki üyelerinde ya da bu başat dilin çevresindeki küçük toplulukların dillerinde de aynı sözcüğün değişik biçimlerinin kullanılmasıdır. Her ne kadar makalenin asıl konusu Hint-Avrupa dilleri olsa da genel bir fikir vermek amacıyla, bu listeye, literatürde adına rastladığımız dillerin sözlük adları da alınmıştır. Konu işlenirken yalnızca Hint-Avrupa dillerindeki sözlük adları ele alınacaktır.

⁵ Hint-Avrupa dilleri: Hint-Avrupalı (Fr. indo-européen, Alm. Indogermanish) denilen dil ailesidir. Bu dilleri konuşanların yurdunu Orta Asya'nın batısında, Aral gölü dolaylarında aramak doğru olur. Son dağılma merkezi de bugünkü Rusya'nın güney bölgeleri olsa gerek. Bütün, yani eski ve yeni Hint-Avrupa dillerini 11 ana kola ayırmak mümkündür: 1. Eski Anadolu (Hitit, Luwi, Palā, "Hitit hiyeroglifleri" dili, Lykia, Lydia dili), 2. Hint-İran veya Arı kolu, 3. Toharca, 4. Ermenice, 5. Thrak-Phryg-Makedon kolu, 6. Hellen kolu, 7. İlyr-Venet-Messap-Filistin kolu, 8. Arnavutça, 9. İtalic-öncesi, Ligur, Sikul; İtalo-Kelt kolu: a. İtalic: Roman, b. Kelt, 10. Germen kolu, 11. Balto-İslav kolu. ... Hint-Avrupa dillerinin dağılma göçü M.Ö. 3000 yılları arasında başlamıştır. Bu tarihte topluluktan ayrılan ilk kol Eski Anadolu (M.Ö. 2500'den önce) olduğu ve öbür kollara bakarak bir çok ayrılıklar ve eksiklikler gösterdiği için, bazı dilciler, Hititçeyi içine alan Eski Anadolu kolunu doğrudan doğruya Hint-Avrupa topluluğuna sokmamış, Hint-Hitit adıyla daha geniş bir grubun var olduğunu ileri sürmüştür, Eski Anadolu kolunun bu büyük topluluğun bir bölümünü meydana getirdiğini kabul etmiş ve ancak bu kol ana topluluktan ayrıldıktan sonra kalan topluluğa Hint-Avrupa dilleri denilebileceğini söylemişlerdir. Bu anlamda Hint-Avrupa topluluğundan ilk önce Ermeni kolu ayrılmış (M.Ö. 2500'den sonra), bundan sonra da arka arkaya şu kollar dallanmıştır. Hint-İran (M.Ö. 2200'den sonra), Balkan kolu yani Hellen, Makedon, İlyr, Arnavut (M.Ö. 2000), Güney ve Batı Avrupa yani İtalo-Kelt (M.Ö. 1800-1500), Tohar ((M.Ö. 1500'den önce), Kuzey Avrupa yani Germen ve Balto-İslâv (M.Ö. 800-500). Hint-Avrupa dillerinin Güney Rusya'daki dağılma merkezinin eskiliği M.Ö. 3500 yıllarına kadar çıkar... Hint-Avrupa dillerinin Germen kolunun Felemenkçe dalından Güney Afrikada konuşulan bir Hollanda lehçesi,... Felemenkçe sömürgecilik yoluyla İndonezya'ya, Kuzey Amerikaya'ya, Antiller'e, Guyana'ya, Güney Afrika'ya (Transvaal, Oranje v.b.) yayılmıştır. Amerika Birleşik Devletlerinde 250.000 kişi tarafından konuşulan şekline Amerikaansch Nederlandisch, Antillerde kullanılan Negerhollandsch (Zenci Felemenkçesi), Güney Afrika Cumhuriyetinde yazı ve devlet dili olarak kullanılan şekline de

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/ 16 Fall 2015

Deutsch), *Wörterbuch*, Aşağı Almanca: (İng. Low German, Fr. Low allemands, Alm. Niederdeutsch) *Nokiesel*, *Wöörbook*, Belarusaç⁸: (İng. Belarusian, Fr. Bélarus, Alm.

Afrikaans denir. ... Roman dillerinin bu kollardan Portekizce, İspanyolca ve Fransızca sömürge dili olarak, Asya, Afrika, ve Amerika'da yerli dillerle temas etmiş ve bu temastan *créol* denen karışık diller meydana gelmiştir. Dilâçar, A., *Dil, Diller, Dilcilik*, TDK Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 111, 137, 129, Ankara, 1968. **Afrika**, Güney Afrika'da ve çevresindeki Afrika ülkelerinde yaklaşık 6 milyon insan tarafından konuşulur. Standart Flemenkçeyle (Hollandca) karşılaştırıldığında biraz daha basitleştirilmiş görünür. Malezceden, Portekizceden, öteki Avrupa dillerinden ve çeşitli Afrika dillerinden alınmış birçok ödünç sözcük vardır. Bu nedenle bazıları, Afrikanca'nın gerçekten Felemenkçe üzerinde temellendirilmiş bir 'creole' (karışık dil) olduğunu söylemektedirler. Bu hipotezin geçerliliği yine de hâlâ tartışmalıdır. Lyovin, Anatole V., *An Introduction to the Languages of the World*, Oxford University Press, Printed in the United States of America, s. 200, New York, 1997.

⁶ Samî-Hamî dil ailesinin Batı kolunun Güney dalının Kuzey bölümü dillerinden. Samî-Hamî dilleri: Hint-Avrupa dil ailesinin güney komşuları olan Samî-Hamî diller, güneybatı Asya'yı kuzeydoğu Afrika'ya bağlayan ve eski çağlardan beri yeryüzünde konuşulagelen bir dil topluluğudur. Samî-Hamî olmak üzere ikiye ayırmak mümkünse de bu dil ailesinin, Samî, Eski Mısır ve Kıptî, Libya-Berber ve Kuşî şeklinde 4 kola bölmek daha uygun olacaktır. a. Sami: Samî-Hamî dilleri başlıca kolu olan Samî diller, Doğu, Orta ve Batı olmak üzere üç dala ayrılır. *Doğu* dalında tek bir dil vardır: Akkadca. Samî dillerin *Orta* dalında da tek bir dile rastlanmıştır: Ugarit dili. Sami dillerinin *Batı* dalı, Kuzey ve Güney olmak üzere ikiye bölünür. Bunlardan kuzey bölümü başlıca iki gruba ayrılır: Kenan ve Aramî. I. Kenan grubu: Eski Fenike ile Filistin'de konuşulmuş olan şu dört dilden meydana gelmiştir: Eski Kenanca, Moabca, Fenikece ve İbranca. II. Sami dillerinin Batı dalının Kuzey bölümünün ikinci grubunu Aramî diller meydana getirir. Aram (yerli dilde: Arām), "yüksek ülke" anlamıyla, "alçak ülke" anlamına gelen Kenan'ın (yerli dilde: Kana'an) karşıtıdır. Aramca, Samilerin anayurdu olan Arabistan yarımadasından çıkarak kuzeye doğru yayılan dil dalgalarının üçüncüsüdür. [birincisi: Akkadca, ikincisi: Kenan dilleri, dördüncüsü: Arapça]. Sami dillerinin Batı dalının Güney grubu iki bölümlüdür: Güneyin kuzeyi ve güneyin güneyi. Her ikisinin de iki bölümü vardır: 1. Güneyin kuzeyi: a. Kuzey Arap veya Arap öncesi (Proto-arabique) lehçeleri, b. **Arapça**; 2. Güneyin güneyi: a. Güney Arapça veya Himyerî (Sud-arabique), b. Habeşistan dilleri. I. Güneyin kuzeyi: 1. Kuzey Arap lehçeleri... 2. Asıl **Arapça** (yerli dilde: 'Arabî)... Konuşulan Arapça memleketlere göre beş ana lehçeler grubuna ayrılır: 1 Arabistan yarımadası; 2. Irak; 3. Mısır; 4. Suriye; 5. Mağrib: a. Malta, Sicilya, Pantelleria ve Balear adaları, b. Bingazi, Libya ve Trablus; c. Tunus, ç. Cezayir ve Büyük Sahra, d. Endülüs (İspanya VIII-XVI. yüzyıllar); e. Fas, f. Mavritanya. II. Güneyin güneyi... Dilâçar, A., *Dil, Diller, Dilcilik*, TDK Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 145-154, Ankara, 1968.

⁷ Hint-Avrupa dillerinin Germen kolu dillerinden **Almanca**: (yerli dilde: Deutsch) lehçeleri bugün Yüksek ve Aşağı olmak üzere iki grupta toplanır. Yüksek Almanca'nın (Hochdeutsch) başlıca 4 lehçesi vardır: Yukarı Almanca (Oberdeutsch) ki Alemann asıllı İsviçre, Alseca ve Schwab Almancaları ile, Bavyera-Avusturya Almancasını içine alır; b. Yukarı ve Orta Almanca arasında bulunan Doğu Frankça; c. Rhein Frankçası, Mosel Frankçası, Thüringen ve Saksonya Almancası ile Doğu orta Almancadan olma Orta Almanca (Mitteldeutsch); ç. Orta ve Aşağı Almanca arasında bulunan Ripwar Frankçası. **Aşağı Almanca**ya (Niederdeutsch veya Plattdeutsch) giren lehçeler de şunlardır: a. Aşağı Frankça; b. Aşağı Saksonca; c. Doğu Aşağı Almanca (Ostniederdeutsch). Almanca'nın İbrani harfleriyle yazılan ve XIV. yüzyıldan beri Aşkenaz Musevileri tarafından konuşulan bir şekli de vardır. Eski Frankçaya dayanan, Jiddisch (veya Yiddish, Jüdisch-deutsch, Judéo-Allemand) denen ve bugün bir edebiyat dili de olan Yahudî Almancasının Doğu ve Batı olmak üzere iki lehçesi vardır. Doğu lehçesi Baltık Denizi kıyılarından Karadeniz'e kadar uzanan ve Litvanya'yı, Polonya'yı, Rusya'nın batı ve güney bölümlerini, Rumanya'yı da içine alan bir alanda konuşulur; göç yoluyla Amerika'ya da geçmiştir. Alsace-Lorraine'de konuşulan Batı lehçesi ise yok olmak üzeredir. Almanca'nın argo şekline Rotwelsch denir. Bugün bir kültür, bilim, teknik ve ticaret dili olan Almanca, Almanya'dan Avusturya'dan ve İsviçre'nin kuzey bölümünden komşu memleketlere, Macaristan'a Rumanya'ya Rusya'ya da taşmıştır. Amerika Birleşik Devletlerinde (Pennsylvania Almancası), Brezilya'da, Arjantin'de de geniş ölçüde Almanca konuşulan bölgeler vardır. Bugün yeryüzünde Almanca konuşanların sayısı 90 milyonun üstündedir. age. s. 138.

⁸ Hint-Avrupa dil ailesinin Balto-İslav dillerinin İslav kolunun Doğu bölümü dili, Rusçanın lehçelerinden. İslavcanın Doğu kolunda bugün üç dil buluruz. 1. Rusça (yerli dilde: Russkiy) veya tam adıyla Büyük Rusça (yerli dilde: Velikorusskiy)... Yazı dilinin esası XVIII. yüzyılda Moskova lehçesi üzerine tespit edilmiştir; kirilik yazı kullanılır. Çarlık zamanında ancak 70 milyon kişi tarafından konuşulan bu dil, Sibirya'ya kadar yayılmış, ana dili olarak konuşanların sayısı 100 milyonu bulmuştur. Bugün 237 milyonluk Sovyetler Birliğinin resmî dilidir. Üç lehçeler grubuna ayrılır: a. Merkez: Pskov, Tver-Moskva, Doğu-Merkez; b. Kuzey: Novgorod, Volga, Kuzeydoğu; c. Güney: Tula, Don, Güneybatı, Güneydoğu... 2. **Beyaz Rusça** (yerli dilde: Bielaruski, Bieloruskiy)... 3. Ukraynca (yerli dilde: Ukrainski) veya Küçük Rus (yerli dilde: Malorusskiy; Rusniy)... **Beyaz Rusça** (yerli dilde: Bielaruski, Bieloruskiy). XI. yüzyıldan beri Beyaz Rusya'da, Mohilev, Smolensk, Vitebsk, Minsk, Kışmen de Grodno, Vilha bölgelerinde konuşulmaktadır. Eskiden sadece yerli lehçelerden ibaret olan bu dil XIX. yüzyılda edebî dil durumuna yükselmiş ve bugün Sovyetler Birliğinin bir üyesi olan Beyaz Rusya Cumhuriyetinin resmî dili olmuştur. Konuşanların sayısı 7 ½ milyon kadardır. Güney ve Kuzey olmak üzere iki lehçesi vardır. age. s. 143.

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/ 16 Fall 2015

Weißrussisch) *слоўнік (sloŭnik)*, Bretonca⁹: (İng. Breton, Fr. Breton, Alm. Bretonisch) *geriadur*, Bulgarca¹⁰: (İng. Bulgarian, Fr. Bulgarie, Alm. Bulgarisch) *речник (rečnik)*, Çekçe¹¹: (İng. Czech, Fr. Tchèque, Alm. Tschechisch) *slovník*, Çince¹²: (İng. Chinese, Fr. Chinois, Alm. Chinesisch) (*zìdiǎn*), Danca¹³: (İng. Danish, Fr. Danemark, Alm. Dänisch) *ordbog*, Esperanto¹⁴: (İng.

⁹ Hint-Avrupa dillerinin Kelt kolunun Ada Keltçesinin ikinci kolu [birinci kolu Goidel: İrlanda'da konuşulan İr dilidir.], yani **Brython'ca**, eskiden İskoçyanın Güney sınırından başlayarak bütün İngiltere'de konuşulurdu. M.Ö. 55 yılından sonra Roma, 449'dan sonra da Anglo-Sakson akınları Brython kolunu batıya doğru geriletmiştir. Bu kolun başlıca üyesi Kymry dili (yerli adı: Cymræg, İng. Welsh), İngiltere'nin Wales denilen bölgesine çekilmiş ve orada edebî dil haline gelmiştir... Brython kolunun son üyesi, **Breton dili** (yerli adı: Breiz), VI. yüzyıldaki Anglo-Sakson akınları zamanında İngiltere'nin güneybatısından Fransa'nın kuzeybatı ucundaki topraklara sığınmış olan dildir. Sonra Bretange adı verilen bu bölgede Breton dili VI. yüzyıldan başlayarak yazılı anıtlar bırakmış, XVI. yüzyıldan sonra da yazı dili durumuna yükselmiştir. Bugün 1 milyon kişi tarafından konuşulmakta olan bu dil için Bretange'in Rennes üniversitesinde bir öğretim kürsüsü kurulmuştur. Dört belli başlı lehçesi vardır: Trégor, Léonard, Cornouaille ve öbürlerinden ayrıksı olan Vanne lehçesi. age. s. 130-131.

¹⁰ Hint-Avrupa dillerinin Balto-İslav kolunun İslav dalından **Bulgarca** (yerli dilde: Bülgarski). Eski ve Orta Bulgarcanın devamı olan bu dil, Bulgaristandan başka güney Rumanya'nın Besarabya'nın ve Ukrayna'nın bazı bölgelerinde de konuşulur. Konuşanların sayısı 5 milyon kadardır. Lehçeleri Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrılır. Bulgarlar kirilik alfabe kullanırlar. age. 141.

¹¹ Hint-Avrupa dil ailesinin Balto-İslav dillerinin İslav kolunun Batı bölümü dillerinden. İslav: İslav kolunun tarihe geçmiş en eski üyeleri, eskiden Oder ırmağı dolaylarında konuşulan Velt ve Luği lehçeleridir. Kolun batıya doğru ilerleyişi Almanca tarafından geriye atılmış, buna karşılık bu topluluk Balt, Ural (Fin-Ugor ve Samoyed), Altay, Got, Roman ve Yunan dillerini gerileterek bir taraftan doğuya ve kuzeye, öbür taraftan da Macar-Germen-Roman seddini yararak güneye doğru yayılmış, buna göre de bu kol Doğu, Batı ve Güney olmak üzere üç dala ayrılmıştır... İslavcanın Batı dalında bugün yaşamakta olan diller şunlardır: 1. Çekçe, 2. Slovakça, 3. Polca, 4. Lehit. **Çekçe**: (yerli dilde: Český). Çekoslovakya'nın Bohemya ve Moravya bölümlerinde 8 ½ milyon kişi tarafından konuşulmaktadır. Avusturya'ya, ayrıca göçmenler tarafından Amerika Birleşik Devletlerine de götürülmüştür. Batı, Doğu ve Morav (Hanak) olmak üzere üç lehçesi vardır. En eski yazılı anıtı, XIV. yüzyıla ait Latince bir "Mezbur" kitabında (Žaltář Wittenbergský), satırlar arası Çekçe çevirilerde buluruz. Çekçenin alfabesi Latin yazısına göre düzenlenmiştir. age. s. 140-142.

¹² Çin-Tibet dilleri: Türkçenin yine doğusunda büyük bir dil ailesi yaşamaktadır. Çin-Tibet dilleri denilen bu aile, Tibet-Burma ve Tay-Çin olmak üzere iki kola ayrılır. Tibet-Burma kolu şu şekilde dallanır: 1. Tibet-Himalaya dilleri (a. Tibetçe, Balti dili vb.) b. Himalaya dilleri... 2. Kuzey Assam dilleri... 3. Orta ve Güney Assam dilleri... 4. Arakan-Burma dilleri... Tibet-Burma topluluğunda iki önemli dil vardır: Tibetçe (5 milyon kişi) ve Burma dili veya Birmanca (15 milyon kişi). Türkçeyi yakından ilgilendireni Tibetçedir., çünkü eski Uygur devrinde bu dilden Türkçeye bazı kelimeler geçmiş ve bazı Türk yazıtlarında Tibet yazısı kullanılmıştır... Tay-Çin: Tay-Çin kolu dört büyük dala ayrılır: 1. Çin, 2. Si-lo-mo, 3. Karen, 4. Tay ... Bunlardan en önemlisi olan **Çince** (yerli dilde: Çunğ guo hua) bugün 500 milyon kişi tarafından konuşulur ve Kuzey ve Güney olmak üzere iki lehçe grubuna ayrılır. Mandarin Yüksek Çince veya Kvan-hva denilen ve Çin topraklarının 2/3 sinde 300 milyon kişi tarafından konuşulan Kuzey lehçesinin üç bölümü vardır: 1. Kuzeyde Peking lehçesi, 2. Güney-batı veya Çanğtu lehçesi, 3. Güneydoğu veya Nanking lehçesi... Yazı veya kvo-yü denilen devlet dili ile pay-hva denilen halk dili Peking lehçesi üzerine kurulmuştur. Çincenin daha arkaik olan Güney lehçeleri şu dört kola ayrılır: 1. U-lehçeleri (Yang-tse ırmağının ağzından güneye doğru, Şanghay vb.), 2. Min lehçeleri (Fukyen'de, Doğu Kvanğtung'da ve Formosa'da), 3. Yüe lehçeleri (Kvanğtung'da, Kvanğsi'de, Kvanğçov'da), 4. Hakka (Kvanğçov'un kuzeybatısında). Kvanğçov (eski adı Kanton) lehçesi, güneyin en önemli lehçesidir. Çince kronoloji bakımından şu çağlara bölünür: En Eski (M.Ö. 1500'den sonra M.S. 500'e kadar) Eski VI.-X. yüzyıllar, Orta (X.-XIII. yüzyıllar), Yeni (XIII. yüzyıldan günümüze kadar). Çincenin en eski yadigârları kemik ve kaplumbağa kabukları üzerinde yazılı falcılık formülleridir. Klasik Çin edebiyatı M.Ö. VI. yüzyılda başlamıştır. age. 96, 97.

¹³ Hint-Avrupa dillerinin Germen kolunun Kuzey dalından Danca (yerli adı: Dansk) eski devirde Schleswig (yerli dilde: Slesvig) yarımadasına kadar inmiş, X. yüzyılda da İngiltere'nin kuzey ve doğu kıyılarına akın etmiştir. İrlanda'ya ve Normandie'ye kadar uzanan Danca XII. yüzyıla kadar Normandie'nin Bayeux kasabasında hâlâ konuşulmakta idi. Yeni Dancanın başlıca lehçeleri şunlardır: I. Doğu: a. Ada Dancası, b. Doğu Jylland (Jutland); 2. Batı: a. Batı Jylland, b. Kuzey Slesvig veya Güney Jylland. age. 133.

¹⁴ Yapma diller, belli bir grubun dışında anlaşılacak amacıyla düzenlemiş uydurma dillerdir. Adacık halinde bulunan coğrafi bir bölgenin bozuk lehçesine, çoğu zaman da bir sınıfın veya mesleğin halkça anlaşılacak dil bozuntusuna jargon (jargon) denir. *Yahudi jargonu* (jargon juif), *artist jargonu* (jargon des artistes) gibi. (Anlaşılmayan yabancı bir dile, Fr. *baragouin*, Alm. *Kauderwelsch*, İng. *lingo* denir. Toplumda belli bir gruba veya sosyal bir sınıfa özgü olan ve genel dilin koynunda asalak bir kelime hazinesi bulunan konuşma sistemlerine *argo* (argot) adı verilir. *Hırsız argosu* (argot des voleurs, Türk. Kayış dili (kayış = aldatma), *asker argosu* (argot des soldats) vb. gibi. Hırsız argosu aynı zamanda *gizli dil* (langue secrète) de sayılır. Bütün argolar *özel dil* (lague spéciale) sınıfına da girer. Yerine göre *sınıf dili* (lague de classe) veya *meslek dili* (lague de profession) adını alan özel dil, bir dilin belli insan grupları tarafından kullanılan ve içinde özel

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/ 16 Fall 2015

Esperanto, Fr. Espéranto, Alm. Esperanto) *vortaro*, Estçe (Estonca)¹⁵: (İng. Estonian, Fr. Estonien, Alm. Estnisch) *sõnaraamat*, Faroece¹⁶: (İng. Faroese, Fr. Féroïen, Alm. Färöisch) *orðabók*, Farsça¹⁷: (İng. Persian, Fr. Persan, Alm. Persisch) (*ferheng, lügat*), Felemenkçe (Hollandca)¹⁸: (İng.

kelimeler ve deyimler de bulunan şeklidir ve *gemici dili* (lague de matelots), *öğrenci dili* (lague des écoliers), *tüccar dili* (lague de commerce), *zanaatçı dili* (lague des artisans) vb. olabilir. Yapma dillerin ikinci bölümünü, *pasigrafi* (lague de pasigraphie [pasilalie = evrensel konuşma]) yoluyla gelen yani anlamları herkesçe anlaşılır işaretlerle yazılan *genel dil* (lague commune) veya *felsefi dil* (lague philosophique) meydana getirir. Üçüncü bölüme *evrensel dil* (langue universelle) veya *uluslararası dil* (langue internationale) girer. Bu *dünya dili* (langue mondiale) ile karıştırılmamalıdır. Birinci gruptan olanlar, örneğin Volapük, **Esperanto**, Ido, Novial, Iala vb. yapma dillerdir. age. 16, 17. Uluslararası dil: Lehli doktor L. Zamenhof'un 1887'de 'Esperanto' adını verdiği yapma dil. age. 144.

¹⁵ Ural dilleri ailesinin Fin-Ugor dilleri kolunun Batı Fince veya Baltık Fincesi dalının Suomi grubu dillerinden. Ural dilleri: Şu şekilde ikiye bölünür: 1. Samoyed dilleri, 2. Fin-Ugor dilleri. Fin-Ugor dilleri, Fin ve Ugor şeklinde iki gruba bölünür. Bunlardan Fin bölümünün üç kolu vardır: 1. Lap veya Sabme (35.000 kişi tarafından konuşulur), 2. Batı Fince veya Baltık Fincesi, 3. Doğu Fince veya Ural Fincesi. Batı Fince ikiye dallanır: Suomi grubu ve Karel grubu. Suomi grubunda şu dilleri buluruz: 1. Asıl Suomi veya Finlanda Fincesi (Finlanda'nın resmî dili; 5 milyon kişi tarafından konuşulur, lehçeler: Batı, Merkez, Güneybatı, Doğu), 2. Inger veya Inkeri (Leningrad bölgesi), 3. **Est** veya **Eesti** (Sovyetler Birliğindeki Estonya Cumhuriyetinin resmî dili; 1.100.000 kişi tarafından konuşulur. 4. Liv veya Liivi (Livonya) age. 94.

¹⁶ Hint-Avrupa dillerinin Germen kolunun Kuzey dalının Batı bölümü dillerinden. Hint-Avrupa dillerinin Germen kolu eskiden, kuzeyde Vistula ile Rhein ırmakları, güneyde de Alpler arasında yayılan bir alanı kaplamış bulunuyordu. Sonra kuzeyde İslanda'ya, doğuda Memel (Klipeda)e, güneyde de Tuna'ya kadar yayılmış ve Doğu, Kuzey, Batı olmak üzere üç dala ayrılmıştır. *Doğu* dalı tarih öncesinde İskandinavya'nın güney bölümüne sınırlanmış bulunuyor ve başlıca Gotça ile temsil ediliyordu... Germenlerin yazılı anıt bırakmış en eski dalı *Kuzey* Germencedir... VIII. yüzyıl başlarında bu dil Doğu ve Batı olmak üzere ikiye bölündü. Doğu bölümüne İsveççe ile Gotland dili, Batı bölümüne de Norveççe, Danca, **Föro adaları dili**, Orkney adaları, Shetland adaları dili, Hebrid adaları dili ve İslanda dili girdiler... Föro adalarındaki dil (yerli adı: Föroyisk) ise gelişmiş ve Norveççeden bağımsız olarak, İslandca ile Norveççe arasında bulunan bir dil çeşnisini veren edebî dil olmuştur. Bugün Föro adalarında 26.000 kişi tarafından konuşulmaktadır. Germen kolunun *Batı* bölümü eskiden kuzeyde Ingväon, merkezde Istväon, güneyde de Hermion olmak üzere üç dala ayrılmıştı. Ingväon dalı kuzeybatıda Ems ile Elbe ırmakları arasında Cimbr, Teuton, Chauk, Iut, Angl, Sakson ve Fris oymakları tarafından konuşulurdu. Sonra bu alan Julland (Jutland) yarımadasıyla Fris adalarından Çukur Ülkelere (Nederlend) kadar yayılmıştır. Iut, Angl, kısmen de Sakson lehçeleri V. yüzyılda İngiltere'ye geçerek Anglo Saksonca veya Eski İngilizce (Old English) adını aldı (700-1150), ve kuzeyde Anglia ile Northumbria, merkezde Mercia, güneyde Batı Saksonca (West Saxon), güneydoğuda da Kent lehçelerini meydana getirdi... Dilâçar, A., *Dil, Diller, Dilçilik*, TDK Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 131-133, Ankara, 1968. **Faroece** (İng. Faroese) Hint-Avrupa dillerinden Germenlerin Kuzey Germence kolundaki dildir. Şu alt dalları içermektedir: 1) Batı İskandinav dilleri: İzlandca 250.000 kişi tarafından konuşulur ve İzlanda ve İskoçya arasında bulunan Danimarka yönetimindeki Faroe Adalarında Faroece 41.000 kişi tarafından konuşulur. 2) Doğu İskandinav dilleri: ... Lyovin, Anatole V., *An Introduction to the Languages of the World*, Oxford University Press, Printed in the United States of America, s.48, New York, 1997.

¹⁷ Hint-Avrupa dil ailesinin Arî veya Hint-İran kolunun İran dalı. Hint-İran: Hint-Avrupa ailesinin ikinci kolu Arî veya Hint-İran denilen dilleri içine alır. Hint ve İran dilleri, ana topluluktan ayrıldıktan sonra, uzun zaman bir arada yaşamış olduğu için bu birlik çağını Arî, (Hintçesi: Arya, İrancı: Erān, İrān) şeklinde adlandırıyoruz. Hintçe ve İrancı M.Ö. 3000 yıllarına doğru birbirinden ayrılmışlar, İran dalı evrimini daha çabuk geçirmiş, fakat Hint dalı eski şekilleri uzun zaman muhafaza etmiştir. a. Eski Anadolu, b. 1. Hint, ... b. 2. **İran**: Arî veya Hint-İran kolunun İran dalı da, Hint dalı gibi, Eski, Orta ve Yeni çağlara ayrılır. Eski çağda, M.Ö. IX. yüzyıldan başlayarak Kuzey İrancı lehçeleri Amu Derya (Oxus) ırmağı çanağından güney Rusya bozkırlarına akın etmişler, bunlar da etrafa yayılarak İskitçe (Eski Farsça: Saka, Ermenice, : Şak, Asurca: İşguza, Yunanca: Skythos) ve Asur yazılarıyla, Yunan alfabesiyle zapt edilmiş kişi ve yer adları bırakmışlardır... Fakat bunların yanı başında Eski İran çağını bize, bir imparatorluk, öbürü de din dili olmak üzere iki önemli dil bırakmıştır. Bunlardan birincisi kendine özgü ve Babil asıllı alfabemsi çiviyazı ile yazılan Eski **Farsça** (yerli dilde: Parsa)dır. Haşamāniş (Aḥaimenid) soyunun kurduğu imparatorluğun resmî dili bu olmuşa da, yazıtlarda, kurucuları Kuruş (Yun. Kyros)un memleketi olan Elam'ın dili o çağın uluslararası dili olan Babil dili de, Eski Farsça ile birlikte kullanılmıştır... Eski İrancı çağındaki ikinci dile, Zerdüş (Zarathuştra) dilinin kutsal kitabı olan "Avesta"nın adıyla "Avesta dili" denmektedir. Bu kitabın en eski bölümünü meydana getiren gāthā'ların (=ilâhi, şarkı) dili "Gāthā dili" diye anılır. Bunun eskiliği M.Ö. VIII. yüzyıla kadar çıkarsa da, kitap, Sasanîler tarafından düzenlenmiş, Aramî asıllı özel bir alfabe ile zabtedilmiştir... Son zamanlara kadar Orta İrancı Pehlevice deniliyordu ise de şimdi anlaşıldığına göre, bunun birçok ayrıntıları vardır., Parth, Pehlevî, Orta Fars, Soğdak, Khotan-Saka ve Harezmi gibi. Bunlar Batı Orta İrancı ve Doğu Orta İrancı olmak üzere iki gruba ayrılır: Parth'ça (ve bunun devamı olan Pehlevice) ile Orta Farsça. Parth'ça İranlıların Arsakid devleti (M.Ö. 247-M.S. 224) zamanında kuzeybatı İran'da kullanılırdı... Kuzeybatı Parth'çanın devamı Pehlevicedir. (yerli dilde: Pahlavîk). Bu aynı dilin İranlıların Sasanî devletinde (224-642) kullanılmış

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/ 16 Fall 2015

Dutch, Fr. Néerlandais, Alm. Niederländisch) *woordenboek*, Fince¹⁹: (İng. Finnish, Fr. Finlandaise, Alm. Finnisch) *sanakirja*, Fransızca²⁰: (İng. French, Fr. Français, Alm. Französisch) *dictionnaire*, Friulice²¹: (İng. Friulian, Fr. Frioulan, Alm. Friaulisch) *dizionario*, Galce (Gallia dili)²²: (İng. Welsh,

olan şekildedir... İkinci lehçe, yani Orta Farsça, Orta İrancanın güneybatı kolunu temsil eder. Eski Farsça'nın devamı olan bu lehçeye çok kere Parsî (yerli dilde: Pârsîk), Arap söyleyişle Farsî denir. Orta Farsçanın devamı da Yeni Farsça, yani Firdevsî'den beri İran'da kullanılan dildir... Doğu Orta İrancanın kalıntıları, başlıca son zamanlarda Doğu Türkistan'ın Tuen-Huang, Turfan ve Hoco yıkıntılarında yapılan kazılardan çıkan el yazmalarında rastlanmıştır. En önemli üyesi, VII-IX. yüzyıllarda Orta Asya'nın uluslararası dili olan Sogdak (yerli dilde: Suğdîk) dilidir; el yazmaları da aynı yüzyıllardan kalmadır. Merkezi Sogdiana (bugünkü Buhara ve Semerkant bölgesi) olmakla beraber, bu dil Moğolistan'a ve Tibet sınırına kadar yayılmıştı. Yazısı Aramî asıllı olup Uygur Türkleri kendi yazılarını bunun üzerinden düzenlemişlerdir. Budist, Hristiyan ve Manihaî olduklarına göre, el yazmaları üç ayrı lehçe gösterir... Yeni İrancanın en önemli üyesi bugün Yeni Farsçadır (yerli dilde: Fârsî). Firdevsî zamanında (X. yüzyıl) Yeni Farsça özlü bir dildi., Fakat zamanla Arapça alıntıları çoğaldı; yazısı da Arap alfabesine dayanır. Bugün İran'ın resmî dilidir. Ufak lehçe farkları ile bugün Sovyetler birliğindeki Tacikistan'da resmî dil (Töçikî) olarak kabul edilmiştir. Yeni Farsça dünya çapında büyük edebî dillerden biri olmuştur; konuşanların sayısı 20 milyondur... Yeni Farsçanın batısında Kürtçeyi (6 milyon) buluruz. Güney ve Kuzey olmak üzere iki bölümü vardır. Güneyde Kirmanşahî ve Bahtiyarî lehçeleri yer alır. Kurmâncî denilen Kuzey bölümü de Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrılır. Mukrî denilen Doğu grubunun merkezi Süleymaniye'dir. Batı gruptaki lehçeleri ise Erivan'dan Rumiye (Rızaiye) gölünden Suriye'ye kadar uzanır. Kürtçenin doğusunda ve batısında, buna yakın olan fakat Kürtçe sayılmayan Zâzâ (batı) ve Gurânî (doğu) dilleri yer almıştır. Yeni İrancanın Kuzeybatı grubunun son üyesi, şimdi Pakistan'da konuşulan Beluç (yerli dilde: Balōcî) dilidir. Eskiden kuzeybatıda konuşulurken X. yüzyılda göneydoğuya inmiştir. Bunun güney lehçesine Makrânî denir. Yeni İrancanın Doğu kolunun başlıca üyesi Afganıdır. (yerli dilde: Paştō veya Puştū, 4 milyon; bunun 1.700.000'i Pakistan'dadır. Anıtlarının eskiliği XVI. yüzyıla kadar çıkar. İki lehçesi vardır: Peşaver bölgesinde konuşulan kuzey lehçesine Peştū, Kandahar bölgesinde konuşulan göney lehçesine de Pehtū denir. Belucistan sınırında da ayrıca Wanētsî denilen lehçeye rastlanır... age. s. 113-119.

¹⁸ Hint-Avrupa dil ailesinin Germen kolunun Batı bölümü dillerinden **Felemenkçe**: (yerli dilde: 1200-1550 arasında: Dietsch veya Duutsch, XV. yüzyılda Nederduitsch, XVI-XIX. yüzyıllarda Nederlandsch, bugün: Hollandsch): Başlıca Eski ve Orta Aşağı Frankçanın devamı olan bu dilin, yani modern Felemenkçenin en eski ve en önemli anıtı "Kutsal Kitab"ın çevirisidir (1619-1639). Felemenkçe, çukur ülkelerde (Nederland) konuşulan ve Nederlandsch denilen dilin kuzey lehçesini temsil eder. Lehçeleri, Eski Aşağı Germencenin türlü kollarına dayanır. Kuzeydeki, yani Friesland bölümündeki lehçe, Fris dilinin etkisi altındadır. Merkezde Groningen, Drente, Gelderland ve Orverijse lehçeleri Aşağı Saksoncadan türemiştir. Öbür lehçeler ise Aşağı Frankçanın devamı sayılır. Bunlardan Limburg lehçesi Doğu Frankçaya, Kuzey Holland, Güney Holland, Utrecht, Zeeland, Veluwe, lehçeleri de Batı Frankçaya dayanır. Yazı dili Batı Frankça üzerine kurulmuştur. Felemenkçe sömürgecilik yoluyla İndonezya'ya, Kuzey Amerika'ya, Antiller'e, Guyana'ya, Güney Afrika'ya (Transvaal, Oranje vb.) yayılmıştır. Amerika Birleşik Devletlerinde 250.000 kişi tarafından konuşulan şekline Amerikaansch Nederlandsch, Antillerde kullanılan Negerhollandsch (Zenci Felemenkçesi), Afrika Cumhuriyetinde yazı ve devlet dili olarak kullanılan şekline de Afrikaans denir. age. s. 137.

¹⁹ bk. "Ural dilleri" dipnot 15.

²⁰ Hint-Avrupa dillerinin İtalic kolunun Roman dalından **Fransızca** (yerli dilde: français), Fransa'dan Güney Belçika'nın "Belgique wallone" bölümü ile batı İsviçre'nin "Suisse romande" bölümünü de içine alan bir bölgede 40 milyon kişi tarafından konuşulmaktadır. Ayrıca Fransa'nın denizarı topraklarında, Fransa'nın eski sömürgelerinden olup şimdi Afrika'da ve Asya'da bağımsız olarak yaşayan birçok devletlerde, Kanada'nın doğu bölgelerinde (3 ½ milyon), Amerika Birleşik Devletlerinin Louisiana bölgesinde, Haiti'de, Manş Denizindeki Norman Adalarında, Luxembourg'da ve Yakın Doğu'da kullanılan bu dil, yaygın bir kültür dilidir; son zamanlara kadar da diplomaside kullanılan biricik dildi. Yeryüzünde bu dili ana dili olarak konuşanların sayısı 60 milyon kadardır. Eski (842-1350, langue d'oïl), Orta (1350-1605) ve Yeni (1605'ten yani Malherbe'den bu yana) olmak üzere üç çağa ayrılır. En eski yazılı anıtı 842 tarihli Strasbourg Anıtı'dır. Lehçeleri: A. Kuzey veya asıl Fransızca: 1. Kuzeybatı: Norman (merkezi Caen, Rouen), Anglo-Normand (merkezi Norman Adaları), Maine (merkezi: Mayenne, Laval); 2. Kuzeydoğu: Picard (merkezi Amiens, Arras), Wallon (merkezi: Belçika'da Liège); 3. Doğu: Champenois (merkezi: Troyes, Remims), Lorrain (merkezi: Metz), Franc-comtois (merkezi: Besançon), Bourguignon (merkezi: Dijon), Berrichon (merkezi: Bourges) Bourbonnais (merkezi: Moulins); 4. Batı: Saintongeais (merkezi: Saintes), Poitevin (merkezi: Poitiers), Angevin (merkezi: Angers), Gallot (merkezi: Bretagne'nin doğu bölgesi), Toraine (merkezi: Tours); 5. Merkez: Île-de-Français (merkezi: Paris; yazı dili bu lehçe üzerine kurulmuştur. Orléanais (merkezi: Orléans); B. Güney veya Franco-Provençal: 1. Lyonnais (merkezi: Lyon), 2. Dauphinois (merkezi: Grenoble), 3. Vaudois (merkezi: İsviçre'de Genève, Lausanne), 4. Neuchâ-telois (merkezi: İsviçre'de Neuvhâtel), 5. Valaisien (merkezi: İsviçre'de Sion), 6. Savoyard (merkezi: Fransa'da Chambéry), Fransızcanın güney lehçeleri bölümü, Provançaya bir geçiş meydana getirir. age. 126.

²¹ **Friulice**: Hint Avrupa dillerinin İtalic kolundandır. İtalya'nın kuzeydoğu bölgesinde, Avusturya ve Slovenya Cumhuriyeti sınırında çoğu standart İtalyanca konuşan 600.000 kişi tarafından konuşulur... Lyovin, Anatole V., *An*

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/ 16 Fall 2015

Fr. Welsh, Alm. Walisisch) *geiriadur*, Galisçe²³: (İng. Galician, Fr. Galice, Alm. Galicisch) *dicionario*, Gürcüce²⁴: (İng. Georgian, Fr. Géorgie, Alm. Georgisch) ლექსიკონი (*lexikoni*), Hintçe²⁵: (İng. Hindi, Fr. Hindi, Alm. Hindi) (*śabdakoṣa*), Ido²⁶: (İng. Ido, Fr. Ido, Alm. Ido)

Introduction to the Languages of the World, Oxford University Press, Printed in the United States of America, s.48, New York, 1997.

²² Hint-Avrupa dillerinin İtalo-Kelt kolunun Kelt dalından dil. Kelt: İtalo-Kelt kolunun Kelt dalı, İtalik dalı kadar yaygın değildir. Eskiden Hint-Avrupa dilleri alanının batı ucunda, şimdiki Fransa topraklarına, İtalya ile İspanya'nın kuzey bölgelerine ve Britanya adalarına yayılmış olan bu dal, Kıta Keltçesi ve Ada Keltçesi olmak üzere ikiye ayrılıyor. Kıta Keltçesi tek bir dilden meydana gelmiştir. **Gallia dili** veya **Galca**. Eskiden Avrupa'nın merkezinde, Gallia'ya (şimdiki Fransa), İtalya'nın ve İspanya'nın kuzey bölgelerine yayılmış olan bu dil, Küçük Asya'nın merkezine, Galatia'ya (sınırları: batıda: Phrygia, kuzeyde: Bithynia ile Paphlagonia, doğuda: Pontus, güneyde de Kappadokia ile Lykaonia) kadar bir kol salmıştı. Galat Keltçesinin başlıca kalıntıları para ve yazıtlarda has isimlerde görüyoruz (M.Ö. III.-I. yüzyıl). Gallia dilinde de, Latince metinlerde geçen isim ve kelimelerden başka, Etrusk, Latin ve Yunan harfleriyle yazılı yazıt kalmamıştır. Bunların en uzununu Fransa'nın Ain departmanındaki Coligny Takvimidir. Gallia dili Miladın ilk yüzyıllarında Latincenin baskısı altında yok olmuştur. Dilâçar, A., *Dil, Diller, Dilcilik*, TDK Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 129, 130, Ankara 1968.

²³ Hint-Avrupa dillerinin İtalik kolunun Roman dalından **Galisçe** (yerli dilde: gallego); İspanya'nın kuzeybatı köşesindeki Galicia bölümünde 2 milyon kişi tarafından konuşulur. Kuzey ve güney olmak üzere iki lehçesi vardır. Birçok diltçer Galis dilini Portekizcenin bir lehçesi olarak kabul ederler. İspanyolca, Portekizce ve Galisçe, Roman dillerinin İbero-roman kolunu meydana getirirler. age. s. 128.

²⁴ Kafkas dilleri ailesinin Güney kolu dillerinden. Kafkas dilleri: Bunlar önce Kuzey ve Güney olmak üzere ikiye ayrılır, sonra Kuzey kolu da Batı ve Doğu olmak üzere ikiye dallanır. En karışık bölge ile Kuzeydoğuda karşılaşırız. *Güneyde*, Kafkas dillerinin K'art'el topluluğunda, dört dil yaşamaktadır: **Gürcü** (1.600.000), Mingrel (300.000, Karadeniz kıyısı, Poti vb.). Laz (yerli adı: Ç'anuri nena, 160.000 kişi, güneydoğu Karadeniz kıyıları), ve Svan (13.000, Mingrelcenin kuzeydoğusu). Gürcücenin ayrıca İmer, Gur (Müslüman ağız: Acar), Raça, Mt'itul, Hevsur, Pşav, T'uş, İngiol, Kahet adlarıyla tanınan lehçeleri vardır; asıl K'art'el lehçesi, Tiflis (Tbilisi) bölgesinde konuşulur. Gürcü dili V. yüzyıldan beri özel bir alfabeyle sahip bir edebiyat dili olmuştur. *Kuzeybatı* Kafkas dilleri topluluğuna Abhaz-Çerkes (Abasgo-Kerket) adı verilir. Bu kolda üç dil yer almıştır: Adıge, İbıh ve Abhaz. ... Kafkas dillerinin *Kuzeydoğu* veya Çeçen-Lezgi kolu iki ana dala ayrılır: Doğu ve Merkez. ... Kuzey Kafkas topluluğundan Adıge, Abhaz, Avar, Çeçen, Lak, K'ürü ve T'abasaran dilleri de şimdi birer yazı dili haline gelmiştir. age. s. 103, 104.

²⁵ Hint-İran: Hint-Avrupa ailesinin ikinci kolu Arî veya Hint-İran denilen dilleri içine alır. Hint ve İran dilleri, ana topluluktan ayrıldıktan sonra, uzun zaman bir arada yaşamış olduğu için bu birlik çağını Arî, (Hintçesi: Arya, İrancası: Erân, İrân) şeklinde adlandırıyoruz. Hintçe ve İrancı M.Ö. 3000 yıllarına doğru birbirinden ayrılmışlar, İran dalı evrimini daha çabuk geçirmiş, fakat Hint dalı eski şekilleri uzun zaman muhafaza etmiştir. **Hint**: Bu birliğin Hint dalı, Eski, Orta ve Yeni olmak üzere üç çağa ayrılır. Eski çağın başlıca dili, eskiliği M.Ö. 1500 yıllarına kadar çıkan Veda Hintçesidir. Hintlilerin en eski din kitabı olan "Rig-Veda" bu dilde yazılmıştır. Öbür "Veda"ların ("Sāma Veda", "Yajur Veda" ve "Atharva Veda"), "Brāhmana"ların, Upaniṣad"ların dili daha yeni olup eskiliği M.Ö. 400 yılına kadar iner. Bu tarihte ve "Mahābhārata" ve "Rāmāyana" destanlarıyla başlayan Klasik Sanskrit dili, Veda Hintçesinin yerini alır. "Arî, mükemmel" anlamına gelen Sanskrit (yerli dilde: Samskrta) dili, Veda Hintçesinden değil, iz bırakmamış olan başka bir eski lehçeden türemiştir. Hindistan'ın klasik edebiyatı (şir, dram, hikāye vb.) ve bilimsel yazıları (felsefe, filoloji, teknik vb.) hece esasına dayanan bir alfabe ile, bu dilde yazılmıştır. Sanskritin yanı başında Prākṛit (yerli dilde: Prākṛta) denilen halk dilleri de vardı. Bunların eskiliği M.Ö. 250 yıllarına kadar çıkar; kral Aśoka yazıtlarının dili budur. Orta Hintçe de bunlarla başlar. Bu halk lehçelerinden ikisi, Pāli ile Māgadhī, özel bir önem kazanmışlardır. Birincisi Buddhizmin, ikincisi Jainizmin (Jainism) resmî dili olmuştur. ... Modern Hint dilleri, Hindistan yarımadasında Çevre, Ara ve İç olmak üzere üç büyük kola ayrılır; bir de ayrıca Doruk bölümü vardır. *Çevre*, yani dış çenbere giren diller de Kuzeybatı, Güney ve Doğu olmak üzere üçe dallanır: Kuzeybatı dalında iki dil yer almıştır: Pakistan'da konuşulan Lahndā veya Batı Pencabî (Pañjābî; 8 ½ milyon) ile Sindhī (4 milyon)... *Çevre* Kolunun Güney dalına iki büyük dil girer: Hindistan cumhuriyetinin Maharashtra bölümünde konuşulan Marāthī veya Dēśī (21 milyon) ile Seylan cumhuriyetinin resmî dili olan Singhalī veya Simhalī (5 milyon)... *Çevre* kolunun Doğu dalı başlıca dört dilden meydana gelmiştir: Oriyā (11 milyon, Hindistan'da), Bihārī (28 milyon, Hindistan'da), Bengali (54 milyon, Doğu Pakistan'da ve Hindistan'da) ve Asamī (2 milyon, Hindistan'da)... Yeni Hint dillerinin *Ara* çenberinde bir tek dil vardır: Hindistan'ın merkez doğusunda konuşulan Doğu Hindi (8 milyon)... Modern Hint dillerinin *İç* topluluğu oldukça kalabalıktır: Batı Hindī (72 milyon), Pencabî (Pañjābî; 16 milyon, Pakistan ve Hindistan), Gucerātī (Gujārātī, 11 milyon), Bhilī (2 milyon), Khāndesī (¼ milyon), Rācastānī (Rājsthānī; 14 milyon), üçe bölünmüş olan Pahārī, yani doğu bölümü, Doğu Pahārī veya Khas-Kura veya Naipālī (3 milyon), bugün Nepal devletinin resmî dilidir. Bu büyük dilerden, Pakistan'da (104 milyon), ve Hindistan cumhuriyetinde (505 milyon), resmî dil olarak kullanılan Batı Hindī'nin şu lehçeleri vardır: Hindōstānī, Urdu, Dakhinī, Bāngarū, Braj Bhākhā veya Antarbēdī, Kanaujī ve Bundēlī veya Bundēlkahandī. Hint dillerinin bu kolları

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/16 Fall 2015

*dicionario, vortolibro, İbranice*²⁷: (İng. Hebrew, Fr. Hébreu, Alm. Hebräisch)) מילון *milon*), İndonezce²⁸: (İng. Indonesian, Fr. Indonésien, Alm. Indonesisch) *kamus*, İngilizce²⁹: (İng. English,

dışında, sınıflamaya girmeyen bir üyesi de vardır: Romanî denilen Çingene dili (900.000). Romanî yukarıda anılan Orta Hintçenin Paisâcî lehçesinden oluşmuş ve yeryüzüne dağılmıştır... age. s. 113-115.

²⁶ Fransız mantıkçı ve matematikisi L. Couturat'ın "Ido"su (1907, geliştirilmiş Esperanto). age. s. 144. bk. "Yapma diller" dipnot 14.

²⁷ Samî-Hamî dillerinin Sami kolunun Batı dalının Kuzey bölümünden Kenan grubu dillerinden. **İbranca**, (yerli dilde: İbrît veya Leşon haqqôdeş = mukaddes dil): İsrail oğullarının Kenan diyarında kullandıkları eski dil; "Ahdî Atik" in hemen hemen bütünü bu dille yazılmıştır. Eskiliği M.Ö. XIII. yüzyıla kadar çıkar. En eski yazılı anıtları, Yuda bölümündeki Gezer mevkiinden çıkan, IX. yüzyıldan kalma bir takvim ile Kudüs'teki Siloe tünelinin VIII. yüzyıla ait yazıtıdır; "Ahdî Atik"teki en eski parçayı da "Hakimler" kitabındaki Debora ilahisinde buluruz. (M.Ö. X. yüzyıl). Yazıtlarda eski İbrani yazısı kullanılmıştır; bu, daha sonra yerini "dört köşe" denilen yeni İbrani alfabesine bırakmıştır. İbranilerin Babil esareti çağında (M.Ö. VI. yüzyıl), "Ahdî Atik İbrancası" denilen eski İbranca unutuldu ve halk Aramca konuşmaya başladı. Bu sebeple "Ahdî Atik" in bazı parçaları Aramca yazılmıştır. Esarettten döndükten sonra İbraniler "Ahdî Atik" i şerh etmeğe başladıkları zaman, "Talmud" (iki bölümlü: "Mişnâh" ve "Gemârâ") adlı bu şerh kitabında, İbrancanın "Orta İbranca" veya "Talmud İbrancası" denilen şeklini kullandılar. Büyük İskender M.Ö. 332'de Filistin'i ele geçirdiği zaman İbranca artık kullanıştan kalkmış, ancak dinde kullanılan bir yazı dili olarak kalmıştı. Orta Çağda İbraniler, Arapça, İspanyolca, Fransızca, Almanca gibi yabancı diller kullandıkları halde, kendi hahamları ve bilginleri İbrancayı yazı ve edebiyat dili olarak yaşattılar. İbrancanın bu şekline de Yeni İbranca denmiştir. XIX. yüzyıl sonlarında Siyonizm hareketi İbrancayı diriltti. Bilginler bu dili işleyip zenginleştirdiler. Şimdi İbrancanın "İvrit" denilen bu şekli 1947'de [1948'de] kurulan İsrail devletinin resmî dilidir ve İsrail okullarında bu dil okutulmaktadır. Bu dili konuşanların sayısı 750.000 kadardır. age. s. 147-148. bk. "Samî-Hamî dilleri" dipnot 6.

²⁸ Malezya-Polinezya (Austronezya) dilleri: Bazı dilciler, Avustrik (Austrişch) diller terimini ortaya atmış bulunuyorlar. Bu Güneydoğu Asya dilleriyle Malezya-Polinezya (veya Austronezya) dillerinin topuna verilen ortak bir addir. Malezya-Polinezya veya Austronezya dillerinin alanı, Madakaskar'dan Pasifik Okyanusunun Güney Amerika'ya yakın bir noktasında bulunan ve Şili'ye ait olan Paskalya Adasına kadar uzanır. Bu diller **İndonezya**, Melanezya, Mikronezya ve Polinezya olmak üzere dört kola ayrılmıştır. Son üç kola ayrıca Okeanusya dilleri de denir. İndonezya: **İndonezya dillerinin** alanı sekiz ada grubuna ayrılır: 1. Batıda Madagaskar, 2. Sumatra ve batısındaki küçük adalar, 3. Malakka Yarımadasının güney bölümü (Malay dili), 4. Kalimantan veya Borneo Adası, 5. Formosa veya Tayvan, Filipinler ve Sangir adası, 6. Sulawesi veya Celebes adaları, 7. Cava adası ve yakınındaki adalar, 8. Cava'nın doğusundaki adalar... İndonezya dillerinin en eskisi olan Cava dili 800 yılından beri yazı dili olarak kullanılmaktadır; Sanskrit dilinin etkisi altında kalmış olan eski şekline "şair" anlamına gelen "kavi" dili denir. Malaycanın en eski yazıtı Sumatra'nın yakınında Banka adasındaki Kota Kapur denilen yerde VII. yüzyılda yazılmıştır. Bugün İndonezya Cumhuriyetinde (108 ½ milyon), Malay ve Cava dillerinin üzerine kurulmuş olan ve "Bhasa Indonesia" denilen ortak bir dil kullanılmaktadır. Tagalog dili de Filipinlerin (34 1/4) milyon resmî dilidir. age. s. 99.

²⁹ Hint-Avrupa dillerinin Germen kolunun *Batu* bölümü eskiden kuzeyde Ingväon, merkezde Istväon, güneyde de Hermion olmak üzere üç dala ayrılmıştı. Ingväon dalı kuzeybatıda Ems ile Elbe ırmakları arasında Cimbr, Teuton, Chauk, Iut, Angl, Sakson ve Fris oymakları tarafından konuşulurdu. Sonra bu alan Julland (Jutland) yarımadasıyla Fris adalarından Çukur Ülkelere (Nederlend) kadar yayılmıştır. Iut, Angl, kısmen de Sakson lehçeleri V. yüzyılda İngiltere'ye geçerek Anglo Saksonca veya Eski **İngilizce** (Old English) adını aldı (700-1150), ve kuzeyde Anglia ile Northumbria, merkezde Mercia, güneyde Batı Saksonca (West Sakson), güneydoğuda da Kent lehçelerini meydana getirdi. En eski yazılı anıtı, VIII. yüzyılda *run* alfabesiyle yazılı yazıtlardır. 737 yılından kalma Latince Moore el yazmasında da Latin harfleriyle yazılı Anglo-Saksonca cümleler vardır. Bu dil daha sonra Anglo-Norman dilinin Fransa'dan akın etmesiyle Orta İngilizce (Middle English) şeklini aldı (1150-1550), XIV. yüzyılda yazı dili Londra'nın kuzeyindeki Midland lehçesi üzerine kuruldu... 449 yılında Britanya adalarına göç eden Angl ve Saksonlardan Aglo-Sakson birliği meydana geldiği gibi, Aşağı Franklardan da Çukur ülkelerde oturanlar (Nederland, yani, Hollanda ile Flandra, yani Belçika türemiştir. Batı Germencenin bugünkü bölümleri şöyle dallanmıştır: 1. **İngilizce** (English): Anglo-Sakson akınından (449) başlayarak, ana yurtta Wales, İskoçya ve İrlanda'daki Kelt lehçelerini batıya doğru geriletken, XVIII. yüzyılda da Keltlerin güneybatısındaki Corn lehçesiyle, Orkney, Shetland ve Hebrid adalarındaki Norn dilini yok eden bu dil Britanya adalarında 55 milyon kişi tarafından konuşulmaktadır. Dört başlıca lehçesi vardır. a. Güney, b. Güneybatıda Kent, c. Merkezde Midland, d. Kuzeyde yani İskoçya'da da Scottish ki en arkaik lehçedir. İngilizcenin argo şekline Slang ve Cant denir. Göç, sömürgecilik, ticaret, ve siyaset yoluyla İngilizce zamanla en yaygın dünya dili durumuna gelmiş, Amerika Birleşik Devletlerinde, Kanada'da, Avustralya'da, Yeni Zellanda'da Pasifik'te, son zamanlara kadar da Güney Afrika'da Mısır'da, Hindistan'da resmî dil olarak kullanılmıştır. Kıbrıs'ta, İngiltere'nin Afrika, Asya ve Orta Amerika sömürgelerinde, ayrıca Irak'ta Ürdün'de, Filistin'de, Arabistan'da, Pakistan'da ve Japonya'da İngilizce geçer dil halinde bulunmaktadır. Dünyanın türlü yerlerinde ve en çok kıyı memleketlerinde İngilizcenin kreol'leşmiş, yani yerli dillerle karışmış ve geçer ticaret dili (lingua Franca) haline gelmiş kırma şekilleri vardır... Bugün yeryüzünde İngilizce 300 milyon kişi tarafından konuşulmaktadır. İngilizceyi basitleştirerek kolay öğrenilir bir uluslararası dil haline getirme denemeleri yapılmaktadır; bunların başında Basic denen sistem gelir. age. 134-137.

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/ 16 Fall 2015

Fr. Anglais, Alm. Englisch) *dictionary*, İslandca³⁰: (İng. Icelandic, Fr. Islandais, Alm. Isländisch) *orðabók*, İspanyolca³¹: (İng. Spanish, Fr. Espagnol, Alm. Spanisch) *diccionario*, İsveççe³²: (İng. Swedish, Fr. Suédois, Alm. Schwedisch) *ordbok* (*Encyclopedia*), İtalyanca³³: (İng. Italian, Fr. Italienne, Alm. Italienisch) *dizionario, vocabolario*, Japonca³⁴: (İng. Japanese, Fr. Japonais, Alm. Japanisch) (*jisho, jiten*), Kaşubca³⁵: (İng. Kashubian ya da Cassubian, Fr. Kachoube, Alm. Kaschubisch) *slowôrz*, Katalanca³⁶: (İng. Catalan, Fr. Catalan, Alm. Katalanisch) *diccionari*,

³⁰ Hint-Avrupa dillerinin Germen kolunun Batı bölümü dillerinden. **İslanda dili**, (yerli dilde: İslenzkr, norroena, dösk tunga) de bağımsızlığı kazanmış, Ortaçağda İskandinav dillerinin en parlak üyesi haline gelmiş, X. yüzyıldan sonra yazı dili olmuştur. Bugün dahi çok değişmemiş olan İslandca bir devlet ve yazı dilidir ve 120.000 kişi tarafından konuşulmaktadır. Başlıca lehçesi İslanda'da, ikinci bir lehçesi Grönlanda'da kullanılmaktadır. age. s. 133. bk. "Hint-Avrupa dillerinin Germen kolu" dipnot 16.

³¹ Hint-Avrupa dil ailesinin İtalic kolunun Roman dalı dillerinden **İspanyolca** (Español veya Castellano), İspanya'da ve Kanarya Adalarında 33 milyon kişi tarafından konuşulur. Ayrıca eskiden yapılan sömürgecilik dolayısıyla bu dil Meksika'da ve Amerika Birleşik Devletlerinin güney bölgelerinde, Orta Amerika'da ve Brezilya bir tarafa, Güney Amerika'da ve Antil Adalarının çoğunda Filipin'lerde ve Afrika'daki İspanyol sömürgelerinde ana dili veya resmî dil olarak kullanılmaktadır. Yeryüzünde bu dili konuşanların sayısı 200 milyonun üstüdedir. En eski yazılı anıtları X. yüzyıldan kalma ve "Glosas Emilianensis" denilen kelime derlemesi ile Oviedo şehrinin 1145 tarihli beratıdır. İspanyolca, tarihi bakımdan iki çağa ayrılır: Eski İspanyolca (XV. yüzyıla kadar) ve Yeni İspanyolca. Büyük dünya dillerinden biri olan ve İngilizceden sonra Amerika kıtasının en önemli dili sayılan İspanyolca, ana vatanda şu lehçeleri meydana getirmiştir: A. Kuzeyde: 1. Asturias, 2. León, 3. Aragon, B. Merkezde: Yazı dilinin dayandığı Castilla lehçesi veya Castellano; C. Güneyde: 1. Andalucía, 2. Kanarya Adaları. Göç yoluyla İspanyolca XV. yüzyılda Sefardim Yahudileri tarafından Hollanda'ya, Fas'a ve Afrika'nın kuzey kıyılarına, Balkanlara (Makedonya, Selânik vb.), İstanbul'a ve İzmir'e getirilmiş ve Yahudi İspanyolcası (Fr. judéo-espagnol) denilen şekli almıştır. age. s. 127.

³² Hint-Avrupa dil ailesinin Germen kolunun Kuzey bölümü dillerinden. Germencenin yazılı anıt bırakmış en eski dalı Kuzey Germencedir... VIII. yüzyıl başlarında bu dil Doğu ve Batı olmak üzere ikiye bölündü. Doğu bölümüne İsveççe ile Gotland dili, Batı bölümüne de Norveççe, Danca, Föro adaları dili, Orkney adaları, Shetland adaları dili, Hebrid adaları dili ve İslanda dili girdiler. Bu dillerin 700 ile 1530 yılları arasındaki şekline Eski Kuzey Germencesi veya Eski Nordca (Altnordisch) diyor ve memleketlerine göre Eski İslandlanca, Eski Norveççe, Eski Danca, Eski İsveççe vb. şeklinde ayırtlar yapıyoruz. Bunlardan Eski Gotland dili (Altgutnisch), yeni çağa geçmeden yok olmuştur. **İsveççe** (yerli adı: Svensk) ise kendi alanından taşarak Finlandiya'ya, Estonya'ya, Livonya'ya, Rusya'ya kadar yayılmış ve 1300'de Novgorod şehrine varmıştır. 1530 yılında Yeni İsveççe şeklini almış olan bu dilin bugünkü lehçeleri şunlardır: 1. Svea (Mälär gölü çevresi); ayrı kol olarak da Finlandiya İsveççesi veya Doğu İsveççe; 2. Norrland; 3. Göta (Västergotland çevresi); 4. Güney İsveççe (Småland çevresi); 5. Gotland İsveççesi. İsveç yazı diline Riksspråk, konuşma diline de Talsspråk denir. age. s. 132, 133.

³³ Hint-Avrupa dillerinin İtalic kolunun Roman dalından **İtalyanca** (yerli dilde: italiano), İtalya'dan başka İsviçre'nin bazı güney bölgelerinde, Korsika'da, Istria ile Dalmaçya kıyılarının bazı yerlerinde, Libya ile Tunus kıyılarında, Amerika Birleşik Devletleriyle Arjantin'in bazı bölgelerinde kullanılır. Konuşanların sayısı 54 ½ milyon kadardır. En eski yazılı anıtı 960 yılından kalma Capua belgesidir (Carta di Capua). Yazı dili, merkezi Floransa (Firinze) şehri olan Toscana lehçesi üzerine kurulmuştur. (XIV. yüzyıl başı). Lehçeleri dört gruba ayrılır: A. Kuzey (Gallo-İtalyan): Liguria ve Genova, Picente, Lombardia, Emilia-Romagna; b, Kuzeydoğu: Venedig (Venezia) ki başlı başına önemli bir lehçedir; c. Merkez: Toscana ve Floransa (Firenze), Umbria, Lazio ve Aquila, Marellis, Kuzey Korsika, Güney Korsika; ç. Güney: Abruzzi, Napoli, Puglia (Apulia) ve Tarentino, Calabria, Sicilya (Sicilia). age. s. 125.

³⁴ Kore, Japon, Ainu dilleri: Türkçenin doğu komşularından Kore dilini (yerli adı: Çosonmal; konuşanlar: 35 milyon kişi) ve **Japonca**yı (yerli adı: Nihongo; konuşanlar: 103 milyon, yazı dili: bungo, konuşma dili: kögo; lehçeler Tōhoku, Kantō [Tōkyō], Kansai [Kyōtō], Shikoku, Kyushu, Kagoshima [Satsuma], Nagasaki). Altay topluluğuna katmak ve hele Kore dili ile öbür Altay dillerinin karşılaştırmalı gramerini meydana getirmek isteyenler varsa da, bu dillerin bu bakımdan durumu henüz kesinleşmemiştir. **Japoncanın** kesin olarak tek bir akrabası vardır: güneyde Riu Kiū takım adalarında konuşulan dil. Akrabası olmamakla beraber, Japoncanın kuzey adalarından Hokkaido'da ve ayrıca Sahalin adasının güney bölümünde konuşulan ve bazı dilcilerce Eski Sibirya dillerinden sayılan Ainu dilini de burada anabiliriz (konuşanlar: 18.000 kişi). age. s. 95.

³⁵ Kaşubca: Balto-İslav dil ailesinin İslav kolundan Pomorennya dilinin lehçesi. Pomorennya (İslavca *po* = yer edatı, *more* = deniz, yani "deniz bölgesinde, kıyıda konuşulan") dilleri **Kaşub** (yerli dilde: Kašebski), ve Slovints olmak üzere iki lehçeye ayrılır; ayrıca Tsabor denilen bir lehçe de vardır. Yazı dili olarak da kullanılmış olan Kaşubca, Gdańsk'ın (Danzig) batı kıyılarında konuşulur ve Polcaya yakındır. Slovints (yerli dilde: Slovinc), Pomeranya'nın gerilerinde, eski Schmolns ile Grossgarde kasabaları arasında konuşulur. Bugün yok olmak üzeredir. age. s. 143.

³⁶ Hint-Avrupa dil ailesinin İtalic kolunun Roman dalı dillerinden **Katalanca** (yerli dilde: català) İspanya'nın kuzeydoğu kıyılarında, merkezi Barcelona olan Katalonya (Catalunya) bölümü ile Valencia ilinde ve Blear Adalarında, Andorra'da ve Fransa'nın Doğu Pireneler bölümünde konuşulur. Ayrıca Sardanya Adasının batı kıyısındaki Alghero şehri ile San

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/ 16 Fall 2015

Kazakça³⁷: (İng. Kazakh, Fr. Kazakh, Alm. Kasachisch) *cəzdik* (*sözdik*), Kore³⁸: (İng. Korean, Fr. Coréen, Alm. Koreanisch) (*sajeon*), Latince³⁹: (İng. Latin, Fr. Alm. Latein) *dictionarium*, Latça (Letçe, Litvanca)⁴⁰: *žodynas*, Lüksemburgca⁴¹: (İng. Luxembourgish, Fr. Luxembourgeois, Alm.

Pietro Adasında da birer adacığı vardır. Eskiden Akdeniz'in batı bölümünde yaygın bir dildi. Şimdi İspanya'da bu dili konuşanların sayısı 4 ½ milyon üstündedir; Fransa'dakilerin sayısı da 185.000 kadardır. Dört lehçe grubuna ayrılır: A. Pirene lehçeleri: 1. Andorra, 2. Rousillon (Fransa'da); B. Doğu ve batı lehçeleri (Katalonya'da), C. Valencia lehçesi (İspanya'da); D. Ada lehçeleri: Blear Adaları, 2. Alghero Sardinya'da. Avrupa'nın edebî dillerinden biridir; en eski yazılı anıtı 1171 yılında Roma manastırı için yazılmış bir rehin kâğıdıdır. age. s. 127.

³⁷ Kazakça: Altay dil ailesinin Merkez dillerinin Batı kolunun Kıpçak dalının Aral-Hazer bölümü dillerinden... Merkez alanındaki Batı veya Kıpçak kolunun Ortaç Çağ ve Yeni Çağ evreleri vardır. ... Yeni Çağ Kıpçakçasını beş bölüm halinde buluruz: Batı Sibiryâ bölümü, Volga-Kama bölümü, Ural bölümü, Aral Hazer bölümü ve Karadeniz-Hazer bölümü... Aral-Hazer bölümü bize beş lehçe vermiştir: **Kazak Türkçesi** (3.621.000 kişi), Karakalpak Türkçesi (172.600 kişi), Kırgız Türkçesi (968.800 kişi), Kıpçak Özbekçesi ve Nogay Türkçesi (41.200 kişi). Bunlardan Kazak Türkçesinin lehçesi yoktur... age. s. 87-88. Ayrıca bk. "Türk dilleri" dipnot: 55.

³⁸ Kore, Japon, Ainu dilleri: Türkçenin doğu komşularından Kore dilini (yerli adı: Çosonmal; konuşanlar: 35 milyon kişi) ... bk. "Kore, Japon, Ainu dilleri" dipnot 34.

³⁹ Hint-Avrupa dillerinin İtalo-Kelt kolundan dil. İtalik: M.Ö. I. yüzyılda, kuzeyde Etrusk, güneyde Yunan, doğuda da İlyr-Venet-Messap kolları arasında sıkışmış olan İtalik dalında üç büyük dil bulunmaktaydı. Roma dolaylarında (Latium, bugün Lazio) **Latince**; bunun kuzeydoğusundaki, Umbria bölgesinde Umbr; güneyde Samnium, Bruttium, Picenum, Lucania ve Campania bölgelerinde de Osk dili. Öbür küçük diller kuzeyden güneye doğru şöyle sıralanır: Ancona bölgesinde Picent; bunun güneyinde Praetutti; bunun doğusunda Sabin; Roma'nın kuzeydoğusunda Aeq, bunun kuzeydoğusunda Pescara dolaylarında Vestin ve Marrucin; bunların güneyinde sıra ile Mars, Hernic, Volse; güneyde Lucaina bölgesinde Oenut; Sicilya'da Sican. Bazı dilciler Sicul dilini de İtalik'lerden saymaktadırlar. Önceleri yalnız Latium'da (merkezi Roma) konuşulan ve sonra kardeş ve komşu dilleri yok edip Apennin yarımadasının ve bütün Roma imparatorluğunun resmî, batı uygarlığının da yazı ve kültür dili olan Latincenin en eski yazıtı 1871'de meydana çıkarılan Praeneste altın fibülünde görüyoruz; 600 yıllarında yazıldığı sanılmaktadır; bundan sonra Forum Romanum'da bulunan bir cippus (M.Ö. V. yüzyıl) ile Duenos vazosundaki yazıt (M.Ö. IV. yüzyıl) gelir. Bunların diline Eski Latince denir. Latincenin edebiyat dili olarak kullanılışı M.Ö. III. yüzyılda Livius Andronicus'un dramları ile başlar (Arkaik Latince), Vergilius'la Altın Çağına erişir. (Klasik Latince, M.S. 14'e yani Augustus'un ölümüne kadar), Livius ile Tacitus'un nesirlerinde Gümüş Çağa (M.S. 117'ye, yani Trajanus'un ölümüne kadar) iner, Cicero (M.S. II yüzyıl) Arkaikleşmiş Latince'nin örneğini verir, İskolastisizm ve Hümanizma devrinde Orta Latince kullanıldıktan sonra Latin dili ölü dil durumuna düşer; bugün yalnız Katolik kilisesinde kullanılmaktadır. Roma imparatorluğunun genişlediği devirde Latince Avrupa'ya ve Yakın Doğu'ya, Afrika'ya yayılmış ve buralarda Avam Latincesi şeklini almıştır. Bundan da III. yüzyıldan başlayarak İber yarımadasından Balkanlara kadar yayılmış olan Roman dilleri meydana gelmiştir. age. s. 124-125.

⁴⁰ Hint-Avrupa dil ailesinin Balto-İslav kolunun Balt dalının Doğu bölümü dillerinden. Balt dalı, Batı ve Doğu olmak üzere ikiye ayrılır. Batı bölümünün en önemli üyesi Eski Prus (yerli dilde: Prūsiskai) denilen, eskiden doğu Prusya'da konuşulan ve XVI. yüzyılda yok olan dildir... Pomesan, Pogesan, Varme, Sambe, Natanga, Barta, Sasna, adlarıyla tanınan lehçelerle Sudav ve latving (veya Yadzving) dilleri de eskiden Balt dillerinin Batı bölümünde bulunuyorlardı. Hepsi de XVI. yüzyılda yok olmuş, yerlerini Almancaya bırakmış ve böylece Balt dillerinin Batı bölümü tamamıyla silinmiştir... Balt dillerinin Doğu bölümünde bugün Latça ve Litvanca olmak üzere iki dil yaşamaktadır. Bunlardan Latça veya Letçe (yerli dilde: Latviski) bugün Latviya veya Letonya cumhuriyetinin resmî dilidir ve 1 ½ milyon kişi tarafından Latviya'da, Kurland'da, Livonya'da ve Rusya'nın Vitebsk, Pskov bölgelerinde konuşulur. Bugün Tahm, Merkez, ve Yukarı veya Latgal olmak üzere üç lehçesi vardır. **Litvanca** (yerli dilde: Lietuviškai) da bugün Litvanya cumhuriyetinin resmî dili olup Litavanya'da, Memel'de (Klaipeda) ve Tilsit'te 2 ½ milyon kişi tarafından konuşulmaktadır; Amerika'da da en çok Chicago bölgesinde 400.000 kişilik bir Litvan göçmen topluluğu bulunmaktadır. En eski yazılı anıtı, Luther kateşizminin 1547 tarihli çevirisidir. Aşağı veya Žemait (kuzeyde: Tel, Rosien bölgeleri) ve Yukarı veya Auskštait (güneyde: Merkez, ve Doğu) olmak üzere iki başlıca lehçe grubuna ayrılır; yazı dili güney lehçesi üzerine kurulmuştur. XIX. yüzyıla kadar gerek Latça gerek Litvanca köylü dilleri idiler, daha sonra yazı dili haline geldiler. Bunlardan Litvancanın yapısı Hint-Avrupa dillerinin arkaik tipini muhafaza etmektedir. age. s. 139.

⁴¹ Lüksemburg'ta konuşulan Fransızca ve Almanca. Lüksemburg, Batı Avrupa'da küçük bir devlettir. Batısında ve kuzeyinde Belçika, doğusunda Almanya, güneyinde de Fransa vardır. Nüfusu: 335.000, yüzölçümü: 2.586 km.²dir. İdare şekli Meşrutî dukalık, başkenti: Lüksemburg (78.720), dini: Hıristiyan Katolik, dili: Almanca ve Fransızca... Ülke eskiden beri bağlı bulunduğu Hollanda'dan 1890'da ayrılmıştır. "Lüksemburg" *Hayat Küçük Ansiklopedi*, (haz. Umum Neşriyat Müdürü: Şevket Rado, ve başk.) Hayat Yayınları, Tifdruk Matbaacılık Sanayii A.Ş. Basımevi, s. 728, İstanbul 1968.

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/ 16 Fall 2015

Luxemburgisch) *Dictionnaire*, *Wierderbuch*, Macarca⁴²: (İng. Hungarian, Fr. Hongrie, Alm. Ungarisch) *szótár*, Malayca⁴³: *kamus*, Norveççe⁴⁴: (İng. Norwegian, Fr. Norvège, Alm. Norwegisch) *ordbok*, Papiamentu⁴⁵: (İng. Papiamentu, Fr. Papiamento, Alm. Papiamentu) *dikshonario*, Polca (Lehce)⁴⁶: (İng. Polish, Fr. Polonais, Alm. Polnisch) *stownik*, Portekizce⁴⁷: (İng. Portuguese, Fr. Portugais, Alm. Portugiesisch) *dicionário*, Ruandaca ya da Kinyarwanda⁴⁸: (İng. Kinyarwanda, Fr. Kinyarwanda, Alm. Kinyarwanda) *inkoranyamaambo*, Rumence (Romence)⁴⁹:

⁴² Ural dilleri ailesinin Fin-Ugor kolunun Ugor dalının Güneybatı bölümü dili. Ural dilleri: Şu şekilde ikiye bölünür: 1. Samoyed dilleri, 2. Fin-Ugor dilleri. Fin-Ugor dilleri, Fin ve Ugor şeklinde iki gruba bölünür. Fin-Ugor dillerinin Ugor kolu, Kuzeydoğu ve Güneybatı olarak ikiye ayrılır. Ural dağlarının kuzey bölgesi ile Ob ve İrtiş ırmakları arasında geniş bir alana yayılmış olan Kuzeydoğu veya Ob Ugorcası, Ostyak veya Hantı dili ile Vogul veya Mansi dilini içine alır. Bu iki dil (Ostyakça: 23.000 kişi), Sovyetler birliğinin Rus Cumhuriyetine bağlı Hantı-Mansi Ulusal Bölgesinde resmî dil olarak kullanılır. Güneybatı Ugorcasını tek bir dil temsil eder: 13 milyon kişinin konuştuğu **Macarca** (Magyar), lehçeleri: Batı, Tuna ötesi, Palóc, Alföld, Tuna-Tisza, Kuzeybatı, Kuzeydoğu, Királyhágó-ötesi, Székely, Csángó. Fin-Ugor dillerinden Fince, Estçe ve Macarca aynı zamanda birer büyük yazı ve uygarlık dilidir. age. 94.

⁴³ Malezya-Polinezya (Austronezya) dil ailesinin İndonezya kolu dillerinden: Malakka Yarımadasının güney bölümünde konuşulan (Malay dili)... **Malaycanın** en eski yazıtı Sumatra'nın yakınında Banka adasındaki Kota Kapur denilen yerde VII. yüzyılda yazılmıştır. Bugün İndonezya Cumhuriyetinde (108 ½ milyon), Malay ve Cava dillerinin üzerine kurulmuş olan ve "Bhasa Indonesia" denilen ortak bir dil kullanılmaktadır. age. s. 99. Ayrıca bk. "Malezya-Polinezya (Austronezya) dilleri" dipnot 28.

⁴⁴ Hint-Avrupa dil ailesinin Germen kolunun Kuzey bölümü dillerinden. Asıl **Norveççe** (yerli dilde Norsk) Ortaçağ sonunda yazı dili olarak ortadan kalkmış, XVII. yüzyıl sonuna kadar yerini Danca'ya bırakmıştır. Bunun sebeplerini siyasi tarihte aramak gerekir. XVIII. yüzyılda Norveç'te grameri kısmen Danca kısmen de Norveççe olan ve *riksmål* (devlet dili) denen dil yerleşti ve daha çok şehirlî dili olarak kullanıldı; yazı dili de bu dildi. Fakat memleketin uzak bölgelerinde eski Norveç dilinin kalıntıları yerli ağızlar şeklinde yaşıyordu. XIX. yüzyılın son yarısında Ivar Aasen adında Norveçli bir dileci, batıdaki bu yerli arkaik ağızlardan *landsmål* denilen millî bir dil meydana getirdi. Şimdi Nynord (Yeni Nordca) denilen bu dil Norveççenin millî ve resmî dilidir. Bugün İsveççe 6 ½ milyon (İsveç ve Filandiya kıyıları) Danca 3 ½ milyon, Norveççe 3 milyon, İslanaca 120.000, Föro dili de 26.000 kişi tarafından konuşulmaktadır. Dilâçar, A., *Dil, Diller, Dilcilik*, TDK Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 133, Ankara, 1968.

⁴⁵ Hint-Avrupa dil ailesinin İtalik kolunun Roman dilleri dalından. Roman dillerinin bu kollarından Portekizce, İspanyolca ve Fransızca sömürge dili olarak Asya, Afrika, ve Amerika'da yerli dillerle temas etmiş ve bu temastan *créol* denen karışık diller meydana gelmiştir. Afrika'da Yeşil Burun (Cabo Verde) adaları ile Portekiz Ginesindeki "Zenci Portekizcesi", Asya'da Seylan adasındaki "Hint Portekizcesi", Antillerden Curaçao adasındaki "**Papiamento**" İspanyolcası, yine Antillerdeki Haiti ile Réunion, Afrika'da da Mairitiyus adasındaki Crérole Fransızcası bunlardandır. Ayrıca batı Akdeniz limanlarında, yerli dillerle Fransızca, İtalyanca, İspanyolca (ve Arapça) karışımından meydana gelen ve *sabir* veya *lingua franca* denen özel diller de vardır; bunlar yok olmak üzeredir. age. s. 129.

⁴⁶ Hint-Avrupa dil ailesinin Balto-İslav kolunun İslav dalı dillerinden olan **Polca** (yerli dilde: Polski; bizdeki eski terim: Lehce), Polonya'nın siyasi sınırlarından doğuya doğru taşmış olarak Avrupa'da 32 milyon, Amerika Birleşik Devletlerinde de 6 milyon kişi tarafından konuşulmaktadır. Latin asıllı bir alfabe ile yazılır. En eski yazılı anıtı da XIII. yüzyıla ait Meryem Ana ilâhisidir (Pieśń Bogarodzica). Mazov veya Mazur, Malbor-Warm, Büyük Polca, Küçük Polca, Silezya, (Ślask) Polcası, Merkez ve Doğu olmak üzere yedi lehçesi vardır. Poznań, Kraków ve Ruthen lehçelerinin ayrı özellikleri vardır. age. s. 142.

⁴⁷ Hint-Avrupa dil ailesinin İtalik kolunun Roman dilleri dalından olan **Portekizce** (yerli dilde: portghes), Portekiz'de, Asor (Açores) ve Madeira adalarında ana dili olarak Portekiz'in Afrika'daki (Angola, Gine, Mozambik vb.) ve Asya'daki (Goa, Diu, [bu ikisi 1961'e kadar], Timor) sömürgelerinde de idare dili olarak konuşulur. Bu dil eskiden sömürgecilik yoluyla Brezilya'ya da girmiş ve oranın yazı ve resmî dili olmuştur. Portekiz'de 12 ½ milyon, bunun dışında da 80 milyon kişi tarafından konuşulur. En eski yazılı anıtı Guarda şehrinin 1192 tarihli beratıdır (Foral da Guarda). Ana vatandaki lehçeleri dört grupta toplanmıştır: A. Kuzey: 1. Entre Douro-e-Minho, 2. Trás os Montes; B. merkez: Bairão lehçesi; C. Güney: 1. Yazı dilinin dayandığı Lisbon (Lisboa) lehçesi veya Estremenho, 2. Alemtejo, 3. Algarve; D. Adalar: 1. Asor'lar, 2. Madeira. İspanyolca gibi, Portekizce de göç yoluyla XV. yüzyılda Yahudiler tarafından yurt dışına (Amsterdam, Hamburg vb.) çıkarılmış ve oralarda Yahudi Portekizcesi (Fr. judéo-portugais) denilen şekli almıştır. age. s. 127.

⁴⁸ Bantu dilleri ailesinin Kuzeydoğu dilleri bölümünden Ruanda grubu dili. Rwanda'da konuşulan **Ruanda dili**. age. s. 169, 170. Nijer-Kongo dil ailesinin Bantu alt dalından Rwanda ya da Kinyarwanda (6,205,300 kişi tarafından konuşulur ya da Rwanda'da 5 milyon, Uganda'da 867,300, Zaire'de 250,000 ve Tanzanya'da 88,000 kişi tarafından konuşulmaktadır. Lyovin, Anatole V., *An Introduction to the Languages of the World*, Oxford University Press, Printed in the United States of America, s.194, New York, 1997.

⁴⁹ Hint-Avrupa dil ailesinin İtalik kolunun Roman dilleri dalından olan **Rumence** (yerli dilde: român), Rumanya'da, dağınık olarak da Yugoslavya'nın Istria bölgesinde, Arnavutluk'ta, Yugoslav ve Yunan Makedonya'sında, Sovyetler

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/ 16 Fall 2015

(İng. Romanian, Fr. Roumanie, Alm. Rumänisch) *dictionar*, Rusça⁵⁰: (İng. Russian, Fr. Russie, Alm. Russisch) *словарь* (*slowar*), Slovakça⁵¹: (İng. Slovak, Fr. Slovaquie, Alm. Slowakisch) *slovník*, Slovence⁵²: (İng. Slovenian, Fr. Slovène, Alm. Slowenisch) *slóvar*, Sorpça⁵³: (İng. Sorbian, Fr. Sorabe, Alm. Sorbisch) *slownik*, Tay dili⁵⁴: (İng. Thai, Fr. Thaï, Alm. Thai) *พจนานุกรม* ( ),

Birliğinde de Moldav ve Ukrayna cumhuriyetlerinde ve Bulgaristan'da 19 milyon kişi tarafından konuşulur. Başlıca dört lehçe grubuna ayrılır: A. Asıl Rumence olan Dakia Rumencesi: 1. Güneyde yazı dilinin dayandığı Ulah (Valach) lehçesi, 2. Doğuda, Moldav S. S. Cumhuriyetinin resmî dili olan ve adacık halinde Ukrayna'da da konuşulan Moldav lehçesi. 3. Batıda da Erdel (Transylvania, Rumen. Ardeal) lehçesi; B. Istria Rumencesi veya Çiribiriski (Adria Denizi kıyılarında, Yugoslavya'nın Istria bölgesi); C. Makedonya Rumencesi: 1. Aroman veya Tsintsar (Yunanistan-Arnautluk sınırında Manastır, Teselya, Arnautluk), 2. Alt-lehçe olarak da Meglen (Yunanistan-Yugoslavya sınırında, Meglen vadisi). Balkan Latincesinin ve Balkan Romancasının bir gelişimi olan Rumen dilinin en eski yazılı anıtı, Coresi adlı yazarın 1560 tarihli "İncil" çevirisidir. age. s. 129.

⁵⁰ Hint-Avrupa dil ailesinin Balto-İslav dillerinin İslav kolunun Doğu bölümü dili. İslav: İslav kolunun tarihe geçmiş en eski üyeleri, eskiden Oder ırmağı dolaylarında konuşulan Velt ve Lugi lehçeleridir. Kolun batıya doğru ilerleyişi Almanca tarafından geriye atılmış, buna karşılık bu topluluk Balt, Ural (Fin-Ugor ve Samoyed), Altay, Got, Roman ve Yunan dillerini gerileterek bir taraftan doğuya ve kuzeye, öbür taraftan da Macar-Germen-Roman seddini yararak güneye doğru yayılmış, buna göre de bu kol Doğu, Batı ve Güney olmak üzere üç dala ayrılmıştır... İslavcanın Doğu kolunda bugün üç dil buluruz. 1. **Rusça** (yerli dilde: Russkiy) veya tam adıyla Büyük Rusça (yerli dilde: Velikorusskiy). Eski İslavcanın etkisi altında bulunan bu dilin en eski yazılı anıtı XII. yüzyıla ait "İgor alayı destanı" (Slovo o polku İgorevë) adlı eserdir. Yazı dilinin esası XVIII. yüzyılda Moskova lehçesi üzerine tespit edilmiştir; kirilik yazı kullanılır. Çarlık zamanında ancak 70 milyon kişi tarafından konuşulan bu dil, Sibiry'a kadar yayılmış, ana dili olarak konuşanların sayısı 100 milyonu bulmuştur. Bugün 237 milyonluk Sovyetler Birliğinin resmî dilidir. Üç lehçe(ler) grubuna ayrılır: a. Merkez.: Pskov, Tver-Moskva, Doğu-Merkez; b. Kuzey: Novgorod, Volga, Kuzeydoğu; c. Güney: Tula, Don, Güneybatı, Güneydoğu... 2. Beyaz Rusça (yerli dilde: Bielaruski, Bieloruskiy)... 3. Ukraynca (yerli dilde: Ukrainski) veya Küçük Rus (yerli dilde: Malorusskiy; Rusniy)... age. s. 140-143.

⁵¹ Hint-Avrupa dil ailesinin Balto-İslav dillerinin İslav kolunun Batı bölümünden dillerinden. ... İslavcanın Batı dalında bugün yaşamakta olan diller şunlardır: 1. Çekçe, 2. Slovakça, 3. Polca, 4. Lehit. **Slovakça** (yerli dilde: Slovenský), Çekoslovakya'nın Slovakya bölümünde 2 ½ milyon kişi tarafından konuşulan bir yazı dilidir. II. Dünya Harbi sırasında bir aralık devlet dili de olmuştur. Batı, Merkez ve Doğu olmak üzere üç lehçesi vardır. Latin yazısına dayanan bir alfabe ile yazılır. age. s. 140-142.

⁵² Hint-Avrupa dil ailesinin Balto-İslav dillerinin İslav kolunun Güney bölümünden dillerinden. ...Güney dalından 1. Bulgarca, 2. Makedonca, 3. Sırpça-Hırvatça, 4. Slovence. **Slovence** (yerli dilde: Slovenski). Yugoslavya'nın kuzeybatıdaki Slovenija bölümünde (eski Carniola [Krain], Styria [Steiermark], güney Carinthia [Kärnten], Istria bölümleri) 1.250.000 kişi tarafından konuşulur. Güneybatı ve kuzeydoğu olmak üzere iki lehçesi vardır. En eski yazılı metni, X. yüzyıldan kalma Freising fragmanıdır. Sloven yazı dili Latin esaslı bir alfabe kullanır. age. s. 140-142.

⁵³ Hint-Avrupa dil ailesinin Balto-İslav kolunun İslav dalının Batı bölümü dillerinden. Balto-İslavca: Baltık dilleri Litavca, Letçe ve 17 inci yüzyılda ölmüş olan eski Prusçadan ibarettir. İslavcaya gelince, bu diller a) Batı grubu: Çekçe, Merce, İslavakça, Polonyaca, **Sorp** veya Vendce ve b) Doğu güney grubu, Rusça, Bulgarca, Sırp ve Hırvatça ve İslavence bölümlerine ayrılır. Üçok, Necip, *Genel Dilbilim (Lengüistik)*, Ankara Üniversitesi Dil, Tarih, Coğrafya Fakültesi Yay., Lengüistik Serisi I, Sakarya Basımevi, s. 123, Ankara, 1947. Balto-Slavic: a) Baltic: This includes *Lithuanian* (3,557,000 tot. sp.) and *Latvian* (1,554,000 tot. sp.)... *Old Prussian* (a language which used to be spoken in East Prussia but became extinct in the early eighteenth century)... b. Slavic. i. Western. This consists of *Polish*, (40,522,000 sp., with 2.437,938 sp. in the United States), *Czech* (11,730,000 tot. sp.) *Slovak* (5,360,000 tot. sp.) and **Sorbian**. *Sorbian*, also called *Lusatian*, is a Slavic pocket located within the the German-speaking area (70,000 sp. in eastern Germany) and is not to be confused with *Serbian*, which is one of the languages of Yugoslavia and Bosnia-Herzegovina. ii. Southern. *Serbo-Croatian* (19 million tot. sp...), *Macedonian* (2 million sp...) and *Slovene* or *Slovenian* (2,218,000 sp...), and *Bulgarian* (9 million sp...), iii. Eastern. *Russian* (270 million sp...), *Ukrainian* (45 million sp...), *Byelorussian* (10 million sp...)... Lyovin, Anatole V., *An Introduction to the Languages of the World*, Oxford University Press, Printed in the United States of America, s. 49, 50, New York, 1997.

⁵⁴ Çin-Tibet dilleri ailesinin Tay-Çin kolunun Tay dalının Güneydoğu bölümünden. Çin-Tibet dilleri: Türkçenin yine doğusunda büyük bir dil ailesi yaşamaktadır. Çin-Tibet dilleri denilen bu aile, Tibet-Burma ve Tay-Çin olmak üzere iki kola ayrılır... Tay-Çin: Tay-Çin kolu dört büyük dala ayrılır: 1. Çin, 2. Si-lo-mo, 3. Karen, 4. Tay... Dördüncü kol **Tay**, Çince'den sonra, kolların en önemlisidir. Güneydoğu, Doğu ve Kuzey olmak üzere üç dala ayrılır. Güneydoğu kolunda, asıl Tay, Lao, Lü, ve Khün dilleri vardır. Bunlardan Tay (14 milyon) ve Lao (4 milyon), sırasıyla Tayland (Siyam) ve Laos devletlerinin resmî dilleridir. Tay dilinin en eski anıtı 1293 yılından kalma bir yazıttır. Doğu kolunu Li, Dioi, vb. diller temsil eder. Kuzey kolunu da Miao, Yao, Khānti, ve Ahom dilleri meydana getirir. Şimdi ölü diller arasında bulunan Ahom dili eskiden bir uygarlık dili olmuştur. Bazı dilciler, Tibet-Burma kolunun Tibet-Himalaya dalına Kirānti ve Dhīmāl dillerini, Tay koluna da Annam (Viet-nam) ve Muong dillerini de almak istemişlerse de, başkaları bu dilleri,

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/ 16 Fall 2015

Türkçe⁵⁵: (İng. Turkish, Fr. Turquie, Alm. Türkisch) sözlük, Valonca⁵⁶: (İng. Walloon, Fr. Wallonie, Alm. Wallonisch) *moti*, Venedik dili⁵⁷: (İng. Venetian, Fr. Vénitienne, Alm.

sırasıyla Muңça ve Mön-Khmër ailesinden saymaktadırlar. Dilâçar, A., *Dil, Diller, Dilcilik*, TDK Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 96, 97, Ankara, 1968.

⁵⁵ Altay dilleri ailesinin Güney dillerinin Batı kolu (Oğuz) dillerinden. **Altay dilleri**: Bu arada Türk, Moğol ve Tunguz dillerinin de “Altay dilleri adı altında bir dil ailesi meydana getirdikleri düşünülerek bunların karşılaştırmalı grameri üzerinde çalışılmakta ise de ortada son şeklini almış ve bütün dil uzmanlarınca kabul edilmiş bir eser henüz yoktur. Buna karşılık, Türk dil ve lehçelerinin yalnız başına bir “dil ailesi” meydana getirdiklerine ve Ana Türkçe denen tek bir dilden türemiş olduklarına artık bilimsel bir gerçek olarak inanılabilir...

Türk dilleri: Ana Türkçeden türeyen dil ve lehçeler iki ana kola ayrılır: 1. y- Türkçesi (z, ş), 2. Çuvaş s- Türkçesi. Birinci kolda kelime başlarında bulunan y- sesine karşılık belli şartlar altında, ikinci kolda s- sesini buluruz. Bu iki ana koldan s- Türkçesi “çevre dili”dir, yani Batı ve Doğu olmak üzere, ana kütlelerin çevresinde (périphérie) bulunur. Bu kolla öbür y- Türkçesi kolu arasında lehçe değil dil farkı vardır. Böyle olunca Ana Türkçeden üç dil türemiş olduğunu kabul etmek gerekir. y- Türkçesi, Batı s- Türkçesi, Doğu s- Türkçesi... Çevre Türkçesi ana kütlelerin yalnız batısında ve doğusunda bulunan bir dil değil, aynı zamanda bir Kuzey topluluğudur da. Bu coğrafya durumundan dolayı Çuvaş ve Yakut dillerini Kuzey Çevre dilleri (Çuvaşça: Kuzeybatı çevre, Yakutça: Kuzeydoğu çevre) şeklinde adlandırmak daha doğru olacaktır. Bu durumu kabul edecek olursak, o zaman y- Türkçesi, kendiliğinden iki tabakalı (merkez ve güney) Merkez-Güney kütleli haline gelir ve Türk dil topluluğunun bütünü, ≡ şeklinde alt alta üç paralel alan teşkil etmiş olur: Kuzey paralelinin batı ucunda Çuvaş dili, doğu ucunda Yakut dili; ortadaki ikinci paralelde Merkez dilleri, dipteki üçüncü paralelde de Güney dilleri. Her üç paralelin de Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrılır: Merkez dillerinin Doğu kolu = Altay-Abakan; Batı kolu = Kıpçak, Güney dillerinin Doğu kolu = Orta Asya; Batı kolu = **Oğuz**, y- Türkçesi topluluğuna giren dil ve lehçelerin yayılıp dallanma şeması budur... Dilâçar, A., *Dil, Diller, Dilcilik*, TDK Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 83-85, Ankara, 1968.

Türk dil topluluğunun bugünkü sınırları ve yayılma alanları şöyle tespit edilebilir: Doğuda kuzeydoğu Sibirya’da Tunguz ve Eski Sibir aileleri içinde birtakım irili ufaklı adacıklar halinde serpili bir kütle (Yakutça ve Dolgan lehçesi); Çin-Moğolistan sınırının batı ucunda bir adacık (Sarı Uygur ve Salar Türkçeleri); Altay-Abakan-Sayan bölgesinde Moğolca ve Rusça ile çevrilmiş, Kazak Türkçesi alanına da bitişmiş olan bir uzantı (Soyon veya Tuvin, Karagas, Abakan veya Oyrot ve Şor Türkçeleri); bunun kuzeyinde, doğudan batıya doğru, Rusça, ve batıda da Fin-Ugorca ile çevrili adacıklar (Çolım, Baraba, Tobol ve Batı Sibirya, Başkurt, Kazan-Volga Türkçeleri ve Çuvaşça); Orta Asya’da, Moğol-Çin-Tibet sınırlarından Hazer Denizine kadar uzanan, Çin, Moğol, Hint, Afgan, Buruşaski, İran ve Rus dilleriyle çevrili kesiksiz ana kütle (doğudan batıya doğru: Yeni Uygur, Kırgız, Kıpçak-Özbek, Özbek, Türkmen, Karakalpak ve Kazak Türkçeleri; Güneybatı İran’da bir adacık Kaşkay ve Aynallu Türkçeleri); Hazer Denizinin batı kıyısından Doğu Trakya’ya kadar uzanan ve Rus, Kafkas, İran, Arap, Yunan ve Bulgar dilleri ile sınırlanmış bir kütle (Nogay, Kumuk, ve Azeri Türkçeleriyle **Türkiye Türkçesi**); Kafkaslarda bir adacık (Karaçay ve Balkar Türkçeleri); Kırım’da bir adacık (Kırım Tatarcası ve Kırım Osmanlıcası); Karadeniz kıyısında, Bulgaristan-Rumanya sınırında bir adacık (Gagauz ve Çıtak Türkçeleri); Makedonya’da bir adacık (Rumeli ağızları); Ukrayna-Polonya-Litvanya’da adacıklar (Karaim Türkçesi). Dilâçar, A., *Türk Diline Genel Bir Bakış*, TDK Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 31-32, Ankara, 1964. ...

Güneybatı kolu: y- Türkçesinin ve bütün Türk dil ailesinin en önemli kolu, Güneybatı (öz Oğuz) koludur. Köktürkçeyi, Uygurca’yı, Harezmi ve Çağatay Türkçelerini içine alan Güneydoğu veya Orta Asya koluyla sıkı bağları bulunan bu kol, X-XII. yüzyıllar arasında, güneybatı Sibirya ile Sırderya bölgesinde, birlik olarak Eski Oğuzca (On-Oğuz’lar, Tokuz Oğuz’lar), XIII.-XV. yüzyıllar arasında da Orta Oğuzca çağını yaşamıştır. Orta Oğuzca çağında bu lehçe Doğu Oğuz ve Batı Oğuz olarak ikiye ayrılmaya başlamıştır. Doğu kolunu meydana getiren Türkmençe, ... Sovyetler Birliğinde Türkmenistan Cumhuriyetinin resmî ve yazı dilidir... Batı Oğuzca Orta Oğuzca çağının sonlarına doğru, Azerbaycan-Anadolu sınırlarında XII-XIII. yüzyıllar arasında, kendine özgü nitelikleri olan bir dil topluluğu olarak yaşamıştır... Orta çağ Batı Oğuzcasının Batı kolunun eski şekline Eski Anadolu Türkçesi (XIII.-XV.) diyoruz. Selçuklu Türkçesi (XI-XIII), Eski Osmanlıca XIV.-1450), Orta Osmanlıca (1450-1839), Yeni Osmanlıca (1839-1923) dönemlerinden sonra bu dilin şimdiki şekline Yeni Türkçe veya Türkiye Türkçesi diyoruz (1923 -). Yazı dili olarak Türkiye Türkçesi İstanbul ağızı üzerine kurulmuştur. Öbür ağızları Anadolu ve Rumeli olmak üzere iki grupta toplanır... Türkiye Türkçesini konuşanların sayısı (Türkiye, Balkanlar, Yakınoğu vb. 30 milyonu aşmıştır. Bugün özel alfabelere sahip olup yazı dili olarak kullanılan Türk lehçeleri şunlardır: 1. Türkiye Türkçesi, 2. Azeri Türkçesi, 3. Türkmen Türkçesi, 4. Kırım Kıpçak Türkçesi, 5. Gagauz Türkçesi, 6. Karaçay Türkçesi, 7. Balkar Türkçesi, 8. Kumuk Türkçesi, 9. Nogay Türkçesi, 10. Kazan Türkçesi, 11. Başkurt Türkçesi, 12. Kazak Türkçesi, 13. Karakalpak Türkçesi, 14. Kırgız Türkçesi, 15. Özbek Türkçesi, 16. Yeni Uygur Türkçesi, 17. Sarı Uygur Türkçesi, 18. Altay Türkçesi, 19. Hakas Türkçesi, 20. Tuva Türkçesi, 21. Yakut Türkçesi, 22. Çuvaş Türkçesi. Dilâçar, A., *Dil, Diller, Dilcilik*, TDK Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 90-93, Ankara, 1968.

⁵⁶ Hint-Avrupa dillerinin İtalic kolunun Roman dalı dillerinden. Fransızca (yerli dilde: français), Fransa’dan Güney Belçika’nın “Belgique **wallone**” bölümü ile batı İsviçre’nin “Suisse romande” bölümünü de içine alan bir bölgede 40 milyon kişi tarafından konuşulmaktadır... Lehçeleri: A. Kuzey veya asıl Fransızca: 1. Kuzeybatı: Norman (merkezi

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/ 16 Fall 2015

Venezianisch) *galepin*, Volapük⁵⁸: (İng. Volapük, Fr. Volapük, Alm. Volapük) *vödabuk*, Yunanca (Hellenice, Grekçe)⁵⁹: (İng. Greek, Fr. Grec, Alm. Griechisch) (Yeni): λεξικό (*lexikó*).⁶⁰

Avrupa dillerindeki sözlük adları şöyle özetlenebilir.

Grekçe (Hellēnikē; Yunan adı, *İōndan* gelir.⁶¹) kökenli *glossary* adı, Latince (Latium, bugün: Lazio) *glōssārium*, Germen dillerinden İngilizce (English) *glossary*, Almanca (Deutsch) *Glossar*, Fransızca (Français) *glossair*, İtalyanca (Italiano) *glossario*, İspanyolca (Español veya Castellano) *glosario*, Portekizce (Portugues) *glossário*, Felemenkçe (1200-1550 arasında: Dietsch veya Duutsch, XV. yüzyılda Nederduitsch, XVI-XIX. yüzyıllarda Nederlardsch, bugün: Hollandsch) *glossarium*, İsveççe (Svensk) *glossar*, Norveççede (Norsk) *glossar* biçiminde kullanılmaktadır.

Grekçe *lexikón* adı Latince *lexicon*, Almanca *Lexikon*, Fransızca *lexique*, İngilizce *lexicon*, İtalyanca *lessico*, Rumence (Român) *lexicon*, Felemenkçe *lexicon*, Rusça (Russkiy; veya tam adıyla Büyük Rusça: Velikorusskiy) лексикон (=lexikon), İsveççe *lexikon*, Norveççede *leksikon*, Litvancada (Lietuviškai) *leksikonas* biçiminde kullanılmaktadır.

Grekçe kökenli bir başka sözcük *thesaurus*'tır. Grekçede θεσαυρός (*thēsaurós*) biçiminde olan sözcük, Latince *thēsaurus*, Fransızca *trésor*, *tresor*, *thēsaurus*, İngilizce *thesaurus*, Almanca *Thesaurus*, İtalyanca *tesoro*, *tesauro*, *tesaurosi* Portekizce *tesauro*, *tesouro*, *tesoiro*, Norveççe *tesaurus*, Rumencede *teaur* biçimindedir.

Caen, Rouen), Anglo-Normand (merkezi Norman Adaları), Maine (merkezi: Mayenne, Laval); 2. Kuzeydoğu: Picard (merkezi Amiens, Arras), **Wallon** (merkezi: Belçika'da Liège)... age. 126.

⁵⁷ Hint-Avrupa dillerinin İtalic kolunun Roman dalından İtalyancanın Kuzeydoğu lehçesi ... Lehçeleri dört gruba ayırılır: A. Kuzey (Gallo-İtalyan): Liguria ve Genova, Picente, Lombardia, Emilia-Romagna; b, Kuzeydoğu: **Venedig** (Venezia) ki başlı başına önemli bir lehçedir. bk. "İtalyanca" dipnot 33.

⁵⁸ Üçüncü bölüme *evrensel dil* (lague universelle) veya *uluslararası dil* (langue internationale) girer. Bu *dünya dili* (lague mondiale) ile karıştırılmamalıdır. Birinci gruptan olanlar, örneğin **Volapük**, Esperanto, Ido, Novial, İala vb. yapma dillerdir. age. 16, 17. Uluslararası dil: ... Bu uluslararası dillerden şunlar örnek olarak anılabilir: Alman rahibi M. Schleyer'ın "Volapük"ü (1879), Lehli doktor L. Zamenhof'un "Esperanto"su (1887), Fransız mantıkçı ve matematikçisi L. Couturat'ın "Ido"su, (1907), geliştirilmiş Esperanto, Amerikalı dilci D. H. Morris'in "I. A. L. A."sı (International Auxilliary Language Association = Uluslararası Yardımcı Dil Kurumu; 1924), Danimarkalı dilci O. Jespersen'in "Novial"i (1928), İsveçli dilci H. Heimer'ın "Mondial"i (1947) vb. age. 144. Ayrıca bk. "Yapma diller" dipnot 14.

⁵⁹ **Hellen**: Hint-Avrupa dillerinin en önemli kollarından biri Hellen koludur (yerli dilde: Hellēnike; Yunan adı, *İōn*'un Arapça bozuntusudur). Hellenenin alt-tabakasını meydana getirmiş olan Pelasg, Leleg vb. dilleri yakından tanımıyoruz, fakat bıraktıkları özel adlardan, bunların Hint-Avrupa ailesinden olmadıkları anlaşılmıştır. **Yunancanın** M.Ö. VIII. yüzyıldan günümüze kadar uzanan kesintisiz bir tarihi vardır. Eskiden Yunanistan karasında ve adalarda dağınık olarak lehçeler halinde konuşulmakta ve kendine özgü bir alfabe ile yazılmakta idi. Bu lehçeleri dört büyük grupta toplamak mümkündür: Akhaia, Aiolia, Dor ve İōnia-Attikē. ... 4. İōnia-Attikē grubu ikiye ayrılır, İōnia'nın M.Ö. VII. yüzyıldan başlayarak uygarlık dili olan İōnia lehçesi ile merkezi Athēnai (Atina) olan Attikē'nin arkaik ve korumcul dili ki M.Ö. V. ve IV. yüzyıllarda büyük bir edebiyat dili olmuştur. Yunancanın en eski edebî anıtı olan Homeros destanları (M.Ö. IX.-VIII. yüzyıllar), bu dilin en eski şeklini göstermez; o daha çok Akhaia-Aiolia lehçelerinin karışımı üzerine İōnia dili niteliklerinin katılmasıyla meydana getirilmiş karışık bir dildir. Bütün bu lehçeler M.Ö. IV. yüzyılda birbirleriyle karışmaya başlamış ve bu karışımın, Hellenistik çağda (Büyük İskender ve ardaları) *koinē* denilen "ortak dil" meydana çıkmış, "Kutsal Kitab"ın "Yeni Ahit" bölümü de bu dilde yazılmıştır. ... Bizans Yunancası (395-1453), Klasik Yunancanın bir taklidinden başka bir şey değildi. 1453'ten sonra başlayan asıl yeni Yunancanın bugün iki şekli vardır: Arı Yunacaya dayanan ve *koinē*'ye yaklaşan *kathareuoussa* (*glossa*) ile halk dili olan *demotikē* (*glossa*) veya *rōmaikēa* veya *kathomiloumenē*. Bugün Yunanistan'da 8 ½ milyon, Yunanistan dışında da 1 ½ milyon kişi Yeni Yunancayı konuşur. age. s. 121-122.

⁶⁰ Kaynak: <https://de.wiktionary.org/wiki/Wörterbuch>.

⁶¹ Bir dilin yerli dildeki karşılıkları ilk geçtiği yerde ayrıç içinde gösterilmiştir. Bunun için şu eserden yararlanılmıştır. Dilâçar, A., *Dil, Diller, Dilcilik*, TDK Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 111-144, Ankara, 1968.

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/ 16 Fall 2015

Latince kökenli **dictionary**, Roman dillerinden Fransızca *dictionnaire*, İtalyanca *dizionario*, İspanyolca, *diccionario*, Portekizce *dicionário*, Rumencede *dictionar* biçiminde kullanılmaktadır.

Latince kökenli **vocabulary**, Roman dillerinden Fransızca *vocabulaire*, İtalyanca *vocabolario*, İspanyolca *vocabulario*, Portekizce *vocabulário*, Rumencede *vocabular* biçiminde kullanılmaktadır.

İngilizce **wordbook**'un ilk sözcüğü olan *word*, Latince *verbum*, İngilizce *verb*, Fransızca *verbe*, *rhéteur*, Almanca *Verb*, *Wort*, İtalyanca *verbo*, Felemenkçe *verbum*, *woord*, İsländca/İzlandaca *ord*, Norveççe *verb*, İspanyolca *verbo*, İsveç *verb*, *ord* biçimindedir.

İngilizce **wordbook**'un ikinci sözcüğü olan *book*, İngilizce *beech* (kayın ağacı, gürgen ağacı), *book*, Almanca *Buch*, *Buche*, Felemenkçe *boek*, *beukeboom*, İsveççe *bok*, İsländca *bók* biçimindedir.

Almanca **Wörterbuch** sözcüğü Felemenkçe *woordenboek*, Danca (Dansk) *ordbog*, İsveççe *ordbok*, Norveççede *ordbok* biçiminde kullanılmaktadır.

Fransızcadaki *vocabulaire* karşılığı olarak Almancada **Wortschatz** sözcüğü de kullanılmaktadır.

Hint-Avrupa dil ailesinden Balto-İslav dillerinin Balt kolundan Litvancada (Lietuviškai) *zodynas* biçiminde; İslav/Slav kolunun güney dalından Bulgarca (Bülgarski) *rečnik*, Sırp-Hırvatça (Srbski-Hrvatski) *rečnik*, Slovence (Slovenski) *slovar* biçiminde; Slavcanın Batı dalındaki dillerden Çekçe (Český) *slovník*, Slovakça (Slovenský) *slovník*, Polcada (Polski; bizdeki eski terim: Lehce), *slownik* biçiminde; Slavcanın doğu kolundaki dillerden Rusça (Russkiy; veya tam adıyla Büyük Rusça: Velikorusskiy) *slovár*, Ukraynaca (Ukraïnski; veya Küçük Rus: Malorusskiy; Rusniy) *slovník*, Letçe veya Latçada (Letonya veya Latviya dili) *slovar* biçiminde kullanılmaktadır.

Hint-Avrupa dillerinin bağımsız kollarından biri olan Arnavutçada (Shqip), *fjalor* sözcüğü kullanılmaktadır.

Avrupa dillerinde sözlük için kullanılan belli başlı adlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/16 Fall 2015

Hint-Avrupa Dilleri (Indo-European Languages)										
	Grekçe			Latince		Germence		Balto-İslavca		Bağımsız
Yunanca		lexikón								
Bretonca						geriadur				
Galce						geiriadur				
İtalyanca	glossario		tesoro	dizionario	vocabolario					
Friulice				dizionario						
Fransızca	glossair	lexique	thésaurus	dictionnaire	vocabulaire					
Valonca				moti						
İspanyolca	glosario		tesoro	diccionario	vocabulario					
Katalanca				diccionari						
Papamentu				dikshonario						
Portekizce	glossário		tesoiro	dicionário	vocabulário					
Galisçe				dicionario						
Rumence		lexicon	tezaur	dictionar	vocabular					
İsveççe	glossar	lexikon				ordbok				
Danca						ordbog				
Norveççe	glossar	leksikon	thesaurus			ordbok				
Faroeece						orðabók				
İslandca						orðabók				
Almanca	glossar	lexikon	thesaurus			Wörterbuch	Wortschatz			
Afrikanca						woordeboek				
Felemenkçe	glossarium	lexicon				woordenboek				
Aşağı Almanca						wöörbook	nokieksel			
İngilizce	glossary	lexicon	thesaurus	dictionary	vocabulary					
Lüksemburgca				dictionnaire		Wierderbuch				
Letonca								slovar		
Rusça		lexikon						slovár		
Ukraynaca									slovník	
Belarusça									sloŭnik	
Bulgarca									rečnik	
Sırp-Hırvat									rečnik	
Slovençe								slovar		
Sırpça									slovník	
Polca									slovník	
Kaşubca									słowôrz	
Çekçe									slovník	
Slovakça									slovník	
Arnavutça										fjalor

Sözlük tarihine bakıldığında eski (antik, kadim) uygarlıkların sözlükleri, sözcük öğrenecek kişiler için yazılmış olan, anlaşılmaz sözcükleri açıklayan listeler (glossaries) ya da küçük,

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/ 16 Fall 2015

tamamlanmamış sözlüklerdi ve bunlardan ilki, *Asurlular* ve *Babilliler* tarafından kil tabletler üzerine yazılmış, henüz sözcük denilemeyecek birtakım işaretlerden oluşuyordu.⁶²

Grek dünyasında ise MÖ 5. yüzyılda azizlerin olağanüstü, destansı hayat öykülerini (legend) konu edinen yazılar ortaya çıktı ve bir destan geleneği oluştu.⁶³

Legend ['leʤənd], 'olağanüstü öykü veya destansı öykü.' –Geç Latince'de (Late Latin, MS 200-600)⁶⁴ *lęenda*, *Aurea legenda* = the Golden Legend'daki gibi; Latince tekil, dişil biçimi *lęenda*, *legere* (pp. *lectus*) 'okumak' eyleminin çoğul ortacının nötr (yansız, yalın) biçimidir ve gerçekte 'koparmak, koparıp toplamak, seçmek, bir araya getirmek' anlamındadır. Sözcük, Latince'den Fransızcaya geçmiştir. Eski Fransızca döneminde (Old French 842-1350)⁶⁵ *legende*, 'efsane, destan, masal, hikâye'; 'yazı, hat, el yazısı'... demektir. Orta İngilizce döneminde (Middle English 1200-1500)⁶⁶ *legende*, biçimindedir.⁶⁷

Daha sonra Grekler ve Latinler birtakım sözlükler hazırladılar. Başlangıçta amaç, kullanılan sözcüklerin bir dökümünü yapmaktan çok, sözcüklerin anlamının yüzyıllar boyunca ve

⁶² Bu eski uygarlıkların yazısı, bir sözcüğün seslerini değil de daha çok bir kavramı veya bir şeyi belirten yazılı işaretler demek olan kavram yazı (ideogram) idi. Bu ideogramlar, kil tabletler üzerine yukarıdan aşağıya, dikey (vertical) olarak yazılmıştı. Ninova'da, Asurbanipal'in (MÖ 669-633) Mezopotamya kültürü konusunda bilgi edineceğimiz önemli bir kaynak olan büyük kütüphanesinde böyle tabletler bulundu. The Encyclopedia Americana, "Dictionary", International Edition, First published in 1829, Americana Corporation, Volume 12, s. 88, New York, 2006.

⁶³ AnaBritannica, "*Destan*", Genel Kültür Ansiklopedisi, Ana Yayıncılık A.Ş. ve Encyclopaedia Britannica, Inc. İşbirliği ile, Ana Yayıncılık Sanat Ürünlerini Pazarlama Sanayi ve Ticaret A. Ş., Güzel Sanatlar Matbbası, C. 7, s. 187, İstanbul, 1990.

⁶⁴ Latin /lætɪn/ n. ... Latin of the post classical period is distinguished chronologically as Late Latin (c. AD 200-600) and Medieval Latin c. 600-1500); Silver Latin is the literary language and style of the century following the death of Augustus in AD 14; the term Vulgar Latin is applied to popular and provincial forms of Latin, especially those from which the Romance languages developed. Hawkins, Joyce M., *The Oxford Reference Dictionary*, Oxford University Press, s. 475, London, 1986. Önceleri yalnız Latium'da (merkezi Roma) konuşulan ve sonra kardeş ve komşu dilleri yok edip Apennin yarımadasının ve bütün Roma imparatorluğunun resmî, batı uygarlığının da yazı ve kültür dili olan Latince'nin en eski yazıtı 1871'de meydana çıkarılan Praeneste altın fibülünde görüyoruz; 600 yıllarında yazıldığı sanılmaktadır; bundan sonra Forum Romanum'da bulunan bir cippus (M.Ö. V. yüzyıl) ile Duenos vazosundaki yazıt (M.Ö. IV. yüzyıl) gelir. Bunların diline Eski Latince denir. Latince'nin edebiyat dili olarak kullanılışı M.Ö. III. yüzyılda Livius Andronicus'un dramları ile başlar (Arkaik Latince), Vergilius'la Altın Çağına erişir. (Klasik Latince, M.S. 14'e yani Augustus'un ölümüne kadar), Livius ile Tacitus'un nesirlerinde Gümüş Çağı (M.S. 117'ye, yani Trajanus'un ölümüne kadar) iner, Cicero (M.S. II yüzyıl) Arkaikleşmiş Latince'nin örneğini verir, İskolastisizm ve Hümanizma devrinde Orta Latince kullanıldıktan sonra Latin dili ölü dil durumuna düşer; bugün yalnız Katolik kilisesinde kullanılmaktadır. Roma imparatorluğunun genişlediği devirde Latince Avrupa'ya ve Yakın Doğu'ya, Afrika'ya yayılmış ve buralarda Avam Latincesi şeklini almıştır. Bundan da III. yüzyıldan başlayarak İber yarımadasından Balkanlara kadar yayılmış olan Roman dilleri meydana gelmiştir. Dilâçar, A., *Dil, Diller, Dilcilik*, TDK Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 124, Ankara, 1968.

⁶⁵ Fransızca (yerli dilde: français) ... Eski (842-1350, langue d'oïl), Orta (1350-1605) ve Yeni (1605'ten yani Malherbe'den bu yana) olmak üzere üç çağa ayrılır. age. s. 126.

⁶⁶ Kaynaklarda dönemlerin tarihlerinde farklılık olduğu görülüyor. ME.— Middle English; i.e. English from about A.D. 1200 to about A.D. 1500. Skeat, Walter William., *An Etymological Dictionary of The English Language*, "New Edition Revised and Enlarged", Oxford At The Clarendon Press, s. xliii, Oxford, 1910. (Dover Publications, Mineola, 2005). İut, Angl, kısmen de Sakson lehçeleri V. yüzyılda İngiltere'ye geçerek Anglo Saksonca veya Eski İngilizce (Old English) adını aldı (700-1150), ... Bu dil daha sonra Anglo-Norman dilinin Fransa'dan akın etmesiyle Orta İngilizce (Middle English) şeklini aldı (1150-1550), XIV. yüzyılda yazı dili Londra'nın kuzeyindeki Midland lehçesi üzerine kuruldu. Dilâçar, A., *Dil, Diller, Dilcilik*, TDK Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 134, Ankara, 1968. English /'ɪŋɡlɪʃ/ adj. of England or its people or language... English is the principal language of Great Britain, the USA, Ireland, Australia, and many other countries. There are some 300 million native speakers, and it is the medium of communication for many millions more in all parts of the world. Its history can be divided into three stages: Old English (up to 1150), Middle English (1150-1500), and Modern English (1500 onwards)...Hawkins, Joyce M., *The Oxford Reference Dictionary*, Oxford University Press, s. 274, London, 1986.

⁶⁷ Skeat, Walter William., *An Etymological Dictionary of The English Language*, "New Edition Revised and Enlarged", Oxford At The Clarendon Press, s. 336, Oxford, 1910. (Dover Publications, Mineola, 2005).

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/ 16 Fall 2015

dilden dile nasıl değiştiğini açıklamaktı.⁶⁸ Edebî eserlerde kullanılan dil ya da lehçe artık anlaşılmasız olduğunda sözlükler yapma (ve daha sonra bir araya getirme) geleneği ortaya çıktı.⁶⁹ İS 1. yüzyılda Yunanlılar, zengin edebiyat miraslarında yer alan, artık kullanmadıkları sözcükleri açıklayan sözlükler yazdılar.⁷⁰ Bu gelenek Ortaçağlarda da devam etti.

Greklerin sözlüklerinden sonra Romalılar Latince sözlükler yazdılar. Romalı sözlükçü Marcus Verrius Flaccus (İS 1. yüzyıl başları), ilk Latince sözlük yazarıdır.⁷¹

Romalıların hazırladığı Latince sözlükler, sonraki 500 yüzyıl boyunca Latince bilim dili olarak kullanıldığından, uzun yıllar önemli bir kaynak olmayı sürdürdü. 1502’de Ambrogio Calipino’nun hazırladığı Latince sözlük o kadar etkili oldu ki, *calepin* sözcüğü uzun süre “sözlük” karşılığı olarak kullanılmıştır.⁷²

I. Avrupa dillerinde sözlüklere verilen en eski adlardan birincisi ‘*glossary*’dir.

Orta Çağ’ın sonunda, Latincenin eskimiş, kapalı, anlaşılmasız sözcüklerinin anlaşılması için, anlaşılır Latince sözcüklerle ya da ana dilindeki sözcüklerle, satır arası sözcük açıklamaları yapılmaya başlandı. Latince metinlerin (texts) kolayca okunması için, sözcük açıklama ve yorumları (glosses), 8. yüzyıldaki *Corpus Glossary* gibi, sıklıkla tek bir alfabetik listede ya da sözcük ve terimlerin anlamını açıklayan fihristte (glossary) toplanıyordu.⁷³ Sonuç olarak Grekçeden öteki Avrupa dillerine geçen *glosariler*, eski veya anlaşılmasız veyahut yabancı sözcükleri yeni sözcüklerle açıklayan küçük sözlükler olarak hazırlandı.

Glossary [glɔsəri] is. ç. glossaries 1. Eski ve nadir sözlerin anlamını açıklayan (tefsir eden) küçük sözlük, edebî sözcük ya da tabirleri (söz, cümle, fıkra, deyim, terim) açıklayan (şerh eden) lügat kitabı, söz ve terim anlamları dizini (fihristi), özel sözlük ile dizin açıklamaları, bir kitabın sonuna eklenen (özl. az bilinen) sözcük açıklamaları, sözlükçe, lügatçe, 2. Açıklama (şerh), açıklama için yazılmış satır altı, kenar notu ya da sayfa altı notu (haşiye), satır aralarına yazılan metin tercümesi; yorumlama, yorum (tefsir), kapalı bir sözü açıp yorumlama, başka anlamda yorumlama, başka anlama çekme (tevil), bir sözün anlamından uzaklaşma, uzaklaşarak anlamını değiştirme, bozma (tahrif).

Glossary sözcüğünün kökü *gloss* ‘açıklamak, yorumlamak’ sözcüğüne dayanır:

gloss [glɔs]² is. & f. 1 açıklama, haşiye, satır aralarında verilen metin tercümesi. *Some of Shakespeare’s language is so different from today’s that I could never understand it without the ~.* 2. yorum, şerh, tefsir, 3. lügatçe, küçük sözlük, 4. tevil, tahrif, kasten/kurnazca yapılan yanlış tefsir, 5. açıklamak, açıklama/şerh/haşiye yazmak, şerh koymak, 6. yorumlamak, tefsir etmek, şerh etmek,

⁶⁸ AnaBritannica, “Sözlük”, Genel Kültür Ansiklopedisi, Ana Yayıncılık A.Ş. ve Encyclopaedia Britannica, Inc. İşbirliği ile, Ana Yayıncılık Sanat Ürünlerini Pazarlama Sanayi ve Ticaret A. Ş., Güzel Sanatlar Matbaası, C. 19, s. 587, İstanbul, 1990.

⁶⁹ **dictionary** /ˈdɪkʃ(ə)nəri/ ... The tradition of making (and subsequently collecting) glossaries arose when the language or dialect used in literary works was no longer intelligible. It began among the Greeks, especially of the 1st-5th c. AD, and continued in medieval times... Hawkins, Joyce M., *The Oxford Reference Dictionary*, Oxford University Press, s. 229, London, 1986.

⁷⁰ AnaBritannica, “Sözlük”, Genel Kültür Ansiklopedisi, Ana Yayıncılık A.Ş. ve Encyclopaedia Britannica, Inc. İşbirliği ile, Ana Yayıncılık Sanat Ürünlerini Pazarlama Sanayi ve Ticaret A. Ş., Güzel Sanatlar Matbaası, C. 19, s. 587, İstanbul, 1990.

⁷¹ The Encyclopedia Americana, “*Dictionary*”, International Edition, First published in 1829, Americana Corporation, Volume 12, s. 88, New York, 2006.

⁷² AnaBritannica, “Sözlük”, Genel Kültür Ansiklopedisi, Ana Yayıncılık A.Ş. ve Encyclopaedia Britannica, Inc. İşbirliği ile, Ana Yayıncılık Sanat Ürünlerini Pazarlama Sanayi ve Ticaret A. Ş., Güzel Sanatlar Matbaası, C. 19, s. 587, İstanbul, 1990.

⁷³ The Encyclopedia Americana, “*Dictionary*”, International Edition, First published in 1829, Americana Corporation, Volume 12, s. 88, New York, 2006.

7. ~ **over/away**: tevil/tahrif etmek, yanlış yorumlamak/tefsir etmek, başka anlama çekmek, (kusur vb.) gizlemek/örtmek: to ~ over the truth. to ~ over his failure. **to ~ a over a fault**: bir kusuru gizlemek/örtbas etmek. **e.a.-** 1. *comment, annotation*, 2. *commentary, critique, exegesis, explication*, 3. *glossary*, 4. *anotate*, 5. *explain away, hide*.⁷⁴

Sözcük köken olarak Grekçedir, oradan Latinceye geçmiştir. Grekçe γλῶσσα [*glōssa*] ‘dil’⁷⁵; hem de ‘dil, lisan’, ‘açıklanması gereken sözcük’ anlamındadır. Latince *glōssa* ‘açıklanması gereken zor (kapalı, muğlak) sözcük’. Orta İngilizce döneminde (Middle English; 1200-1500) başlangıçta tek *s* ile *glose* biçiminde kullanılmıştır; Fakat *glosen* ‘açıklamak, yorumlamak; satır altı açıklaması yapmak’ eylemi, addan çok daha yaygındı; Bu, Orta İngilizcedeki *glose*, Eski Fransızcadaki *glose* biçiminden gelmektedir. Fakat Latince *glosse* (iki *s* ile) sözcüğünden Fransızcadaki benzeri 16. yüzyılda oluşmuştur; Türevleri: *gloss*, eylem; *gloze*, bk.; *gloss-ar-y*, bk.; *glossography*, *glossology*; *glottis*.

Glossary, ‘açıklama ve yorum koleksiyonu ya da açıklanmış söz’ demektir. Grekçeden Latinceye geçmiş bir sözcüktür. W. Caxton’ın *The Golden Legend*, 1483 adlı eserinde *glosarye* yazımıyla; 1715’te basılmış J. Kersey’in *English Dictionary* adlı sözlüğünde *glossary* biçiminde geçmiştir. Latince *glōssarium* ‘eski (antik, kadim) ve nadir sözlerin anlamını açıklayan küçük sözlük’, Latince *glōss-a* ‘açıklanması gereken zor (kapalı, muğlak) sözcük’ köküne *-āri-um* eki getirilerek yapılmıştır. Türevleri: *glossari-al*, *glossar-ist*, *glossographer*, *glottis*.⁷⁶

Glossary sözcüğü, antik dönemden bu yana kullanılan bir sözcüktür ve bu kökten sözlük terminolojisine ait birtakım sözcükler vermiştir. Örneğin *glossarial* ‘açıklamaya özgü, sözlüğe ait; açıklamalı, yorumlamalı; küçük sözlük şeklinde ya da buna benzer’; *glossography*, ‘açıklama, yorumlama; küçük sözlük derleme, küçük sözlük yazma, sözlükçe yazma; dil hakkında eser’; *glossarist*, *glosser*, *glossist*, *glossator*, *glossographer* ‘açıklama ve yorum yapan kimse; özellikle Orta Çağlarda Roma Katolik Kilisesi yasalarını açıklayıp yorumlayan kimse; küçük sözlük derleyicisi, sözlükçe yazarı, sözlükçü’.

Bunların dışında dile ilişkin şu terimler de bu kökle ilgilidir: **glossa** [ˈɡlɔsə] is. ç. *-sae, -sas* 1. (böceklerde) alt dudak dilimi, 2. *anat. dil. e.a.-* 2. *tongue*. **glossa** [ˈɡlɔsə] sf. dil+ dile ait. **glosseme** [ˈɡlɔsi:m] is. gr. dil bilimi. **gloss-** = **gloss-** [ˈɡlɔs] *ön ek* “dil, lisan”. ör.: *glossology*. **glossolalia** [ˈɡlɔsəˈleɪliə] is. 1. (vecd içinde söylenen) anlaşılmaz sözler/sesler, bilinmeyen, uydurma dil. **glossology** = **glottology** [ˈɡlɔtɔlədʒi] is. esk. 1. dil bilimi, 2. **glossological** dil bilimine ait, 3. **glossologist** dil bilgini. **e.a.-** linguistics. **-glot** [-ˈɡlɔt], *son ek*, “belirli sayıda dil bilen/konuşan” **polyglot** [ˈpɒliˈɡlɔt] çok dil bilen. **tetraglot**: dört dil bilen. **glottic** [ˈɡlɔtɪk] sf. gırtlaksı, gırtlığa ait, 2. *esk. dil bilimine ait. e.a.-* 1. *glottal*, 2. *linguistic*. **glottis** [ˈɡlɔtɪs] is. ç. glottises, glottides *anat. gırtlak, hançere. glottidean* [ˈɡlɔtɪdeɪn]: gırtlığa ait. **glotto-** [ˈɡlɔtəu-] *ön ek* “dil, lisan”. Ör.: *glottochronology*. **glottochronology** [ˈɡlɔtəukrənɔlədʒi] is. ç. *-gies* 1. dil tarihlemesi: Aynı aileden iki dilin birbirinden ayrıldığı tarihi ya da iki dil durumu arasında geçen süreyi belirleme yöntemi. **glottochronological**: dil tarihlemesine ait.⁷⁷

⁷⁴ Atalay, Hâmit, [ve başk.] *İngilizce Türkçe Sözlük, 1. A-I*, Türk Dil Kurumu Yay., Dizgi: Bizim Büro, Baskı: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, s. 1488, Ankara, 1999.

⁷⁵ Öteki Avrupa dillerince şöyledir: Fransızca *glose*, Almanca *Glosse*, İtalyanca *glosa*, Felemenkçe *glosse*, Norveççe *glose*, Portekizce *glossa*, İspanyolca *glosa*, İsveççe *spieglosa*. Hem de Grekçe *glōtta* ‘dil’ demektir. bk. *glottis*, *The Winston Dictionary*, The John C. Winston Company, College Edition, Printed in the U.S.A., s. 414, Philadelphia, 1946.

⁷⁶ Skeat, Walter William., *An Etymological Dictionary of The English Language*, “New Edition Revised and Enlarged”, Oxford At The Clarendon Press, s. 242, 243, Oxford, 1910. (Dover Publications, Mineola, 2005).

⁷⁷ Atalay, Hâmit, [ve başk.] *İngilizce Türkçe Sözlük, 1. A-I*, Türk Dil Kurumu Yay., Dizgi: Bizim Büro, Baskı: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, s. 1488, 1489, Ankara, 1999.

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/16 Fall 2015

Glossary için şu eserler örnek olarak verilebilir: T. Blount, *Glossographia*, 1674; Edward Lhuys, *Glossography*, Oxford, 1707; Roquefort, J. B. B., *Glossarie de la Langue Romane*, Paris, 1808, 2 vols., With Supplement, 1820; Brockett, J. T., *A Glossary of North Country Words*, Third Edition, 2. vols., Newcastle, 1846; Nares, R. *A Glossary to the Works of English Authors*, particularly Shakespeare and his contemporaries, New edition, by, Halliwell and Wright, 2 vols., London, 1859; Edmondston, T., *Glossary of the Shetland and Orkney Dialect*, Phil. Soc. 1866; Möbius, T., *Altnordisches Glossar*, Leipzig, 1866; Atkinson, Rev. J. C., *Glossary of the Cleveland Dialect*, London, 1868; Engelmann et Dozy, *Glossaire des mots Espagnols et Portugais tirés de l'Arabe*, Second Edition, Paris, 1869; Davies, T., Lewis, O., M. A.; *A Supplementary English Glossary*, 8 vol. London, 1881; Ducange, *Glossarium Mediæ et Infimæ Latinitatis*, conditum a Carolo du Fresne Domino Du Cange... cum Supplementis ... Editio Nova ... a L. Favre, In ten vols., Niort et Londres, 1884-7.

II. Avrupa dillerinde sözlüklere verilen eski ve yaygın adlardan biri de '*lexicon*'dur. (Yun. lexikón, Lat. lexicon, Alm. Lexikon, Fr. lexique, İng. lexicon)... *Lexicon* sözcüğünün İngilizce çoğulu *lexica* (Latince kurala göre) ve *lexicons*'dur.

Gk. λέγειν [*légein*] 'konuşmak, söylemek, demek; toplamak, bir araya getirmek' anlamındadır. Grekçe *leksis*, 'söz söyleme', 'deme', 'deyiş', 'deyim' ve buradan 'denilen şey', 'söz', 'sözcük' anlamına gelir ve Grekçe *légein*, 'söz söylemek, demek' eylemine dayanır. Bunun muhtemelen nötr (yansız/yalın) biçimi olan *leksikos* 'sözlere ait', 'sözlerle ilgili' anlamındadır.⁷⁸

Bu kökten türemiş sözcükler şunlardır: *Legend ... legend-a-ry*, (L. *leg-ere*'den), *leg-ible*, *leg-ibl-y*, *leg-ible-ness*, *leg-i-bili-ty*; *lection*, *lecture*, *legion*, *lesson*; *collect*, *coil (I)*, *cull*, *di-lig-ent*, *e-leg-ant*, *e-lect*, *e-lig-ible*, *intel-lect*, *intel-lig-ent*, *neg-lect*, *neg-lig-ent*, *re-col-lect*, *se-lect*, *pre-di-lect-ion*, *sacri-lege* gibi çok sayıda öteki sözcüklerle birlikte; ve hem de (Gk. λέγειν [*légein*] 'den *lexicon*, *dialect*, *ec-lect-ic*; *log-ic*, *log-arithm*, ve son ekler *-logue*, *logy*; *sylogism*.⁷⁹

Lexicon genellikle Avrupa'da Grek, Latin, Arami, İbrani, Süryani ve Arapça gibi eski (antik, kadim) dillerin sözlükleri için kullanılan bir addır.⁸⁰ Bilindiği gibi İskenderiye kütüphanesinin yöneticisi Bizanslı Aristophanes'in (MÖ 257?- 180?) yazdığı sözlük, *Lexicon* adını taşımaktadır. Bu sözlük, zor ve nadir Grekçe sözcük listesini ve tanımlarını vermekteydi.⁸¹

⁷⁸ "LEXICON, a dictionary. (Gk.) In Blount's Gloss., ed. 1674. – Gk. λεξικόν (with βιβλίον, a book, understood), a lexicon; properly neut. of λεξικός, adj., of or for words. – Gk. λέξι-s, a saying, speech. – Gk. λέγειν, to speak; see **Legend**. Der. *lexico-graph-y*, *lexico-graph-i-c-al*, *lexico-graph-i-c-al-ly*, *lexico-graph-er*; all from γράφειν, to write; see **Graphic**." Skeat, Walter William., *An Etymological Dictionary of The English Language*, "New Edition Revised and Enlarged", Oxford At The Clarendon Press, Oxford, 1910. (Dover Publications, s. 338, Mineola, 2005). *Lexicon* [lek'sikən] n. a dictionary (usu. applied to Greek, Hebrew, Arabic or Syriac)... [Gk. *lexikon*, orig. neut. of *lexikos*, pertaining to words, from *lexis*, a saying, a word, from *legein*, to speak.] *The Cassell Concise English Dictionary*, (Edited by Betty Kirkpatrick), Cassell Publishers Limited, First published, The Bath Press, s. 782, Avon, 1989.

⁷⁹ Skeat, Walter William., *An Etymological Dictionary of The English Language*, "New Edition Revised and Enlarged", Oxford At The Clarendon Press, s. 336, Oxford, 1910. (Dover Publications, Mineola, 2005).

⁸⁰ *Lexicon* /leksɪ'k(ə)n/ n. 1. a dictionary, especially of Greek, Hebrew, Syriac, or Arabic. Until the 19th c. dictionaries of these languages were usually in Latin and entitled *lexicon* rather than *dictionarius*. 2. the vocabulary of a person, language, branch of knowledge, etc. [f. Gk. *lexicon* (*biblion* book), f. *lexis* word (*legō* speak)] Hawkins, Joyce M., *The Oxford Reference Dictionary*, Oxford University Press, s. 475, London, 1986.

⁸¹ Greek and Latin Dictionaries.— The ancestry of modern Western dictionaries is Greek. Aristophanes of Byzantium (257? -?180 B.C.), librarian of Museum of Alexandria, completed a list of rare and difficult Greek words with their definitions. Pamphilus of Alexandria (fl. 50 A.D.) wrote a lexicon in 95 books which absorbed many earlier glossaries, and Aelius Dionysius (fl. 125 A.D.) compiled a lexicon of Attic words in 10 books. Orion of Thebes (fl. first half of 5th century A.D.) compiled an etymological dictionary. The most extensive Greek dictionary of antiquity was compiled by Hesychius of Alexandria, who probably lived in the 5th century A.D. In its original form it seems to have included the names of the authorities for each statement. The Encyclopedia Americana, "Dictionary", International Edition, First published in 1829, Americana Corporation, Volume 12, s. 88, New York, 2006.

Avrupa dilleri sözlüklerine Orta Çağların geçerli dili Latinceye 19. yüzyıla kadar *dictionarius*'dan daha çok *lexicon* adının verildiği görülmektedir. Örnek olarak Hassân Ber Behlûl, (öl. 375/985), *Lexicon Syriacum* (Süryânîce–Arapça Sözlük)⁸², William Bedwell, *Lexicon Arabico–Latinum*. (basılmamıştır); Valentin Schindler, *Lexicon Pentaglotton: (İbrânîce, Keldânîce, Süryânîce, Talmud dili, Arapça)*, Hanovine 1612; François Raphélang, *Lexicon Arabicum*, (Arapça–Latince Sözlük), Leiden 1613, Jacobus Golius, *Lexico-Arabico-Latinum*, Lugduni Batavorum, 1653; Edmund Castell, *Lexicon Heptaglotton (İbrânîce, Keldânîce, Süryânîce, Sâmîrîce, Habeşçe, Arapça, Farsça)*, Londini, 1669;⁸³ Raynouard, M., *Lexique Roman*, 5 vols., Paris, 1836; *Liddell and Scott's Greek-English Lexicon*, 1849; *Lexicon Hebraicum et Chaldaicum*, editit E. F. Leopold, Lipsiæ, 1872; Schmidt, A., *Shakespeare Lexicon*, Berlin and London, 1875.

Yakın dönemlere kadar bu başlıkla sözlükler görmek olasıdır. Redhouse'un Osmanlıca harflerle yazılmış İngilizce-Türkçe sözlüğünün künyesi şöyledir:

*Redhouse, James. W. (li-Ceyms Redhavzi'l-İngilizî), Kitâb-ı Lehcetü'l-Ma'ânî - A Lexicon, English And Turkish, W. M. Watts Printing, London, 1861. 827 s.*⁸⁴

Lexicon teriminin karşılığı İngilizcede ilk kez T. Blount'un *Glossographia* (1674) adlı eserinde verilmiştir. *Lexikón* (*biblion*⁸⁵ ile birlikte) 'kitap' (cüz, sahife, bap, makale, defter, mecmua, telif, divan, sicil, name); 'anlaşılan şey', 'manen anlaşılan şey' demektir ve özel olarak ise 'Kitab-ı İlahiye mecmuası' anlamına gelir.⁸⁶

'*Lexicon*' sözcüğünün türevleri ise şunlardır:

Lexis ['leksis] is. –es ['leksiz] Sözcük dağarcığı, söz varlığı, kelime hazinesi; belli bir dilde bulunan sözcüklerin tümü; bir kimsenin bildiği ya da belli bir konuya ait olan sözcüklerin tümü. Lexeme ['leksim] bir dilin anlamlı en küçük birimi. Lex(icon) + -eme.⁸⁷ Lexique [leksik] is. Özel sözlük, küçük sözlük.⁸⁸ Lexical, ['leksikəl] sf. Sözel, sözlüksel demektir. Lexically ['leksikəl] zf. Sözlükle ilgili olarak Lexicality [ləksikəliti] is. Sözlüksellik demektir.

Lexicography [ləksikəgrəfi] is. Sözlük bilgisi, sözlükçülük, sözlük yapıcılığı; sözlük yazımı ya da derlemesine denir.⁸⁹ Lexicographic [ləksikəgrəfik] ve lexicographical

⁸² Hasan Bar Bahlul (Hasan ibn-i Bahlul) Hristiyan din adamı ve Süryani dilci.

⁸³ *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, "Sözlük", C. 37, s. 400, İstanbul, 2009.

⁸⁴ Redhouse, James. W. (li-Ceyms Redhavzi'l-İngilizî), *Kitâb-ı Lehcetü'l-Ma'ânî - A Lexicon, English And Turkish*, Second Edition, Printed for the mission by A. H. Boyajian, Constantinople, 1877. 827 s.

⁸⁵ Kitap anlamına gelen, Yunanca "biblos" ve Latince "liber" sözcüklerinin ilk anlamı "ağaç kabuğu"ydı... Labarre, Albert, *Kitabın Tarihi (Histoire du livre)*, (çev. Galip Üstün), Yeni Yüzyıl Kitaplığı, İletişim Yay., s. 8, İstanbul, (Tarihsiz).

⁸⁶ Skeat, Walter William., *An Etymological Dictionary of The English Language*, "New Edition Revised and Enlarged", Oxford At The Clarendon Press, Oxford, 1910. (Dover Publications, s. 338, Mineola, 2005); *The Cassell Concise English Dictionary*, (Edited by Betty Kirkpatrick), Cassell Publishers Limited, First published, The Bath Press, s. 782, Avon, 1989.

⁸⁷ *Collins English Dictionary*, (William Collins Sons & Co. Ltd.), Sixty Edition, HarperCollins Publishers, s. 937, Italy, 2003. sözlükbirim [Alm. Lexem, lexikalisches Morphem] [Fr. lexème, monème lexical] [İng. lexeme, lexical morpheme]: Anlambirimin –biçimbirime karşıt olarak- dilbilgisel nitelik taşıyan türü; bir tek anlambirimden oluşan sözlüksel birim. (Ör. oda, ev, yol., vb.) *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, (haz. Berke Vardar), TDK Yay., Sevinç Basımevi, s. 136, Ankara, 1980.

⁸⁸ Lexique, s. m., لغت کتابی *loughat kitâbi*, a.t.; *loughat*, a. Bianchi, T(homas). X(avier) de, *Elsine-i Franseviyye ve Türkiyenin Lügatı*, *Dictionnaire Français - Turc*, Cild-i Şânî, G-Z, Seconde Édition, Typographie de Mme Ve Dondey-Dupré, s. 290, Paris, M DCCC XLVI [1846].

⁸⁹ Lexicographie, s. f., لغت یلمی *loughat*, a. age., s. 290. Sözlükçülük (Lexicographie), Sözlük nevinden eserler meydana getirme işi. *Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yay., Güney Matbaacılık ve Gazetecilik, T. A. O., s. 179, Ankara, 1949. Buradaki **-graphy** [grəfi] sözü, Grekçe *graphein* 'yazmak' eylem kökünden *graphikos* ve Latincedeki biçimi olan *graphicus* 'çizgiye, şekle, resme özgü olan' sözünden gelmektedir. Dilimizdeki **graphic**

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/ 16 Fall 2015

[ˈlɛksɪkə'græfɪk⁹¹] sf. Sözlüksel, sözlük bilgisel, sözlükle ilgili, sözlük yazımıyla ilgili; lexicographically [ˈlɛksɪkə'græfɪk⁹¹] zf. Sözlük bilgisel olarak, sözlük bilgisi bakımından, sözlük bilgisi yöntemiyle demektir. Lexicographist [ˈlɛksɪkə'græfɪk] Sözlük bilimci anlamındadır. Lexicographer [ˈlɛksɪ'kɒgrəfə] is. Sözlükcü, sözlük yazarı; sözleri derleyerek sözlük hâline getiren, sözlük düzenleyen⁹⁰ anlamına gelir.

Lexicology [ˈlɛksɪ'kɒlədʒɪ] is. Sözcük bilimi, leksikoloji⁹¹; sözcüklerin anlamları ve kullanımları ile uğraşan bilgi dalı. Lexicological [ˈlɛksɪkə'lɒdʒɪk⁹¹] sf. Sözcük bilimsel; Lexicologist [ˈlɛksɪ'kɒlədʒɪst] is. Sözcük bilimci, sözcük bilimiyle uğraşan demektir.

Lexigram ['lɛksɪ'grəm] is. Bir sözcüğü temsil eden işaret ya da sembol.⁹² Lexigraphy [lɛk'sɪgrəfi] is. Her sözcüğün ayrı karakterlerle temsil edildiği yazı sistemi.

Lexicostatistics [ˈlɛksɪkə'stə'tɪstɪks] is. Sözlüksel istatistik, tarihsel amaçla bir dildeki sözcüklerin istatistiksel incelenmesi. = *glottochronology*; lexicostatistic(al) sözlüksel istatistik.⁹³

III. Avrupa dillerinde sözlüklere verilen adlardan üçüncüsü 'thesaurus' 'tır.

Thesaurus (θɪ'sɔːrəs), *pl.* thesauri (θɪ'sɔːraɪ), thesauruses n. Hazine, ambar; bilhassa kelime hazinesi, lûgat kitabı,⁹⁴ eş anlamlı sözcükler sözlüğü; alfabetik sıradan çok anlamları arasındaki bağa göre sözcükleri kümeler hâlinde düzenlenmiş olarak veren sözlük demektir.

Aynı kökten gelen **treasure** ['treɪzə] i. 1. [U] hazine, define, gömü; altın, gümüş, değerli taş vb. biçiminde servet, zenginlik: *buried treasure/a treasure hunt* 2. [C] çok değerli şey, hazine: *The library has many art treasures* 3. [C; N] *sam.* çok değerli kabul edilen kimse; hazine, servet gibi insan: *My secretary's a real treasure*⁹⁵ anlamlarına gelir.

Thesaurus, Grekçe *θησαυρός* [*thēsaurós*], 'hazine, akçe, zahire, zahire ambarı' sözcüğünden gelmektedir. Bu sözcüğün hangi eklerden oluştuğu açık değildir. Bir görüşe göre *θη-* [*thē*] 'saklamak, toplamak, yığmak, biriktirmek' köküne *τίθημι* [*tithēmi*] 'koyarım, saklarım' biçiminin geldiği söylenebilir ya da *θήσ-ω* [*thēs-ō*] gelecek zamandaki gibi *θησ-* [*thēs*] biçiminden geldiği düşünülebilir. Sözcük, Grekçeden Latinceye geçmiştir ve Latince *thēsaurus* sözünün akkuzatif durumu *thēsaurum* 'hazine, define' anlamındadır. Orta İngilizce döneminde (Middle

[ˈgræfɪk] sözünün okunuşu olan 'grafik' de 'yazılı, kendisinde yazıya benzer çizgiler olan' anlamından 'göze gösterir gibi tarif ve beyan eder olan'; 'tarif ve tavsife mensup'; 'tarif ve beyan türünden' anlamlarına gelir.

⁹⁰ Lexicographe, s. m., لغت یازان *loughat iāzān*, t.-a.; اهل اللغت *ehl ul-loughat*, اهل لغت *ehli loughat*, a.; لغت نویس *loughat nuvīs*, a.-p. Bianchi, T(homas). X(avier) de, *Elsine-i Fransevîyye ve Türkiyyenin Lügati*, *Dictionnaire Français - Turc*, Cild-i Şānī, G-Z, Seconde Édition, Typographie de Mme Ve Dondey-Dupré, s. 290, Paris, M DCCC XLVI [1846].

⁹¹ Sözlükbilim (Lexicologie), Kelime ve sözlük bilgisi. *Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yay., Güney Matbaacılık ve Gazetecilik, T. A. O., s. 179, Ankara, 1949.

⁹² *Lexis* 'söz' ve *gram*, Grekçe *grámma* 'yazılmış şey, alfabe harfi' demektir ve *graphein* 'yazmak' eyleminden gelir. Anagram (geriye doğru yazılmış; lafz-ı maktûb, çevrik söz), diagram (arasına, yandan yana yazılmış/çizilmiş; şekil, şema, figür), epigram (üzerine yazılmış; latife yahut hicv türünden kısa şiir veya kısa mensûre), program (önceden yazılmış, resmen yazılmış yapılacaklar listesi) sözcüklerinde de bu söz görülmektedir.

⁹³ Bu maddelerin sıralanmasında ve açıklanmasında şu eserlerden yararlanılmıştır: *The Cassell Concise English Dictionary*, (Edited by Betty Kirkpatrick), Cassell Publishers Limited, First publised, The Bath Press, s. 782, Avon, 1989; *Logman – Metro, Büyük İngilizce – Türkçe – Türkçe Sözlük*, (haz. Renkliyıldırım, Önder - Başkan, Özcan - Oktay, Göngör.) Metro Kitap Yayın Pazarlama A.Ş., Birinci Basım, s. 386, İstanbul, 1993; Atalay, Hâmit, [ve başk.] *İngilizce Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yay., Dizgi: Bizim Büro, Baskı: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, s. 2025, Ankara, 1999.

⁹⁴ Redhouse, Sir James, (haz. Birge, J. K., Huri, S., Riggs, C. T., Tietze, A.) *Yeni Redhouse Lügati, İngilizce – Türkçe, Revised Redhouse Dictionary English – Turkish*, Amerikan Bord Neşriyat Dairesi, Kenan Matbaası (1946-1949'a kadar) – Osman Yalçın Matbaası (1949-1950'e kadar), s. 1069, İstanbul, 1950.

⁹⁵ *Logman – Metro, Büyük İngilizce – Türkçe – Türkçe Sözlük*, (haz. Renkliyıldırım, Önder - Başkan, Özcan - Oktay, Göngör.) Metro Kitap Yayın Pazarlama A.Ş., Birinci Basım, s. 1580, 1621, İstanbul, 1993.

English 1200-1500) sözcük, *tresorie*, *tresorye* biçimindedir. Eski Fransızca döneminde (Old French, 842-1350) ise *tresorerie* biçimindedir ve Randle Cotgrave'nin *A French and English Dictionary* (London 1660) adlı eserinde *thresorerie* biçiminde geçmektedir. Öyle ki *treasury* ['treʒəri] (hazine) sözcüğü, *treasurership* sözcüğünün kısaltılmış biçimidir. Hem de *treasure-trove* [tre'ʒəɪ trəʊv] yani 'bulunmuş hazine, define' anlamındadır. Eski Fransızcada *tresor* ve Fransızcada *trésor*, 'mal, akçe (altın, gümüş), hazine, define' demektir. Sözcük, İtalyanca *tesoro*, İspanyolca *tesoro*, Portekizce *thesouro* biçimindedir.⁹⁶

Bir görüşe göre bu sözcük Ari (Aryan) kök, *dhā* 'koymak, yerleştirmek' eylemine dayanır. Sonra Grekçede *thēsaurós* ve Latince *thēsaurus* biçimlerinde görülür. Bunun yanında *treasure* biçimi de kullanılmaktadır. İki birden 'doublet' örneğini oluşturur.⁹⁷ Bilindiği gibi 'doublet' aynı kökten gelen fakat biçimleri ve anlamları ayrı olan iki (ya da daha fazla) sözcükten biri demektir. Örneğin *shirt* ve *skirt* gibi. Bu örnekte kökenleri bir olsa da sözcüklerin hem biçimleri farklı, hem de anlamları (gömlek ve etek) farklıdır. Aynı kökten gelen *thesaurus* ve *treasure* sözcüklerinin biçimlerinin farklı, anlamları (değerli nesne, hazine, define) benzer görünse de *thesaurus* ayrıca 'sözlük ve ansiklopedi'⁹⁸ anlamında olduğundan anlam farkı bulunmaktadır.

Bu adı taşıyan sözlüklere şu eserler örnek olarak verilebilir: Robert Estienne'nin (1503-1559) Latince *Thesaurus Language Latinae*, 1531⁹⁹; Cooper, T., *Thesaurus Linguae Romanae et Britannicae*, 1565; Antonius Giggeius, *el-Kāmūsü'l-Muḥīṭ Thesaurus Language Arabicae: Kenzū'l-luġati'l-'Arabiyye* I-IV, Mediolani, 1632; Thomas Novaria, *Thesaurus, Arabico Syro-Latinus* (Arapça – Süryanice – Latince), Roma, 1636 ve François à Mesgnien Meninski, *Thesaurus linguarum orientalium, Kenzū'l-luġāti 'ş-şarkīyye*. (Türkçe–Arapça-Farsça), I-IV. Viennae, 1680-1687 gibi.¹⁰⁰ Daha sonra sözcük Latince'den öteki dillere geçmiştir.

IV. Avrupa dillerinde sözlüklere verilen adlardan dördüncüsü ve en yaygın olanı 'dictionary'dir. (Lat. dictionarius, Fr. dictionnaire, İsp. diccionario, İng. dictionary).

Latince *dictionarius* terimi ilk kez, yeni başlayanların kullanımı için konu başlıkları altında sınıflandırılmış Latince tabirler ve sözcükler koleksiyonu adında, yaklaşık 1225 yılında John Garland (Joannes de Garlandia, c.1180-c.1252) tarafından kullanılmıştır.¹⁰¹

⁹⁶ Skeat, Walter William., *An Etymological Dictionary of The English Language*, "New Edition Revised and Enlarged", Oxford At The Clarendon Press, s. 641, 662, Oxford, 1910. (Dover Publications, Mineola, 2005).

⁹⁷ Shipley, Joseph T., *Dictionary of Word Origins*, Printed in the United States of America, Littlefield, Adams & Co. Paterson, N. J., s. 356, 362, (Basım yeri yok) 1961. ve "DHE (=dhē), weak grade dhe (Teut. *dē, *dō) to put, place, set, do. Sanskrit dhā, to place, put; ..." Skeat, Walter William., *An Etymological Dictionary of The English Language*, "New Edition Revised and Enlarged", Oxford At The Clarendon Press, Oxford, 1910. (Dover Publications, s. 753, Mineola, 2005). Ayrıca bk. Onions, C. T. (with the assistance of Friedrichsen, G. W. S., Burchfield, R. W.), *The Oxford Dictionary of English Etymology*, At The Clarendon Press, First Published, Oxford University Press, (Printed in China), s. 916, Oxford, 1966.

⁹⁸ Hawkins, Joyce M., *The Oxford Reference Dictionary*, Oxford University Press, s. 855, London, 1986.

⁹⁹ The Encyclopedia Americana, "Dictionary", International Edition, First published in 1829, Americana Corporation, Volume 12, s. 88, New York, 2006.

¹⁰⁰ Meninski, Franciscus à Mesgnien, *Thesaurus Linguarum Orientalium, Turcicae – Arabicae – Persicae; Lexicon Turcicae – Arabicae – Persicae, I, II, III, IV, V, VI*. Mit Einleitung und mit einem türkischen Wortindex, von Stanisław Stachowski, sowie einem Vorwort, von Mehmet Ölmez. I: Von *elif* bis *chy*, ç - ı, II: Von *dal* bis *lam*, ɟ - ɟ, III: Von *mim* bis *je*, ɟ - ɟ, IV: *Grammatica Turcica*, V: *Onomasticum, Latino-Turcico-Arabico-Persicum simul idem Index Verborum Lexici Turcico-Arabico-Persicum*, VI: *Index der Turkishen Wörter...* Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 27, Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık Limited Şirketi, Şafak Matbaacılık, İstanbul, 2000. İlk üç cildi sözlük, 6080 sayfa.

¹⁰¹ "Dictionarius was used about 1225 by John Garland (Joannes de Garlandia, c.1180-c.1252) in the title of a collection of Latin phrases and words classified under subject headings for the use of beginners." The Encyclopedia Americana, "Dictionary", s. 87, Volume 12, International Edition, First published in 1829, Americana Corporation, New York, 2006; **dictionary** di.kʲənəri book treating the words of a language or an author, their forms and uses. XVI. –medL. *dictiōnārium* (sc. manuāle MANUAL) and *dictiōnārius* (sc. liber book), f. L. *dictiō* phrase, word; see DICTION, -ARY. ¶ *Dictionarius*

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/ 16 Fall 2015

İngilizcede ise ilk kez ‘dictionarie’ terimi, Henry Cockeram’ın *The English Dictionarie*, London, 1632 adlı eserinde geçtiği görülüyor.¹⁰²

Bunun dışında bu terimin geçtiği şu eserler örnek olarak verilebilir: Cotgrave, Randle, *A French and English Dictionary*, with another in English and French; ed. J. Howell, London, 1660; İspanyol Kraliyet Akademisi, *Diccionario de la lengua Castellana*’yı (Kastilya Dili Sözlüğü) Madrid, 1726-1739, 6 Cilt; *Dictionary of the English Language*, (İngiliz Dilinin Sözlüğü) London, 1755; Lye, E., Manning O., *Dictionarium Saxonico-et-Gothico-Latinum*, 2 vols., London, 1772; Maximilien-Paul-Émile Littré, *Dictionnaire de la Langue Française*, (Fransız Dilinin Sözlüğü) Paris, 1863-1873; *The Oxford English Dictionary*, (Oxford İngilizce Sözlüğü) The Philological Society, London, 1933.¹⁰³ J. B. Duval, *Dictionarium Latino-Arabicum Davidis Regis* (Latince-Arapça), Paris, 1932¹⁰⁴; *Johnson’s Dictionary of the English Language*; ed. by the Rev. H. J. Todd., 3 vols., London, 1827; Richardson, J., *A Dictionary, Persian, Arabic, and English*, new edition, by F. Johnson, London, 1829; Courteille, P. de, *Dictionnaire Turk-Oriental*, Paris, 1870; Zenker, J. T., *Dictionnaire Turc-Arabe-Persan*, 2 vols., Leipzig, 1866-76; Forbes, D., *Hindustani Dictionary*, London, 1848; Benfey, T., *Sanskrit-English Dictionary*, 1866, Palmer, E. H., *A Concise of the Persian Language*, London, 1876; Webster, N., *International Dictionary of the English Language*; ed. N. Porter, Springfield, Mass., 1898; *English Dialect Dictionary*, ed. Prof. Wright, 6 vols., Oxford, 1898-1905.

dictionary /'dɪkʃənəri|neri/ i. 1. sözlük, lügat, kamus; sözcükleri, anlamları ve sesletimleriyle birlikte alfabetik bir dizin içinde veren kitap: *This book is a dictionary* 2. yabancı dil sözlüğü; her sözcüğün bir başka dildeki karşılığını veren kitap: *a German English-English dictionary* 3. (bir şey) sözlüğü; özel konulu sözlük; belli bir konuyu ilgilendiren sözcükleri ve sözcük tanımlarını içeren kitap: *a science dictionary | a dictionary of place names*.¹⁰⁵

Dictionary terimi, Latince *diction* sözüne dayanır ve *diction* ‘diksiyon, telaffuz, sesletim; söyleme, söyleyiş biçimi, söyleyiş tarzı, söylem, ifade, üslup; söylenen şey, söz, sözcük, ibare’ demektir.¹⁰⁶ –ary ... “mensup; ait; için yer” mânalarında son ektir¹⁰⁷. Bu durumda “sözlere

was used c. 1225 by the Englishman Joannes de Garlandia for a collection of L. words arranged according to subject, and in XIV the Frenchman Peter Berchorius (pierre Bersuire) wrote a ‘Dictionarium morale utriusque testamenti’, containing 3,514 words used in the Vulgate, with moral expositions. Onions, C. T. (with the assistance of Friedrichsen, G. W. S., Burchfield, R. W.), *The Oxford Dictionary of English Etymology*, At The Clarendon Press, First Published, Oxford University Press, (Printed in China), s. 266, Oxford, 1966.

¹⁰² AnaBritannica, “Sözlük”, Genel Kültür Ansiklopedisi, Ana Yayıncılık A.Ş. ve Encyclopaedia Britannica, Inc. İşbirliği ile, Ana Yayıncılık Sanat Ürünlerini Pazarlama Sanayi ve Ticaret A. Ş., Güzel Sanatlar Matbbası, C. 19, s. 587, İstanbul, 1990; Cockeram, H., *The English Dictionarie*, By H. C. Gent, 7th ed., 8 vo., London, 1642. (First ed. 1632).

¹⁰³ AnaBritannica, “Sözlük”, Genel Kültür Ansiklopedisi, Ana Yayıncılık A.Ş. ve Encyclopaedia Britannica, Inc. İşbirliği ile, Ana Yayıncılık Sanat Ürünlerini Pazarlama Sanayi ve Ticaret A. Ş., Güzel Sanatlar Matbbası, C. 19, s. 587, İstanbul, 1990. Ayrıca bk. C. 12, s. 305.

¹⁰⁴ *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, “Sözlük”, C. 37, s. 400, İstanbul, 2009.

¹⁰⁵ *Logman – Metro, Büyük İngilizce – Türkçe – Türkçe Sözlük*, (haz. Renkliydırım, Önder - Başkan, Özcan - Oktay, Göngör.) Metro Kitap Yayın Pazarlama A.Ş., Birinci Basım, s. 386, İstanbul, 1993.

¹⁰⁶ *Diction*, s. f., سوز *seuz*, سويليش *seuileich*, t.; كلمه *kelimè*, يباره *’ybàrè*, الفاظ *elfāz*, a. Bianchi, T(homas). X(avier) de, *Elsine-i Fransevîyye ve Türkiyyenin Lügati*, *Dictionnaire Français - Turc*, Cild-i Evvel, A-F, Seconde Édition, Typographie de Mme Ve Dondey-Dupré, s. 510, Paris, M DCCC XLVI [1846]; **diction** /'dɪkʃən/ i [U] söylem, söyleme biçimi; sözcükleri ve deyimleri seçme: *poetic diction*. 2. sesletim, diksiyon, sözcükleri söyleme tarzı; duru, açık, vurgulara ve ses yükselmelerine tam uyarak konuşma: *Actors need training in diction*... 3. **poetic diction** şiir dili, şiir söylemi; düzyazıda (PROSE) ve konuşmada pek kullanılmayan özel sözcüklerin ve deyişlerin şiirdeki kullanımı. *Logman – Metro, Büyük İngilizce – Türkçe – Türkçe Sözlük*, (haz. Renkliydırım, Önder - Başkan, Özcan - Oktay, Göngör.) Metro Kitap Yayın Pazarlama A.Ş., Birinci Basım, s. 386, İstanbul, 1993.

¹⁰⁷ Okçuğil, K. M. Vâsif, *İngilizce – Türkçe Büyük Lügat*, (*A Complete Dictionary, English – Turkish*), Kanaat Kitabevi, Ahmet Sait Matbaası, C. 1, s. 66, İstanbul, 1943. –ary¹ /-əri|eri/ son-ek [→i] 1. bir şeye ait, bir şey ile ilgili, bir şey ile bağlantılı; (bir şey) yeri, (bir şey) için yer: *library/aviary/ovary* 2. ilgili bir kişiyi gösteren bir ek; bir şeye ait, bir şey ile

mensup, sözlere ait; söylenen şeylerin, emirlerin, kararların, kararları ifade eden sözlerin yeri, sözlerin bulunduğu kitap, sözlük” anlamına gelmiştir.

Öncelikle *diction* sözü, “diksiyon, sözcükleri söyleme tarzı, söyleyiş biçimi, söyleyiş” anlamına gelir. Sözcük Latince’dir, buradan Fransızca’ya ve öteki Avrupa dillerine geçmiştir. Fransızca *diction*, diksiyon, söyleyiş, söz söyleme, nutuk veya söyleme, söylenen şey, söz, lügat anlamlarına gelir. Latince akuzatif biçimi *dictiōnem*’dir ve bu *dictio* “söylenen şey, söz, lügat; söz söyleme, nutuk” yalın durumundan gelir; eylem kökü ise *dict-*’tir. Bu kök, *dicere* “demek, söylemek” eylem kökünün ortacıdır, hem de “karar vermek, emretmek, tenbih etmek, ferman etmek” anlamındadır; *dicāre* “söylemek, nakletmek, ifade etmek, hikāye etmek, takrir etmek, tebliğ etmek, beyan etmek; ilan etmek, yaymak, söylemek, açıklamak” eylemi ile aynı köktendir. Bu eylem kökü Latince dışındaki dillerde şöyledir: Grekçe *δείκνυμι* [*deiknumi*], “göstermek, söylemek, haberini vermek”; Sanskritçe *diç*, “göstermek, söylemek, ifade etmek; ortaya çıkarmak, ortaya koymak, irat etmek, nakletmek, zikretmek”; Gotça¹⁰⁸ *ga-teihan*, “söylemek, nakletmek, ifade etmek, hikāye etmek, takrir etmek, tebliğ etmek, beyan etmek; haber vermek, bildirmek, ifade etmek”; Almanca *zeigen*, “göstermek, söylemek, haberini vermek” anlamlarına gelir. İndo-Germen (Hint-Germen/Hint-Avrupa) kökü *deik*’tir ve “göstermek, söylemek, ifade etmek, haberini vermek” anlamlarına gelir.¹⁰⁹

Bilindiği gibi Hint Avrupa dil ailesinin Roman kolundaki dillerden Fransızca *dictionnaire*¹¹⁰, İspanyolca *diccionario*, İtalyanca (İtaliano) *dizionario*, Portekizce *dicionário*, Rumence *dictionar* sözcükleri Latince’deki sözcüğün bu dillerde aldığı biçimlerdir.

ilgili olan kimse, bir yerde çalışan, bir görevde bulunan kişi: *missionary/adversary/functionary*. -ary² son-ek [i→s] 1. bir şeye ait, bir şey ile ilgili veya bağlantılı; *customary/budgetary*. *Logman – Metro, Büyük İngilizce – Türkçe – Türkçe Sözlük*, (haz. Renkliydırım, Önder - Başkan, Özcan - Oktay, Göngör.) Metro Kitap Yayın Pazarlama A.Ş., Birinci Basım, s. 62, İstanbul, 1993.

¹⁰⁸ Hint-Avrupa dillerinin Germen kolunun Doğu, Kuzey ve Batı olmak üzere üç dala ayrılmıştır. Doğu dalı tarih öncesinde İskandinavya’nın güney bölümüne sınırlanmış bulunuyor ve başlıca Gotça ile temsil ediliyordu. İsveç’in Gotland adasıyla Göteland bölgesi bu dilin eski bir merkezi sayılabilir. M.S. II. yüzyılda Gotça, Baltık Denizinin güney kıyılarına, oradan da Vistula ırmağı yoluyla Karadenize kadar inmiş ve III. yüzyılda aşağı Tuna ile Dnepr ırmağı arasında kurulan Got devletinin resmî dili olmuştur. Bu devletin Ostrogot (doğu) ve Visigot (batı) olarak ikiye bölünmesi ve Gotların batıya doğru akın etmesiyle, Got dili de bu şekilde ikiye bölünmüş, Doğu Gotça İtalya’da (493-555) kurulan Ostrogot, Batı Gotça da Fransa ile İspanyada (418-711) kurulan Visigot devletlerinde bu yüzyıllarda konuşulmuştur... ve bu dil VI. yüzyıla kadar Avrupa’da kullanılmıştır. Attilâ zamanındaki Hun devletinde Hun Türkçesinin yanbaşında Gotça da kullanılmakta idi. . Dilâçar, A., *Dil, Diller, Dilcilik*, TDK Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 131, Ankara, 1968.

¹⁰⁹ DICTION manner of discourse (konuşma tarzı, söyleme biçimi). (F. -L.) In Shak. Hamlet, V. 2. 123. -F. *diction*, ‘diction (diksiyon, telaffuz, sesletim), speech or saying (söz söyleme; söylenen söz) veya (söz söyleme, deme; söylenen söz, deyiş)’; Cot. -L. acc. *dictiōnem*, from nom. *dictio*, a saying, speech; cf. *dict-*, pp. stem of *dicere*, to say (söylemek, demek), also to appoint (hem de karar vermek, emr etmek); from the same root as *dicāre*, to tell (söylemek), publish (yaymak, yayınlamak). + Gk. *δείκνυμι*, I show, point out (gösteririm, söylerim); Skt. *diç*, to show (göstermek, söylemek), produce (çıkarmak, husule getirmek, irat etmek); Goth. *ga-teihan*, to tell, announce (haber vermek, bildirmek); G. *zeigen*, to point out. -√ DEIK, to show, point out (göstermek, söylemek); Brugmann i. § 207 Der. *diction-ary*; also *dictum* (neut. sing. of L. pp. *distus*), pl. *dicta*; and see *ditto*. Hence also *bene-diction*, *benison*, *male-diction*, *malison*, *contra-diction*, &c. From the same root are *indicate*, *indict*, *index*, *avenge*, *judge*, *preach*, &c. Skeat, Walter William., *An Etymological Dictionary of The English Language*, “New Edition Revised and Enlarged”, Oxford At The Clarendon Press, Oxford, 1910. (Dover Publications, s. 168, Mineola, 2005).

¹¹⁰ Dictionnaire, s. m., لغت *luoghat*, لغت کتابی *luoghat kitābi*, — de médecine, لغت الفاظ طیبیة *luoghati elfāzi thyybiyye*. — Consulter le dictionnaire, لغت *luoghatè mourādje’at it*. Bianchi, T(homas). X(avier) de, *Elsine-i Franseviyye ve Türkiyyenin Lügati*, *Dictionnaire Français - Turc*, Cild-i Evvel, A-F, Seconde Édition, Typographie de Mme Ve Dondey-Dupré, s. 510, Paris, M DCCC XLVI [1846].

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/ 16 Fall 2015

Bu kökten türeyen sözcüklerin başlıcaları şunlardır:

Dictum ['diktəm] s. (Lat.) hüküm, karar; söz; meşhur söz, özdeyiş anlamındadır¹¹¹ ve *dictum*, Latince *distus* ortaçağın tekil, nötr (yansız) biçimidir. Çoğulu *dicta*'dır.

Benediction [ˈbeni'dikʃən] hayır dua, hayır duası; hamt, şükür; bereket, hayırlı sonuç; Katolikler arasında manastır reisinin bir makama getirilişinde icra olunan dua ve tebrik ayini. Bu sözün kökeni Latince *bene* “iyi” ve *dicere* “söylemek” öğelerinin birleşmesinden oluşan *benedicere* biçiminden gelir.

Benison ['benizən, -sən] s. hayır dua, hayır duası. Sözcük Latince *benedictiō*, Eski Fransızca *beneison* biçiminden gelmektedir.

Malediction [ˈmæli'dikʃən] s. lanet, beddua, fena dua anlamındadır. Sözcük Latince *maledictiō* “söğme, sövgü” biçiminden Eski Fransızcaya geçmiştir; buradaki *male* “fena, kötü” ve *dicere* “söylemek” anlamına gelir.

Contradiction [ˈkɒntrədɪkʃən] tekdüz, inkâr, tenakuz, ihtilaf, tezat demektir; *contra* “karşı” ve *dicere* “söylemek” sözlerinden oluşan Latince *contrādicere* sözünden gelmektedir.

Indicate ['ɪndɪkeɪt] göstermek, delalet etmek; tayin etmek, işaret etmek; tarif etmek demektir. *In-* “içinde” ve *dicere* “çağırarak, nida etmek, ilan etmek, açıkça söylemek, bildirmek” öğelerinden oluşan Latince *indicare* göstermek, söylemek, haberini vermek” sözünden gelmektedir.

Indict [ɪn'daɪt] “hakkında şikâyet edip mahkemeye çekmek; cinayet yahut suç ile itham etmek” eylemi de, *enditen* “söylemek, inşat etmek; söyleyip yazdırmak” eyleminin değişik bir biçimidir. *index* ['ɪndeks] şahadet parmağı, işaret parmağı; fihrist, dizin. Latince “aletin bir nesne gösterir olan eli, el, parmak, akrep” Buradan “işaret parmağı; lakap, unvan, indeks, dizin. Bu biçim *indicare* “göstermek, meydana koymak, keşfetmek, söylemek, faş etmek” eyleminden gelmektedir.

Index ['ɪndeks] s. (pl. indexes ['ɪndeksɪz], indices ['ɪndɪsɪz]) şahadet parmağı; kol ve parmak; saat ve emsalinin akrebi yahut yelkovanı; yol göstermek için dikilen milin kolu; delil, alamet, fihrist, kitap fihristi, dizin demektir.

Avenge [ə'vendʒ] intikamını almak, karşılığını etmek, acısını çıkarmak. Latince *vindicare* “(bir şey)e sahip çıkmak; (üzerinde) hak iddia etmek; tedip etmek, tekdir etmek, mücazat etmek, cezasını vermek, incitmek” anlamındadır. Latince Eski Fransızcaya *avengier* “intikam almak” biçiminde geçmiş, sonra *vengier* “intikam almak” biçimini almıştır. Bu sözcükteki *a*, ön ektir ve (L. *ad*, -a, -e) ekinden gelir.

Vengeance [venʒəns] mükâfat, mücazat, ceza, layık. Latince *vindicare* “(bir şey)e sahip çıkmak; (üzerinde) hak iddia etmek; tedip etmek, tekdir etmek, mücazat etmek, cezasını vermek, incitmek” Buradan Eski Fransızcaya *venger* “intikamını almak, karşılığını etmek, acısını çıkarmak” biçiminde geçmiştir.

Vindicate ['vɪndɪkeɪt] hakkını teyit etmek, ıskat etmemek [düşürmemek, ibtal etmemek], bilfiil vikaye etmek, korumak; iltizam edip haklı ve kabahatsiz olduğunu iddia ve ispat etmek. Latince *vindicare*, “yasal olarak sahip çıkmak, yasal olarak iddia etmek; haksız olarak iddiada bulunmak; intikamını almak; karşılığını etmek, acısını çıkarmak” kökünden gelmektedir; ortaçağ biçimi *vindicatus* sözcüğüdür. Latince *vindex*'in çekim kökü *vindic-* “davacı, iddia edici” demektir. Aslen ‘arkadaşını koruyan ve destekleyen’ anlamındadır. Latince *ven-*, yardım eden, destekleyen;

¹¹¹ Dictum, s. m., حکم *hukm*, مضمون *mazmoun*, a. Bianchi, T(homas). X(avier) de, *Elsine-i Fransevîyye ve Türkiyyenin Lüğati*, Dictionnaire Français - Turc, Cild-i Evvel, A-F, Seconde Édition, Typographie de Mme Ve Dondey-Dupré, s. 511, Paris, M DCCC XLVI [1846].

win-e, arkadaş anlamındadır; ve *dic-āre*, ‘kararlaştırmak’; *dīcere*, ‘demek, söylemek’ anlamlarıdır.

Judge [dʒʌdʒ] ayırt etmek, fasl etmek, katetmek; davasını rüyet etmek, davasını görüp hakkında hüküm ve ilam vermek; hakkında bir fikir ve zanna uymak; hakkında kötü zanna sahip olmak; anlamak, demek, kıyas etmek; farkına varmak, tefrik etmek, temyiz etmek, künh ve hakikatine vasıl olmak; üzerine hâkim olup hükûmet etmek; anlamak, zann etmek, kıyas etmek; söylemek, demek; hükmetmek, karar vermek, tefrik ve temyiz etmek; hâkim olmak, hükûmet etmek. Latince *judex* ‘hâkim, yargıç’ demektir, Latince kökü *iū-dic-* sözüdür ve ‘hukukun ne olduğunu gösteren’ anlamındadır. Bu da *iū-s*, ‘yasa, hukuk’, and *dic-āre*, ‘göstermek, bildirmek’ sözlerinden oluşmaktadır; *jūdicāre* ‘hükümünü geçirmek’; buradan Eski Fransızcaya *jugier* biçiminde geçmiştir.

Preach [pri:tʃ] vaaz yoluyla beyan ve ilan etmek; Bu sözcük Kilise Latincesi *praedicāre* ‘kutsal konular üzerinde açıkça söz söylemek’ biçiminden gelmektedir. Latinedeki anlamı ise “açık bir biçimde çağırmak, ilan etmek, açıkça söylemek; hâl diliyle bildirmek” demektir. -L. *prae*, ‘önüne, önünde’, ‘insanların önünde’, ‘halkın önünde’; ve *dicāre*, ‘nida etmek, ilan etmek’ anlamına gelir. Buradan Eski Orta Fransızcaya *prechier* biçiminde geçmiş, sonra *prêcher* biçimini almıştır. Bu *dicāre* sözcüğü *dīcere*, ‘demek, söylemek’ sözcüğüyle aynı köktendir.

Predicate ['predi:kət] v.a. demek, söylemek, ilan etmek, beyan etmek; kaziyede (önermede, cümlede) hüküm ve isnat etmek; teyit etmek, ifade etmek, göstermek, bildirmek. Latince *praedicāre* ‘yüksek sesle söylemek, çağırmak, ilan etmek, yaymak’ demektir. Bunun ortaçağ biçimi *praedicatus* sözcüğüdür ve *prae* ‘önünde, halkın önünde’ ve *dīcere* ‘demek, söylemek’ sözcüklerinin birleşmesinden oluşmuştur.

V. Avrupa dillerinde sözlüklere verilen bir başka ad **vocabulary**’dir. Alm. *Wortschatz*.

Vocabulary /və'kæbjuləri, vəu-|bjələri/ i. 1. (belli bir kimsenin bildiği) tüm sözcükler, sözcük dağarcığı, söz varlığı, kelime hazinesi: *Our baby's just starting to talk; he's got a vocabulary of about ten words.* | *the average vocabulary of an intermediate student* | *to build up/extend one's vocabulary* | *to have a limited/extensive vocabulary* | *her musical vocabulary* | *The word "failure" is not in my vocabulary* (=Benim kitabımda “başarısızlık” diye bir şey yazmaz; ne kadar zor olursa olsun bir şeyi bütün gücümle yapmaya çalışırım.) 2. (belli bir tür işte, bir meslekte, vb. kullanılan) birtakım özel sözcükler, terimler topluluğu: *I find it difficult to understand the vocabulary of the lawcourts* 3. sözlükçe; genl. alfabetik sıraya göre dizilip anlamları da verilmiş bulunan, bir sözlükten daha küçük ölçekte sözcük listesi¹¹² anlamlarına gelir.

Vocabulary sözcüğü, *vocable* ‘terim, sözcük’ sözüne dayanır. Aslen Latince olan sözcük, daha sonra Fransızcaya geçmiştir. Latince *vocā-re*, ‘çağırmak, davet etmek’ anlamındadır. Sözcük, *vōx*, *vōc-* ‘ses, seslenmek’ köküyle ilgilidir; ve *voice* ‘ses, seda, avaz’ demektir. Latince *vocābulum* ‘ad, nam’ anlamındadır. Geç Latince biçimi *vocābulārium*’dur. Fransızca *vocabulaire* ‘söz varlığı, küçük sözlük, sözlükçe¹¹³; sözlük’ anlamındadır; buradan ‘sözcük dünyası’ anlamına da gelir.

¹¹² *Logman – Metro, Büyük İngilizce – Türkçe – Türkçe Sözlük*, (haz. Renkliydırım, Önder - Başkan, Özcan - Oktay, Göngör.) Metro Kitap Yayın Pazarlama A.Ş., Birinci Basım, s. 1689, İstanbul, 1993.

¹¹³ Sözlükçe (Lügatçe, Vocabulaire), Kelimelerin yalnız anlamını pek kısa olarak gösteren veya yalnız bir sanat, bir bilim yahut bir halk sınıfının kullandığı kelimeleri içine alan küçük sözlük. *Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yay., Güney Matbaacılık ve Gazetecilik, T. A. O., s. 179, Ankara, 1949.

Bu kökle ilgili sözcükler şunlardır: *vocāre, voc-al, voc-able, voc-at-ion, voci-fer-at-ion, ad-voc-ate, avoc-at-ion, ad-vow-son, avouch, con-voc-at-ion, con-voke, equi-voc-al, e-voke, in-voc-ate, in-voke, ir-re-voc-able, pro-voke, re-voke, uni-vocal, vouch, vouch-safe, vow-el*.¹¹⁴

Bu adı taşıyan sözlüklere şu eserler örnek olarak verilebilir: *Vocabolario*, Crusca Akademisi, Floransa, 1612.¹¹⁵ P. S. Pallas, *Linguarum Totius Orbis, Vocabularia Comparativa*, Petersburg, 1787;¹¹⁶ Forby, *The Vocabulary of East Anglia*, by the late Rev. Robert Forby, 2 vols. London, 1830; Berry, *Vocabulaire du Berry*; par un amateur du vieux Langage, Paris, 1842; T. Wright, *Anglo-Saxon and Old English Vocabularies*, 2 vols., 2nd ed., R. P. Wülcker, London, 1884; T. Wright, *Vocabularies*, (First Series), Liverpool, 1857; (Second Series), Liverpool, 1873; Wright, T., *Anglo-Saxon and Old English Vocabularies*, 2nd ed.; ed. R. P. Wülcker, 2 vols., London, 1884; Zambaldi, F., *Vocabolario Etimologico Italiano*, Città di Castello, 1889.

Vocabulary sözcüğü yerine Almancada kullanılan **Wortschatz** bileşik sözcüğü *Wort* ‘söz, kelime, lûgat’¹¹⁷ ve *Schatz* ‘define, gömü, hazine’¹¹⁸ sözlerinden oluşmaktadır ve ‘bir dilin sözleri, söz dağıncığı, kelime hazinesi’¹¹⁹ anlamına gelir.

Berghaus, H., *Der Sprachschatz der Sassen*; (Saksonca Dil Hazinesi) Vol. I, A-H. Vol. 2, I-N, Vol. 3 (unfinished), O-Paddeln, Brandenburg, 1880. (Low German dialect: Saxon); Paul Menzerath, *Die Architektonik des deutschen Wortschatzes*. (Almanca Kelime Hazinesinin Yapısı) Dümmler, Bonn/Hannover/Stuttgart 1954; Wolfgang Klein, *Von Reichtum und Armut des deutschen Wortschatzes*. In: *Reichtum und Armut der deutschen Sprache. Erster Bericht zur Lage der deutschen Sprache*. (Alman Kelime Hazinesinin Zenginliği ve Fakirliği Hakkında, içinde: Alman Dilinin Zenginliği ve Fakirliği. Alman Dilinin Durumu Hakkında İlk Rapor), Herausgegeben von der Deutschen Akademie für Sprache und Dichtung und der Union der deutschen Akademien der Wissenschaften. De Gruyter, Berlin/Boston 2013.

VI. Avrupa dillerinde sözlüklere verilen verilen bir diğer ad İngilizce ve ondan etkilenen dillerde görülen ‘**wordbook**’tur.

Wordbook, ‘lûgatçe, lûgat kitabı,¹²⁰ sözlük, lûgat’¹²¹ demektir.

¹¹⁴ Skeat, Walter William., *An Etymological Dictionary of The English Language*, “New Edition Revised and Enlarged”, Oxford At The Clarendon Press, Oxford, 1910. (Dover Publications, s. 694, Mineola, 2005).

¹¹⁵ AnaBritannica, “Sözlük”, Genel Kültür Ansiklopedisi, Ana Yayıncılık A.Ş. ve Encyclopaedia Britannica, Inc. İşbirliği ile, Ana Yayıncılık Sanat Ürünlerini Pazarlama Sanayi ve Ticaret A. Ş., Güzel Sanatlar Matbbası, C. 19, s. 587, İstanbul, 1990.

¹¹⁶ Bu sözlük 285 kavramı temel alarak 200 Asya ve Avrupa dilinde bu kavramların karşılıklarını vermiş, böylece aynı zamanda çokdilli sözlüklerin örneğini de göstermiştir.1790-91 (Petersburg) baskısına, Afrika ve kimi Amerika dillerinin gereçlerinin de eklendiğini görüyoruz. Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*, TDK Yay. Ankara Üniversitesi Basımevi, Cilt III, s. 72, Ankara, 1962.

¹¹⁷ **Wort** n söz; *gramm. auch* kelime, lûgat ... Jansky, Herbert, *Deutsch Türkisches Wörterbuch*, Otto Harrassowitz, s. 482, Wiesbaden, 1961. **Wort** das, -(e)s/-e 1. ç. **Wörter** Kelime, sözcük ... 2. Anlatım, tabir, deyiş, ifade ... 3. Söz, lâf, lâkırdı; ifade, konuşma ... 4. Vecize, öz deyiş, ata sözü ... 5. Söz, vaat ... 6. Metin ... Önen, Yaşar – Şanbey, Cemil Ziya, (Baskıya haz. Vural Ülkü) *Almanca – Türkçe Sözlük*, AKDITYK, TDK Yay., 2. C. O-Z., s. 1320, Ankara, 1993. **söz** s Wort; ... Heuser, Fritz – Şevket, İlhami, (Alman Mektebi Muallimlerinden ve Harp Akademisi Almanca Muallimi – İstanbul Darülfünunu Hukuk Fakültesi Mezunlarından) *Türkçe-Almanca Lûgat, Türkisch-Deutsches Wörterbuch*, Universum Matbaası, s. 389, İstanbul (Galata), 1931.

¹¹⁸ **Schatz** m vergabener define, gömü: *angesammelter Reichtum, Staatsschatz* hazne; **ein reicher ~ an Erfahrungen**: zengin tecrübeler; **Schätze**: servetler; *geliebte(r)* sevgili; *KoseWort mein ~*: sevgilim, kuzum, iki gözüm. Jansky, Herbert, *Deutsch Türkisches Wörterbuch*, Otto Harrassowitz, s. 340, Wiesbaden, 1961.

¹¹⁹ **Wortschatz** m **der ~ einer Sprache**: bir dilin sözleri; **der ~ einer Person**: bir kişinin bildiği sözler. Jansky, Herbert, *Deutsch Türkisches Wörterbuch*, Otto Harrassowitz, s. 482, Wiesbaden, 1961. **Wortschatz der, -es** Söz dağıncığı, kelime hazinesi. Önen, Yaşar – Şanbey, Cemil Ziya, (Baskıya haz. Vural Ülkü) *Almanca – Türkçe Sözlük*, AKDITYK, TDK Yay., 2. C. O-Z., s. 1321, Ankara, 1993.

Wordbook birleşik sözcüğündeki *word* ‘sözcük, kelime’, *book* ‘kitap, defter’ anlamındadır. İngilizce *wordbook*’un ilk sözcüğü olan *word*, öteki Avrupa dillerinde şöyledir:

Latince *verbum*, İngilizce *verb*, Fransızca *verbe*, *rhéteur*, Almanca *Verb*, *Wort*, İtalyanca *verbo*, Felemenkçe *verbum*, *woord*, İslandca *ord*, Norveççe *verb*, İspanyolca *verbo*, İsveç *verb*, *ord*, Yidce¹²² *vort* biçimindedir.

Word [wɜ:d], an oral utterance (ağızdan çıkan söz, sözlü ifade) or written sign (yazılı işaret), expressing thought (anamlı düşünce); talk (laf, söz), message (mesaj, gönderilen haber), promise (söz, vaat). (E.) ME. *word* (söz, sözcük, lafız), pl. *wordes*, Chaucer, C. T. 315 (a) 313. AS. *word*, neut. sb. pl. *word*, Grein, ii. 732. + Du. *woord*; İcel. *orð* (for *word); Dan. and Swed. *ord*; G. *Wort*; Goth *waurd*. β. The Teut. Type is *wordom, n. Cognate with Lithuan. (Lituanca/Litvancayla) aynı kökten) *wardas*, a name (ad, isim), L. *verbum* (base *verdh*), a word (söz, sözcük), a verb ‘fiil, eylem’; the Idg. type being *wārdhom, n. From √WER, to speak (söylemek, demek), whence (buradan) Gk. *εἶπεω [eirō]*, to speak; so that the lit. sense is ‘a thing spoken’ (Öyle ki harfi harfine anlamı, ‘söylenmiş şey, denmiş şey’dir.) Cf. Gk. *ρή-τωρ [rē-tōr]*, a speaker (spiker, konuşan, söyleyen), from the same root (aynı kökten). Der. *word*, vb. to speak, Cymb. iv. 2. 240, ME. *worden*, P. Plowman, B iv. 46; *word-less*, 112; *word-ing*; *word-y*, ME. *woordi*, Wyclif, Job, xvi. 21 (earlier version [daha önceki nakil/anlatı/yorum/sürüm]); *word-i-ness*. Also *word-book*, a dictionary (sözlük, lügat), prob. (muhtemelen) imitated from (-dan taklit edilmiş) Du. *woordenboek*, G. *Wörterbuch*. And see *rhetoric*, Brugmann, i. § 589. Doublet, *verb*.¹²³

İngilizce *wordbook*’un ikinci sözcüğü olan *book*, İngilizce *beech*¹²⁴, *book*, Almanca *Buch*¹²⁵, *Buche*¹²⁶, Felemenkçe *boek*, *beukeboom*, İsveççe *bok*, İslandca *bók* biçimindedir.

¹²⁰ **Wordbook**, n.: lügatçe, lügat kitabı. Redhouse, Sir James, (haz. Birge, J. K., Huri, S., Riggs, C. T., Tietze, A.) *Yeni Redhouse Lügati, İngilizce – Türkçe, Revised Redhouse Dictionary English – Turkish*, Amerikan Bord Neşriyat Dairesi, Kenan Matbaası (1946-1949’a kadar) – Osman Yalçın Matbaası (1949-1950’e kadar), s. 1182, İstanbul, 1950. **WORD-BOOK** (vörd-buk), n. Lügat kitabı. Okçugil, K. M. Vâsif, *İngilizce – Türkçe Büyük Lügat, (A Complete Dictionary, English – Turkish)*, Kanaat Kitabevi, Ahmet Sait Matbaası, C. 2, s. 1602, İstanbul, 1943.

¹²¹ **Wordbook** [wɜ:dɔ:buk] is. sözlük, lügat. **e.a.** dictionary. Atalay, Hâmit, [ve başk.] *İngilizce Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yay., Dizgi: Bizim Büro, Baskı: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, s. 3691, Ankara, 1999. **word-book**, sözlük. İz, Fahir - Hony, H. C., *An English – Turkish Dictionary*, Printed in Great Britain, At The Clarendon Press, s. 505, Oxford, 1952.

¹²² Yiddish /jɪdɪʃ/ i. [R] Yidce, Alman İbranicesi; özl. Doğu Avrupa’da Yahudilerin konuştuğu bir dil. *Logman – Metro, Büyük İngilizce – Türkçe Sözlük*, (haz. Renkli Yıldırım, Önder - Başkan, Özcan - Oktay, Göngör.) Metro Kitap Yayın Pazarlama A.Ş., Birinci Basım, s. 1758, İstanbul, 1993; Yiddish *sf.&is*. 1. Eskenazice, Eskenazi dili: İbranice ile karışık bir Alman lehçesi. İbranî alfabesiyle yazılır. Polonya, Lituanya, Ukrayna ve Romanya Yahudileri ve bu bölgelerden gelen Yahudi göçmenleri konuşur. 2. *argo* Yahudi. Atalay, Hâmit, [ve başk.] *İngilizce Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yay., Dizgi: Bizim Büro, Baskı: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, s. 3718, Ankara, 1999.

¹²³ Skeat, Walter William., *An Etymological Dictionary of The English Language*, “New Edition Revised and Enlarged”, Oxford At The Clarendon Press, s. 722, Oxford, 1910. (Dover Publications, Mineola, 2005).

¹²⁴ **Beech** (bi:ʃ) n. kayın ağacı, akgürgen ağacı; **beechen**, a.: akgürgen ağacına ait; **beechmast**, n.: akgürgen meyvası; **beechnut**, n.: akgürgen fıstığı. Redhouse, Sir James, (haz. Birge, J. K., Huri, S., Riggs, C. T., Tietze, A.) *Yeni Redhouse Lügati, İngilizce – Türkçe, Revised Redhouse Dictionary English – Turkish*, Amerikan Bord Neşriyat Dairesi, Kenan Matbaası (1946-1949’a kadar) – Osman Yalçın Matbaası (1949-1950’e kadar), s. 78, İstanbul, 1950. **beech** /bi:ʃ/ i. 1. [C] ayrıca **beech tree** /ˈi:./ —kayın ağacı, gri renkte, düzgün gövdeli; dalları iyice yaygın, yaprakları koyu yeşil veya bakır renginde bir ağaç 2. [U] kayın ağacı kerestesi. *Logman – Metro, Büyük İngilizce – Türkçe – Türkçe Sözlük*, (haz. Renkli Yıldırım, Önder - Başkan, Özcan - Oktay, Göngör.) Metro Kitap Yayın Pazarlama A.Ş., Birinci Basım, s. 106, İstanbul, 1993.

¹²⁵ **Buch** *das, -s/Bücher* 1. Kitap. ... **Buch der Bücher** Kitabı Mukaddes. 2. Ciltli defter, okul defteri. 3. *tic*. Hesap defteri. ... 4. At koşularında yarış listesi. 5. Bir top kâğıdın yirmide biri. ... Önen, Yaşar – Şanbey, Cemil Ziya, (Baskıya haz. Vural Ülkü) *Almanca – Türkçe Sözlük*, AKDITYK, TDK Yay., 1. C. A-N., s. 177, Ankara, 1993. Kitap i. Buch... s. 431, Bakiçelebioğlu, Zeki Cemal, *Türkçe – Almanca Yeni Lügat, Turkish – Deutsches Wörterbuch*, Kanaat Kitabevi, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, (Tarihsiz). كتاب a. kitāb s. Buch. Galancı-zāde Haqqı Tevfik (Galandjizade Hackı Tewfik,

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/16 Fall 2015

Şu eser örnek olarak verilebilir: Jackson, Georgina F., *Shropshire Word-book*, London, 1879-81.

VII. Avrupa dillerinde sözlüklere verilen adlardan bir başkası genellikle Germen grubunun kullandığı ‘*Wörterbuch*’ tur.

Wörterbuch ‘sözlük, lügat’¹²⁷ demektir. *Wörterbuch* sözcüğünün yalın durumu (nominatif), tekil ‘das Wörterbuch’, çoğul ‘die Wörterbücher’; tamlayan durumu (genitiv), tekil ‘des Wörterbuchs, des Wörterbuches’, çoğul ‘der Wörterbücher’; yönelme durumu (dativ), tekil ‘dem Wörterbuch, dem Wörterbuche’, çoğul ‘den Wörterbüchern’; belirtme durumu (akkusativ), tekil ‘das Wörterbuch’, çoğul ‘die Wörterbücher’ biçimindedir.

Wort ‘söz, sözcük, kelime, lügat’¹²⁸; çoğulu *Worte* sözler, cümleler ve *Wörter* kelimeler, sözcükler, lügāt¹²⁹ anlamındadır. Bilindiği gibi Arapça *lügat*, ‘ses, lakırtı, söz’; çoğul olarak *lügāt* ise ‘sesler, lakırtılar, sözler’ anlamındadır; buradan Osmanlı Türkçesinde sözlerin bulunduğu kitap yani ‘sözlük’ anlamına gelmiştir.¹³⁰

Wort sözcüğünün yalın durumu (nominativ), tekil ‘das Wort’, çoğul ‘die Wörter’; tamlayan durumu (genitiv), tekil ‘des Worts, des Wortes’, çoğul ‘der Wörter’; yönelme durumu (dativ), tekil ‘dem Wort, dem Worte’, çoğul ‘den Wörtern’; belirtme durumu (akkusativ), tekil ‘das Wort’, çoğul ‘die Wörter’ biçimindedir.

Buch ‘kitap, defter’ sözcüğünün çoğulu *Bücher*’dir. Yalın durumu (nominativ), tekil ‘das Buch’, çoğul ‘die Bücher’; tamlayan durumu (genitiv), tekil ‘des Buchs, der Bücher’, çoğul ‘der Bücher’; yönelme durumu (dativ), tekil ‘dem Buch, dem Buche’, çoğul ‘den Büchern’; belirtme durumu (akkusativ), tekil ‘das Buch’, çoğul ‘die Bücher’ biçimindedir.

Doyçe Bank Hükük Dâ’iresi Mu’avinlerinden), *Türkçeden Almancaya Lügât Kitâbı, Türkisch – Deutsches Wörterbuch*, İkinci Tab’ı, Şâhib ve Nâşiri: Otto Holtze’s Nachfolger in Leipzig, s. 276, Leipzig, 1917.

¹²⁶ *Buche die, -l-n* Kayın ağacı. Önen, Yaşar – Şanbey, Cemil Ziya, (Baskıya haz. Vural Ülkü) *Almanca – Türkçe Sözlük*, AKDITYK, TDK Yay., 1. C. A-N., s. 177, Ankara, 1993.

¹²⁷ *Wörter|buch* n sözlük, lügat [ti]; *deutsch-türkisches* ~: Almandan Türkçeye sözlük. ~ *verzeichnis* n. sözlük. Jansky, Herbert, *Deutsch Türkisches Wörterbuch*, Otto Harrassowitz, s. 482, Wiesbaden, 1961. *Wörterbuch* das, Sözlük, lügat: *deutsch-türkisches* ~ Almanca – Türkçe sözlük; *etymologisches* ~ etimoloji sözlüğü. Önen, Yaşar – Şanbey, Cemil Ziya, (Baskıya haz. Vural Ülkü) *Almanca – Türkçe Sözlük*, AKDITYK, TDK Yay., 2. C. O-Z., s. 1321, Ankara, 1993.

¹²⁸ *Wort* n söz; *gramm. auch* kelime, lügat ... Jansky, Herbert, *Deutsch Türkisches Wörterbuch*, Otto Harrassowitz, s. 482, Wiesbaden, 1961. *Wort* das, -(e)s/-e 1. ç. *Wörter* Kelime, sözcük ... 2. Anlatım, tabir, deyiş, ifade ... 3. Söz, lâf, lakırtı; ifade, konuşma ... 4. Vecize, öz deyiş, ata sözü ... 5. Söz, vaat ... 6. Metin ... Önen, Yaşar – Şanbey, Cemil Ziya, (Baskıya haz. Vural Ülkü) *Almanca – Türkçe Sözlük*, AKDITYK, TDK Yay., 2. C. O-Z., s. 1320, Ankara, 1993. لغت

a. lügat s.f. Wort n. (Pl.: die Wörter; Wörterbuch n. — لغت Lexikographie f. Galancı-zâde Haqqı Tefvîk (Galandjizade Hackı Tefvîk, Doyçe Bank Hükük Dâ’iresi Mu’avinlerinden), *Türkçeden Almancaya Lügât Kitâbı, Türkisch – Deutsches Wörterbuch*, İkinci Tab’ı, Şâhib ve Nâşiri: Otto Holtze’s Nachfolger in Leipzig, s. 295, Leipzig, 1917.

¹²⁹ لغات a. lügât s.f. (Pl. v. (als. Sing.) Wörterbuch. Galancı-zâde Haqqı Tefvîk (Galandjizade Hackı Tefvîk, Doyçe Bank Hükük Dâ’iresi Mu’avinlerinden), *Türkçeden Almancaya Lügât Kitâbı, Türkisch – Deutsches Wörterbuch*, İkinci Tab’ı, Şâhib ve Nâşiri: Otto Holtze’s Nachfolger in Leipzig, s. 295, Leipzig, 1917.

¹³⁰ لغت lügât { ism-i mü’enneş Ar. cem’î: لغات lügât. [aşl: لغوة. — terkîbât-ı ‘Arabiyyede لغة lügat ve لغة lügâ] 1. Lisân, bir kavim ve ümmetin söylediği lisân: Lügat-ı ‘Arab, lügat-ı Fars. 2. Bir lisânı terkîb eden kelimelerin beheri, kelime, söz, lügat-ı ‘Arabiyye, lügat-ı me’nüse; Ma’nâsını anlamadığım bir lügat işitdim; Kendisi çok lügat bilir. 3. Bir lisânın kelimeleriyle ma’naları aşıl ve iştikâkları ‘ilmi. Fr. lexicologie: ‘İlm-i lügatte yed-i tülâ şâhibidir; ‘ulemâ-yı lügat. 4. Bir lisânın kelimelerini bir tertîb-i mahşûşda hâvî olup ma’nalarını beyân eden kitâb, ‘ilm-i lügatte yazılmış müretteb kitâb, kâmus: Lügat-ı ‘Arabiyye, lügat-ı Farsiyye, ‘Arabiyyeden Türkçeye lügat kitâbı. 5. iştilâh mukâbili, lisân-ı fennî ve edebîniñ gayri olan lisân-ı ‘adî: Bu kelime lügatte şu ve iştilâh-ı fukahâda bu ma’nâya gelir. Ehl-i lügat, ‘ulemâ-yı lügat, lügaviyyün, Fr. Lexicographes, lexicologues. Şemse’d-dîn Sâmi, *Kâmûs-ı Türkî, İkdâm Maṭba’ası*, s. 1241, Dersa’âdet, 1317.

Almanya’da sözlük çalışmalarının temeli olan yapıt ise, Johann Leonhard Frisch’in *Deutsch-Lateinisches Wörterbuch*’uydu (1741; Tötonca-Latince Sözlük). ... Bu dönemin en önemli sözlükleri, Jacob ve Wilhelm Grimm’in 1852’de yayımlamaya başladıkları, ama yayımı ancak 1960’ta tamamlanan *Deutsches Wörterbuch*, Leipzig, 1860 (Almanca Sözlük) ... adlı yapıtı,¹³¹ *Bremen Wörterbuch*, Versuch eines bremish-niedersächsischen Wörterbuchs, herausgegeben von der bremischen deutschen Gesellschaft, 5 vols, Bremen, 1767; *Altdeutsches Wörterbuch*, von Oskar Schade, 2nd ed., Halle, a. S. 1872-82; Fick, A., *Vergleichendes Wörterbuch der Indogermanischen Sprachen*, sprachgeschichtlich angeordnet, Third Edition, 3 vols., Göttingen, 1874; Denker, Arif Cemil, Davran, Bülent., *Grosse Deutsch-Türkisches Wörterbuch*, (Almanca-Türkçe Büyük Lûgat), Kanaat Kitabevi, Ahmet Sait Matbaası, 3 Cilt, İstanbul, 1955.

VIII. Avrupa dillerinde sözlüklere verilen adlardan biri de ‘*slovár*’ (словарь) sözüdür.

словарь м. 1. sözlük, lûgat; ~ иностранных слов yabancı kelimeler sözlüğü; толковый ~ русского языка Rusça sözlük; 2. (пекуа) kelime hazinesi, kelime kadrosu¹³² anlamlarına gelir.

Slovár’ sözünün kökü *slovo* sözlüklerde şöyle verilmiştir.

слово (slovo), Р. *слова* (slóva) söz, sözcük МНИ. (çoğ.) sözler, sözcükler *слова* (slóva) lâf; λογός, (logós) [Yun.] söz, sözcük, *verbum* [L.] söz, sözcük, «слово в слово» (slovo v slovo) kelimesi kelimesine; буквально (bukval’no) aynen olduğu gibi, harfbeharf; «отъслова до слова» (ot slova do slova) sözden söze;...¹³³

слово (sló-võ) sn. word (söz, lakırdı, lafız, sözcük; deyiş; kelam); speech (söz söyleme, söylev, demeç; [söylenen] söz, dil), term (deyiş, deyim, terim; lafz, söz); - в - [- v -] verbatim (Lat. lafızbelafız, harfi harfine, motamot).¹³⁴

Bu *слово* (slovo) sözü, Eski Slavca *sloviti* ‘seslenmek, ünlemek, söylemek¹³⁵, adını söylemek, meşhur etmek, saymak’ eylem kökünde ve muhtemelen bunun darlaşmış şekli olan Rusça *слыть* (slit’) ‘diye tanınmak, adıyla anılmak’,¹³⁶ adı duyulmak, ünlü/meşhur olmak, saygın

¹³¹ AnaBritannica, “Sözlük”, Genel Kültür Ansiklopedisi, Ana Yayıncılık A.Ş. ve Encyclopaedia Britannica, Inc. İşbirliği ile, Ana Yayıncılık Sanat Ürünlerini Pazarlama Sanayi ve Ticaret A. Ş., Güzel Sanatlar Matbaası, C. 19, s. 587, İstanbul, 1990.

¹³² Mustafayev, E. M.-E., Şçerbinin, V. G., *Rusça-Türkçe Sözlük* - русско-турецкий словарь, Sovetskaya Entsiklopediya Yayınevi, s. 841, Moskova, 1972. **словарь** [sla-vâr’] sm. dictionary, vocabulary; glossary. Schapiro, Waldemar (Fellow of Institute Linguists), *Collins Russian Gem Dictionary*, Latest reprint, Collins Sons & Co. Ltd., Collins Clear-Type Press, s. 293, Glasgow, 1961. **словарь** [ßllawa’rj] m. Wörterbuch n; Wortschatz. Schroeder, Ada, *Russisches Taschenwörterbuch*, (карманный словарь русского языка), Axel Juncker Verlag, s. 252, Berlin, 1957. **словарь** м. 1. dictionary; glóssary; vocábulary; ... Smimitsky, A. I. (under the general direction of: O. S. Akhmanova, Z. S. Vigodskaya, T. P. Gorbunova, N. F. Rothstein, A. M. Taube) *Russian-English Dictionary*, Third Edition, E. P. Dutton & Co., Inc., s. 724, New York, 1959. **сөзлүк** (-ğü) словарь; ср. lûgat... Baskakov, A. N., Golubeva, N. P., Kamileva, A. A., Lybimov, K. M., Salimzyanova, F. A., Yusipova, R. R., (denet. Mustafayev, E. M.-E., Starostov, L. N.), *Büyük Türkçe-Rusça Sözlük*, Multilingual Yabancı Dil Yay., Matbaa 70 Matbaacılık Limited Şti., s. 790, İstanbul, 1994.

¹³³ Preobrazhensky, A. G., *Etymological Dictionary of the Russian Language*, Columbia University Press, s. 328, New York, 1951.

¹³⁴ Schapiro, Waldemar (Fellow of Institute Linguists), *Collins Russian Gem Dictionary*, Latest reprint, Collins Sons & Co. Ltd., Collins Clear-Type Press, s. 293, Glasgow, 1961.

¹³⁵ Tsiganenko, G. P., *Etimoloğışeskiy Slovar’ Russkogo Yazıka*, İzdatel’stvo “Radyans’ka Şkola”, s. 431 Kiyev, 1970.

¹³⁶ Mustafayev, E. M.-E., Şçerbinin, V. G., *Rusça-Türkçe Sözlük* - русско-турецкий словарь, Sovetskaya Entsiklopediya Yayınevi, s. 844, Moskova, 1972.

olmak¹³⁷ eylemiyle ilgilidir ve *словарь* (*slovar*) sözünün yarısı *слов* (*slov*), *слово* (*slovo*) veya *слоба* (*slóba*) ‘söz, sözcük, kelime’¹³⁸ köküyle *-арь* (*-ar*) ad yarım ekinden oluşmaktadır.¹³⁹

Etimoloji sözlüklerinde *slovár* sözcüğünün kökü olan *slovo* şöyle açıklanmıştır.

“*Slovo* (kelime): Nesnel dünyada bir nesne veya olay hakkında sesli ifade kavramını gösteren dil unsurudur. Pra-Slavyanca. Diğer dillerde de benzerleri mevcuttur. *Slovo* kelimesinin bir ad olarak çağdaş anlamı önceki eski “anlatılan, anlatı”, “hikaye” anlamının daralması sonucu meydana gelmiştir. (Karşılaştırın: “*Slovo o Polku İğoreve*” –“hikaye”). Bir ad olan *slovo* kelimesinden Eski Pra-Slavyan döneminde *sloviti* “söylemek” fiili kullanılmış, Eski Rusçada bu *sloviti* “meşhur etmek” şeklinde korunmuş ve Eski Slavcada *blagosloviti* ilk başta “iyi, hayırlı şey söylemek” > “örf-adeti yerine getirmek” > birine bir şey yapmasına izin vermek”, Eski Slavcada *zlosloviti* “iyi, hayırlı bir şey söylememek, insanlar hakkında kötü konuşmak” anlamları ortaya çıkmıştır. *Sloviti* “söylemek” ve *slovo* “anlatı” kelimelerinden birçok kelime türer. Örneğin: *predslov-ie* “önce söylenen” (ön söz, eserin giriş kısmı), *posle-sloviye* –predisloviye’ye karşıt olarak (son söz, sonuç); *po-slov-its-a* “keskin sanatsal söz”, *usloviye* (u-slov-uy-e) “inandırma, ikna”, *uslov-n-ıy* “şarta bağlı belirlenen” vb.

Eski kelime olan *slovo* isim hâlinin teklifi dışında tüm ismin hâl kategorisinde *-es-* göstergesine sahip idi. Karşılaştırınız: eskimiş kelime olarak *slovesa* “kelimeler” ve sıfat olan *sloves’nyy* > *slovesnyy* “kelime ile ifade edilen”. Bu sıfattan türemiş olan: Eski Rusça *sloves’nik* “ustaca konuşan, konuşmada usta”, daha sonra “edebiyatçı, yazar” > “filoloji eğitimi alan şahıs” anlamında ve eskimiş kelime *slovesnost* “sanatsal edebiyat ve şifahi halk edebiyatı”, “filoloji bilimleri”. Pra-Slavyanca **slovo*s belirtme hâl kategorisinden *slovese* “söylenen” kelimesi ilk başta “duyulan şey” anlamından ortaya çıkmıştır. **Slovo*s < **slovo*s e/o seslerinin değişmesinden **sleus* olmuş ve daha sonraki değişmelerde diftong *ou* ünsüzün *ov* şeklinde değişmesiyle meydana gelmiştir. **Sleus* biçimi *kleu-os* “duyulan” daha sonra “söylenen” anlamına gelir. Slavyanca tabanda *s* sesi *k*’ye değişmiştir. Karşılaştırın **kleu-* “özellikle birini meşhur ederek, överek ne söylenmekteyse onu duymak”, Gal dilinde *clewas* “işitim, işitme”; Yunanca *kle(w)os* “şan, ün, şöhrat”; İran. *cluās* < *cleusta* “kulak”. Bakınız: slava; sluh.”¹⁴⁰

“Lev Uspenski’ye göre ise *slovo* (kelime), en dar anlamda slıt’ (sanılmak), slava (ün) ile, belki de slavyanın (slav olan kişi) ile de ilgilidir. En eski anlamıyla, belki “zvuk” (ses), “gul” (uğultu) anlamlarına yakındı. Lat (Latviya/Letonya) dilinde slava, slave kelimeleri “hvala” (övgü), “priziv” (çağrı), “şum” (gürültü) anlamlarını vermektedir.”¹⁴¹

Slovár sözcüğü için şu eser örnek olarak verilebilir. 1950’de yayımına başlanan *Slovár’ sovremennogo russkogo literaturnogo yazıka* (Çağdaş Rus Edebiyat Dili Sözlüğü) bunların en önemlisidir.¹⁴² *New parallel Dictionaries of Russian, French, German, and English Languages*, in

¹³⁷ Preobrazhensky, A. G., *Etymological Dictionary of the Russian Language*, Columbia University Press, s. 328, New York, 1951.

¹³⁸ слóв||о (slóvo), 1. ‘kelime, söz, sözcük’ 2. слóва (slóba) ‘söz, lâkırdı, lâf, dil’; ~á и дела (slóba i dela) sözler ve işler, fiil ve kabil... 3. söz, kelâm; 4. söz; 5. söz, nutuk, konuşma; 6. güfte... Mustafayev, E. M.-E., Şçerbinin, V. G., *Rusça-Türkçe Sözlük (русско-турецкий словарь)*, Sovetskaya Entsiklopediya Yayınevi, s. 841. Moskova, 1972.

¹³⁹ Kök: **slov-**; eki: **-ar**. <https://ru.wiktionary.org/wiki/словарь>.

¹⁴⁰ Tsiganenko, G. P., *Etimologičeskiy Slovar’ Russkogo Yazıka*, İzdatel’stvo “Radyans’ka Şkola”, s. 431-432 Kiyev, 1970.

¹⁴¹ Uspenski, 2011-314. <http://www.pochemyneinache.com/alfavit/17/str297.html>. ‘Slovo’ ile ilgili son iki alıntıyı Rusçadan Latin harflerine Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Öğretim Görevlisi Zhazira Otyzbay (Jazira Otzbay) aktarmıştır.

¹⁴² AnaBritannica, “Sözlük”, Genel Kültür Ansiklopedisi, Ana Yayıncılık A.Ş. ve Encyclopaedia Britannica, Inc. İşbirliği ile, Ana Yayıncılık Sanat Ürünlerini Pazarlama Sanayi ve Ticaret A. Ş., Güzel Sanatlar Matbbası, C. 19, s. 587, İstanbul, 1990.

four parts; ed. Ch. Ph. Reiff. First Part, Russian-English; Fourt Part, English-Russian. Third edition. Carlsruhe, St. Petersburg, Leipzig, and Paris, 1876.

Sonuç

Avrupa dillerindeki sözlük adlarının Grekçe kökenli sözlüklerle (*glossary*, *lexicon*, *thesaurus*) başladığı, bunları da kullanan Latincenin sözlükleriyle (*dictionary*, *vocabulary*) devam ederek geliştiği, ulusal dillerin sözlük adlarıyla (*Wortschatz*, *wordbook*, *Wörterbuch*, *slovár*) olgunlaştığı ve bir terim kümesi oluşturduğu ortaya çıkmaktadır. Dile ve sözlük terminolojisine ilişkin bazı terimlerin *glossary* ve *lexicon* sözcüklerinin kökleriyle ilgili olduğu görülmektedir.

Sözlük adlarının kökenlerinin ‘açıklamak, söylemek, seslenmek, saklamak’ eylemlerine ve ‘ses, söz, hazine’ adlarına dayandığı anlaşılmaktadır. *Glossary* ‘açıklanmış sözler kitabı’ (*gloss* ‘açıklamak’, *glōssa* ‘açıklanması gereken söz, dil’); *lexicon* ‘söz kitabı’ (*légein*, ‘söz söylemek’, *leksis* ‘söz söyleme, söylenen söz’); *thesaurus* ‘hazine, söz hazinesi’ (*thē* ‘saklamak’); *dictionary* ‘söz kitabı’ (*dicere/dicāre* ‘söylemek’); *vocabulary* ‘söz hazinesi’ (*vōx*, *vōc-* ‘ses’, ‘seslenmek’, *vocā-re*, ‘seslenmek, çağırmak’); *Wortschatz* ‘söz hazinesi’ (*wer* ‘söylemek’); *wordbook* ‘söz kitabı’ (*wer* ‘söylemek’); *Wörterbuch* ‘sözler kitabı’ (*wer* ‘söylemek’); *slovár* ‘sözlük’ (*sloviti* ‘söylemek’, *slov* ‘söz’ [*zvuk* ‘ses’]) anlamını taşıyan sözcüklerden yapıldığı izlenebilmektedir.

Özellikleri verilip açıklanan bu sözlüklerin hazırlanış amaçlarına göre aralarında birtakım farklar olduğu gözlenmektedir. Bu farklar şöyle özetlenebilir.

Glossary, eski, nadir, anlaşılmasız, yabancı sözleri yeni sözlerle açıklayan küçük sözlük.

Lexicon, eski (antik, kadim) dillerin zor ve nadir sözlerini yeni sözcüklerle açıklayan sözlük; özellikle bir bireyin, bir grubun, bir mesleğin ya da bir dilin söz varlığını açıklayan sözlük.

Thesaurus, kelime hazinesini gösteren sözlük; eş anlamlı sözcükler sözlüğü; alfabetik sıradan çok anlamları arasındaki bağa göre sözcükleri kümeler hâlinde düzenlenmiş olarak veren sözlük.

Dictionary, sözleri alfabetik bir sıra ile açıklayıp, doğru söylenişlerini göstererek her sözcüğün bir başka dildeki karşılığını veren sözlük; özellikle sözcüklerin hecelenişlerini, söylenişlerini, vurgularını vb. gösterir.

Vocabulary, bir dilin, bir kitabın, bir bilim ya da sanat dalının söz hazinesini alfabetik olarak verip sözlerin anlamlarını çok kısa olarak açıklayan sözcük listesi, küçük sözlük.

Wortschatz, bir dilin kelime hazinesini gösteren sözcük listesi, küçük sözlük.

Wordbook, söz kitabı, söz defteri; sözlerin yazılı olduğu kitap ya da defter; sözlük, lügat.

Wörterbuch, sözler kitabı, sözler defteri; sözlerin yazılı olduğu kitap ya da defter; sözlük.

Slovár, sözlük, lügat.

Avrupa dillerinde sözlüklere verilen adlar bir tek sözcüğün versiyonları olmayıp değişik sözcüklerden türetilen farklı terimler olduğunu ortaya koymaktadır. Bir dil ailesini temsil eden başat dildeki sözlük adının, ailenin öteki üyelerinde ya da bu başat dilin çevresindeki küçük toplulukların dillerinde de aynı sözcüğün değişik biçimlerinin kullanıldığı görülmektedir. Sözlük türlerine farklı adların verilmesi, dillerin zenginliğini gösteren bir durumdur. Dillerin gelişme sürecine koşut olarak çeşitli dil öbeklerinin ayrışması ve bu kümelere farklı adların verilmesi insanların adlandırma ve anlaşma çabalarının doğal bir sonucudur. Çağdaş dil bilimi çalışmalarında sözlük karşılığında kullanılan terimlerde görülen ve çoğunlukla dış sesleriyle oluşturulan bu c/d/l/r/s/t/v/z çeşitliliğinin ufuk açıcı bir yararı olduğu da söylenebilir. Aynı gözlemin Ural-Altay

dillerindeki görünümünün de ortaya konulması bir gereklilik olarak belirmektedir. Fakat Ural-Altay dillerindeki sözlük adları ayrı bir araştırma konusudur.

KAYNAKÇA

- Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*, TDK Yay. Ankara Üniversitesi Basımevi, Cilt III, Ankara, 1962.
- Anabritannica, “*Destan*”, Genel Kültür Ansiklopedisi, Ana Yayıncılık A.Ş. ve Encyclopaedia Britannica, Inc. İşbirliği ile, Ana Yayıncılık Sanat Ürünlerini Pazarlama Sanayi ve Ticaret A. Ş., Güzel Sanatlar Matbbası, C. 7, s. 187, İstanbul, 1990.
- , “*Sözlük*”, Genel Kültür Ansiklopedisi, Ana Yayıncılık A.Ş. ve Encyclopaedia Britannica, Inc. İşbirliği ile, Ana Yayıncılık Sanat Ürünlerini Pazarlama Sanayi ve Ticaret A. Ş., Güzel Sanatlar Matbaası, C. 19, s. 587, İstanbul, 1990.
- Atalay, Hâmit, [ve başk.] *İngilizce Türkçe Sözlük, 1. Cilt A-I, 2. Cilt J-Z*, Türk Dil Kurumu Yay., Dizgi: Bizim Büro, Baskı: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, Ankara, 1999.
- Bağdemir, Abdullah, “*Türkiye Türkçesi Sözlüklerine Verilen Adlar Üzerine*” Yarmakan, Semih Tezcan’a Armağan, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Journal of Social Sciences, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Basımevi, Cilt: 13, Yıl: 13, s. 39-65, Bolu, 2013.
- Baskakov, A. N., Golubeva, N. P., Kamileva, A. A., Lybimov, K. M., Salimzyanova, F. A., Yusipova, R. R., (denet. Mustafayev, E. M-E., Starostov, L. N.), *Büyük Türkçe-Rusça Sözlük*, Multilingual Yabancı Dil Yay., Matbaa 70 Matbaacılık Limited Şti., İstanbul, 1994.
- Bianchi, T(homas). X(avier) de, *Elsine-i Franseviyye ve Türkiyenin Lügati, Dictionnaire Français - Turc*, Cild-i Evvel, A-F, Cild-i Şānī, G-Z, Seconde Édition, Typographie de Mme Ve Dondey-Dupré, Paris, M DCCC XLVI [1846]
- Cockeram, H., *The English Dictionarie*, By H. C. Gent, 7th ed., 8 vo., London, 1642. (First ed. 1632).
- Collins English Dictionary*, (William Collins Sons & Co. Ltd.), Sixty Edition, HarperCollins Publishers, Italy, 2003.
- Dilâçar, A., *Dil, Diller, Dilcilik*, TDK Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1968.
- , *Türk Diline Genel Bir Bakış*, TDK Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1964.
- Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yay., Güney Matbaacılık ve Gazetecilik, T. A. O., Ankara, 1949.
- Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, (haz. Berke Vardar), TDK Yay., Sevinç Basımevi, Ankara, 1980.
- Meninski, Franciscus à Mesgnien, *Thesaurus Linguarum Orientalium, Turcicae – Arabicae – Persicae; Lexicon Turcicae–Arabicae–Persicae, I, II, III, IV, V, VI*. Mit Einleitung und mit einem türkischen Wortindex, von Stanisław Stachowski, sowie einem Vorwort, von Mehmet Ölmez. I: Von *elif* bis *chy*, ç - ı, II: Von *dal* bis *lam*, ı - ı, III: Von *mim* bis *je*, ı - ı, IV: *Grammatica Turcica*, V: *Onomasticum, Latino-Turcico-Arabico-Persicum simul idem Index Verborum Lexici Turcico-Arabico-Persicum*, VI: *Index der Turkishen Wörter...*

- Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 27, Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık Limited Şirketi, Şafak Matbaacılık, İstanbul, 2000. İlk üç cildi sözlük, 6080 sayfa.
- Hawkins, Joyce M., *The Oxford Reference Dictionary*, Oxford University Press, London, 1986.
- Heuser, Fritz – Şevket, İlhami, (Alman Mektebi Muallimlerinden ve Harp Akademisi Almanca Muallimi – İstanbul Darülfünunu Hukuk Fakültesi Mezunlarından) *Türkçe-Almanca Lûgat, Türkisch-Deutsches Wörterbuch*, Universum Matbaası, İstanbul (Galata), 1931.
- <https://de.wiktionary.org/wiki/Wörterbuch> Erişim: 16.10.2015.
- <http://www.pochemyneinache.com/alfavit/17/str297.html>. Uspenski, 2011-314. Erişim: 9.11.2015.
- International Dictionary, 22 Dilde 22.000 Kelime*, Milliyet Tesisleri Matbaası, Milliyet gazetesi Yay., İstanbul, 1987.
- İz, Fahir - Hony, H. C., *An English-Turkish Dictionary*, Printed in Great Britain, At The Clarendon Press, Oxford, 1952.
- Jansky, Herbert, *Deutsch Türkisches Wörterbuch*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1961.
- Labarre, Albert, *Kitabın Tarihi (Histoire du livre)*, (çev. Galip Üstün), Yeni Yüzyıl Kitaplığı, İletişim Yay., İstanbul, (Tarihsiz).
- Logman-Metro, *Büyük İngilizce-Türkçe-Türkçe Sözlük*, (haz. Renkliyıldırım, Önder - Başkan, Özcan - Oktay, Göngör.) Metro Kitap Yayın Pazarlama A.Ş., Birinci Basım, İstanbul, 1993
- Lyovin, Anatole V., *An Introduction to the Languages of the World*, Oxford University Press, Printed in the United States of America, New York, 1997.
- Mustafayev, E. M.-E., Şçerbinin, V. G., *Rusça-Türkçe Sözlük* (русско-турецкий словарь), Sovetskaya Entsiklopediya Yayınevi, Moskova, 1972.
- National Geographic Kids Dünya Atlası*, (çev. Serkan Çetinkaya), İkinci Basım, Baskı ve Cilt: Pasifik Ofset, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul, 2015.
- Okçuğul, K. M. Vâsıf, *İngilizce-Türkçe Büyük Lûgat, (A Complete Dictionary, English-Turkish)*, Kanaat Kitabevi, Ahmet Sait Matbaası, 2 C., İstanbul, 1943.
- Onions, C. T. (with the assistance of Friedrichsen, G. W. S., Burchfield, R. W.), *The Oxford Dictionary of English Etymology*, At The Clarendon Press, First Published, Oxford University Press, (Printed in China), Oxford, 1966.
- Önen, Yaşar – Şanbey, Cemil Ziya, (Baskıya haz. Vural Ülkü) *Almanca-Türkçe Sözlük*, AKDITYK, TDK Yay., 2. C. O-Z., Ankara, 1993.
- Preobrazhensky, A. G., *Etymological Dictionary of the Russian Language*, Columbia University Press, New York, 1951.
- Redhouse, James. W. (li-Ceyms Redhavzi'l-İngilizî), *Kitâb-ı Lehçetü'l-Ma'ânî - A Lexicon, English And Turkish*, Second Edition, Printed for the mission by A. H. Boyajian, Constantinople, 1877.
- , Sir James, (haz. Birge, J. K., Huri, S., Riggs, C. T., Tietze, A.,) *Yeni Redhouse Lûgati, İngilizce-Türkçe, Revised Redhouse Dictionary English - Turkish*, Amerikan Bord Neşriyat Dairesi, Kenan Matbaası (1946-1949'a kadar) – Osman Yalçın Matbaası (1949-1950'e kadar), İstanbul, 1950.

- Schapiro, Waldemar (Fellow of Institute Linguists), *Collins Russian Gem Dictionary*, Latest reprint, Collins Sons & Co. Ltd., Collins Clear-Type Press, Glasgow, 1961.
- Schroeder, Ada, *Russisches Taschenwörterbuch*, (карманный словарь русского языка), Axel Juncker Verlag, Berlin, 1957.
- Shipley, Joseph T., *Dictionary of Word Origins*, Printed in the United States of America, Littlefield, Adams & Co. Paterson, N. J., (Basım yeri yok) 1961.
- Skeat, Walter William., *An Etymological Dictionary of The English Language*, “New Edition Revised and Enlarged”, Oxford At The Clarendon Press, Oxford, 1910. (Dover Publications, Mineola, 2005).
- Smirnitsky, A. I. (under the general direction of: O. S. Akhmanova, Z. S. Vigodskaya, T. P. Gorbunova, N. F. Rothstein, A. M. Taube) *Russian-English Dictionary*, Third Edition, E. P. Dutton & Co., Inc., New York, 1959.
- Şemseddin Sāmī, *Ķāmūs-ı Türkī*, İkdām Matba‘ası, Dersa‘adet, 1317.
- The Cassell Concise English Dictionary*, (Edited by Betty Kirkpatrick), Cassell Publishers Limited, First published, The Bath Press, Avon, 1989.
- The Encyclopedia Americana, “*Dictionary*”, International Edition, First published in 1829, Americana Corporation, Volume 12, s. 88, New York, 2006.
- The Winston Dictionary*, The John C. Winston Company, College Edition, Printed in the U.S.A., Philadelphia, 1946.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, “Sözlük” C. 37, s. 400, İstanbul, 2009.
- Tsiganenko, G. P., *Etimologičeskiy Slovar’ Russkogo Yazıka*, İzdatel’stvo “Radyans’ka Şkola”, Kiyev, 1970.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

- Bağdemir, A., (2015). “Avrupa Dillerinde Sözlüklere Verilen Adlar Üzerine / On The Nouns Used For Dictionaries In The European Languages”, *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, (Prof. Dr. H. Ömer Karpuz Armağanı), Volume 10/16 Fall 2015, ANKARA/TURKEY, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8901>, p. 207-248.